

ЮРІЙ ВИННИЧУК РЕКОМЕНДУЄ

ЦАРІВНА НЕФРЕТА

ВАСИЛЬ МАСЮТИН

Юрій Винничук рекомендує

Василь Масютин
Царівна Нефрета

«ОМІКО»

1936,1938

Масютин В. М.

Царівна Нефрета / В. М. Масютин — «ОМІКО»,
1936,1938 — (Юрій Винничук рекомендує)

Василя Масютина (1884-1955) вважають своїм українці й росіяни. І як художник він справді прислужився і тим, і тим. Але обидві свої фантазійні повісті написав українською. «Два з одного» була написана ще до Першої світової війни, випередивши повість М. Булгакова на схожу тему «Собаче серце», але видана у Львові в 1936-му, «Царівна Нефрета» була написана в 1919-му, а видана у Львові 1938 року. Повісті збурили тодішню пресу, клерикальні часописи побачили там розпусту і гостро заатакували автора й видавництво, називаючи їх «бруковими», тобто бульварними. В «Два з одного» професор вирощує з двох половин одного тіла дві різні особи, які не схожі одна на одну. А в «Царівні Нефреті» учений єгиптолог закохується в мумію єгипетської принцеси й намагається її оживити. «Царівна Нефрета» була неодноразово видана в Росії, де «руського художника и писателя» перекладали... з української.

УДК 821.161.2

© Масютин В. М., 1936,1938

© ОМІКО, 1936,1938

Содержание

Художник і письменник, що сидів на двох кріслах	5
Царівна Нефрета	8
Перша частина	9
Друга частина	29
Кінець ознакомительного фрагмента.	67

Василь Миколайович Масютин

Царівна Нефрета

Художник і письменник, що сидів на двох кріслах

Український графік, скульптор, мистецтвознавець і письменник Василь Масютин (справжнє прізвище – Масюта-Сорока) згідно «Енциклопедії сучасної України» народився 29. 01. 1884 р. у Ризі. А тим часом Павло Ковжун, який був з В. Масютиним знайомий і не раз про нього писав, стверджує, що художник народився у 1887 році в Луцьку, «де й пройшло його дитинство, згодом перебував у Черкасах та Києві» («Назустріч», 1934, № 4).

Батько його був інспектором Московської семінарії і походив із давнього козацького роду з Чернігівщини. Недарма В. Масютин пише в одному з листів з Берліна: «В моєму латвійському теле крім німецьких кісток хороша доза української крові, упрямої». В. Масютин закінчив Київський кадетський корпус (1898), Московське училище живопису, скульптури та архітектури (1914). Ілюстрував у 1906 р. московський журнал «Золотое руно». З 1907-го був учасником виставок українського мистецтва у Львові, Празі, Берліні, Нью-Йорку. Персональні виставки також відбулися у Москві (1920, посмертна – 2012).

Василь Масютин служив у 1914-1917 рр. в російській армії. В 1918-1920 роках керував графічною майстернею ВДХУТЕМАСу. Потім емігрував і в 1920-1921-х жив у Ризі, а відтак виїхав до Берліна, де працював ілюстратором у видавництвах. Російською та німецькою мовою видав кілька мистецьких підручників та монографій, опублікував чимало популярних нарисів про європейських графіків, низку статей з проблем мистецтва.

У 1935-1944 рр. відвідував Львів, до якого мав сентимент, і казав: «Львів мені незвичайно подобається, ризикну гіпотезою: Львів з вигляду – це маленький Париж. Львівські пані мені подобалися куди більше від парижанок». У Львові він співпрацював із журналом «Мистецтво», був членом АНУМу – Асоціації незалежних українських мистців. На початку 1930-х рр. створив понад 60 гіпсових медальйонів українських історичних постатей, які Святослав Гординський після смерті Масютина перевів у бронзу й поділив на серії «Княжа доба» і «Козацькі часи».

У Німеччині змушений був заробляти тим, що малював рекламу й етикетки для берлінських купців, а також продавав вирізьблені статуєтки українських гетьманів.

Користуючись посмертною маскою, В. Масютин створив два портрети Кобзаря, ілюстрував багато російських та українських книжок, творив сценографію до кінофільмів компанії «УФА» (1930-1940), листівки на тему голодомору 1932-1933 рр. в Україні, рекламні плакати, олійні портрети, пейзажі, натюрморти.

2 травня 1935-го Павло Ковжун надрукував у «Ділі» статтю про художника, який звирівся йому про своє навернення до українства: «Життя відвело мене в інший бік, поки я не усвідомив собі тягу, що єдино могла привести мене до свого народу. Мої безпосередні предки, а в тому й батько, походять з Чернігівщини, де я був ще дитиною. Там чув я козацькі оповідання, пісні, там я пізнав свій старинний український рід, що з нього вийшли й військові козацькі старшини Масюти-Сороки. Коли я зустрівся з питанням української культури, переді мною відкрився новий, а разом з тим і старий свій властивий світ».

«Масютин у своїй праці вглибився в форму і зміст української мистецької культури, – продовжив П. Ковжун. – Увійшов до неї з розмахом, з новими силами, в саму її гушавину, у все те, що хвилює наші передові мистецькі кола. Маючи величезний досвід, ставить він питання стилеві самотності, опановує прояви мистецької української культури, аби підсилити її цілою силою свого мистецького знання і хисту».

«З нагоди побуту В. Масютина у Львові, – читаємо в газеті «Назустріч» (1935, № 8), – кілька багатших осіб замовило собі в нього портрети. Деякі установи, що мають звичай вішати у своїх бюрах портрети своїх довголітніх голов (чи пак, «директорів», або, як звуть їх у нас з китайською чемністю, «президентів»), теж надумуються над тим, чи не скористати б з такої нагоди. Дирекцію одного з таких товариств намовляв прихильник нашого мистецтва замовити в Масютина портрет свого директора. Клопіт був з директором. Це була людина така скромна, що не могла скрити свого бажання мати великий портрет на великій стіні і боронилась перед такою пропозицією всякими аргументами. Боронилась ця достойна особа між іншим так:

– Нашо кому мого портрету? Я собі звичайний...

Присутній при цій розмові журналіст переконує:

– Але ж, пане директор, хто там буде знати після вашої смерті, що це ви? Зате всі будуть знати, що це портрет Масютина!

У лютому 1944 р. художник живе у Львові, має свою майстерню, зокрема 13 лютого «Український вісник» публікує з ним інтерв'ю. У червні 1945-го його заарештували в Берліні за зв'язки з українськими націоналістичними колами, й він 15 місяців перебував у концтаборі Заксенгаузен. Опісля, коли його звільнили, то доручили виготовити скульптурні декорації для нового советського посольства в Берліні та пам'ятник М. Глинці на Берлінському кладовищі.

25 листопада 1955 р. в Берліні Василь Масютин покінчив самогубством. «Сохранился клочок бумажки с начертанной карандашом надписью в старорусской орфографии: “Кончаю с собой по своей доброй воле. В. Масютин”», – стверджує один з російських дослідників.

В листі до Д. Бурлюка, батька російського футуризму і теж українця, В. Масютин пише: «Немного обидно, конечно, что, в силу обстоятельств, оказался между двух стульев: здесь я – иностранец, для соотечественников я все-таки на положении эмигранта, не прошедшего их школу, не напитавшегося их духом. Претендуют на меня как на своего кое-какие украинцы, но и те с оговорками. Так я и состою в «ничьих», и особенного интереса ко мне никто не проявляет. Это меня в сущности и не печалит, но все же немного грустно становится, что после меня еще некоторое время будет беречь мои вещи Марина (дочь художника. – Ю. В.), а после нее все оставшееся после меня станет ненужным хламом. Думая так, не себя становится жаль, а жаль вещей, к которым у меня отношение как к живым существам».

Дочка художника Марина Масютин (1908-1998) теж захоплювалася графікою і зробила ілюстрації до окремих українських видань (Олександр Олесь. «Мисливець Хрін та його пси», 1944). По смерті батька вона передала українській громаді медальйони з зображенням українських історичних діячів, однак картини й графіку після її смерті у 1999 р. віддав у Москву її чоловік Судлецький, росіянин, хоча художник заповідав їх Україні.

Писати В. Масютин почав замолоду, писав українською, російською та німецькою мовами, окрім названих повістей створив цикл легенд «Дні творіння» (1918), повісті «Небезпека зеленого острова» (1925), «Der Doppelmensch» («Подвійна людина» – німецький варіант повісті «Два з одного», 1925).

В часопису «Назустріч» (1935, № 8) В. Масютин зізнається: «З друкованої белетристики маю ще багато новель, розкинутих по різних німецьких літературних журналах, а у теці ще два фантастичні романи, підготовані до друку. Тепер пишу новий роман, в якому зображую національну метаморфозу російського старшини Дембовицького, якого батько вважав себе за поляка, а в суті річи був нащадком козацького роду Дубовіїв. Через полонізм і русицизм молодий Дембовицький стає свідомим українцем Дубовієм».

В 1925-му він повідомляє російському мистецтвознавцеві П. Еттінгеру: «Последнее время увлекся писанием небольших рассказов в библейском стиле и на библейские темы. Начал печатать их (в немецком переводе) в газете. Меня занимает форма. Конечно, это меньше всего «божественные» легенды. Собираюсь рано или поздно сделать иллюстрации. Пока написал 15 коротких рассказов о сотворении Адама и Евы, слона, муравья, крота, черепахи и пр.

и пр. Если смилостивится надо мной судьба, даст мне возможность на два – на три месяца забраться куда-нибудь в глушь и спокойно поработать, тогда я к осени произведу на свет роман сверхсенсационнейший. Озабочен пристроением залежавшихся «Дней творения» и «Нефрет». Что-то будет? Это все равно как дочери, засидевшиеся в девках». Некоторые рассказы «библейского» цикла были напечатаны в берлинских газетах: «Так вышло, что на поприще беллетристики я выхожу в немецком одеянии. Русские открещивались от меня».

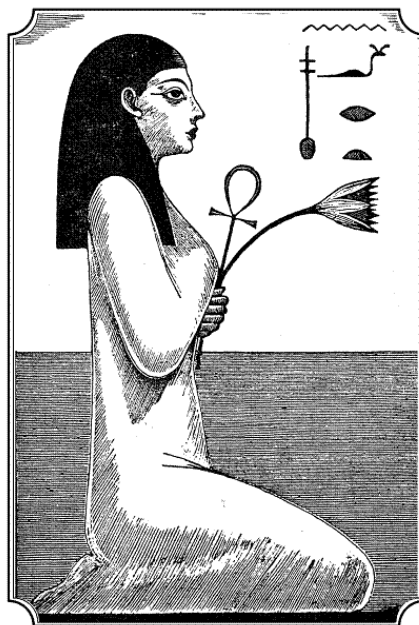
До цієї книжки увійшло дві фантастичні повісті Василя Масютин. «Два з одного» була написана ще до Першої світової війни, випередивши повість М. Булгакова на схожу тему – «Собаче серце», але видана у Львові в 1936 р., «Царівна Нефрета» була написана в 1919-му, але видана теж у Львові в 1938-му.

Обидві повісті збурили тодішню пресу, клерикальні часописи побачили в повісті «Два з одного» розпусту і гостро заатакували автора й видавництво, називаючи повість «бруковою», тобто найнижчого гатунку. На захист письменника виступив Михайло Рудницький. З цією цікавою полемікою читач може ознайомитися наприкінці книжки.

А минулого року «Царівна Нефрета» була видана в Росії – «русского художника и писателя» переклали... з української.

Юрій Винничук

Царівна Нефрета

Перша частина Боротьба

– Тепер я остаточно переконаний, дорогий Райте, що ви на фальшивій дорозі. Ви залишаєте на боці поважні досліді, а захоплюєтесь оманною пишнотою зверхніх форм...

Райт слабо оборонявся перед нагальними аргументами Стакена.

«Дорогий Райте» – такого звороту досі не чув д-р Роберт Райт, молодий єгиптолог, автор кількох книжок. Професор Готгард Стакен – міжнародна величина і неохибний авторитет в царині єгиптології, зводив підсумки з останньої книжки Райта. У останньому часі говорили про нього винятково багато: Єгипет, його останні розкопи і все зв'язане з ними стало улюбленою темою розмов навіть ляйків ¹.

Стакен – худорлявий і випростований, стояв за столом, покритим книжками і рукописами. Він доторкався настільної плити своїми твердими, наче алябастровими нігтями і вибивав глухо такт до своїх слів. Його плоский череп покривало рідке дбайливо пригладжене волосся тільки ззаду та по боках. Його закарлючений ніс нагадував пташиний дзьоб. Чорні, блискучі очі. Зовсім як той славний суп ² у музею в Каїро. Такий глибокий був погляд його незглибних – наче знання вічності – очей.

Перед ним стояв Райт з пошаною, але з упертою міною, і проти віку вчителя виглядав іще молодший, ніж ним був справді. Його подовгасте обличчя – що вказувало на його походження – було англійське. Завзяте підборіддя і трохи гостра лінія уст не зовсім згоджувалися з м'якістю вищої частини його обличчя. У його очах можна було відчитати супротивність людини не так може, впертої, як химерної. Напів жіночі і напів мужеські риси його вдачі, помітні у зверхньому вигляді, надавали його працям своєрідний чар.

«Дорогий Райте...». У цій апострофі пробивалася нотка самовладної протекційності. Така фраза лестила Райтові, а водночас і насторожувала його.

«Дорогий Райте!» – у тих словах критики на його книжку він відчував, як хочуть знищити його індивідуальність, але разом з тим він віднаходив у критиці якусь болісну насолоду, якби жертвував собою для якоїсь вищої мети. «Дорогий Райте» – звучало як обеззброєне великосердя батька і володаря, що наказує.

Райт уявляв зовсім інакше становище супроти його книжки. Ось вона перед ним, оправлена в пергамент зі золотим шулікою на обгортці. Кілько незабутніх хвилин внутрішнього напруження! Кілько годин щасливої подорожі у підземелля єгипетського генія, якого твори призбирані у мовчазних салях єгипетської галерії!

У кількох метрах від нього гудуть авто та електрична залізниця, пливе течія людей зовсім байдужих до величній минувшини. Йому не повинні були докоряти, а хвалити його за те, що він дав цій тупій масі свою книжку. Стакен признавав совісні підстави його праці, але не вмів відчутти теплого віддиху тих картин минулого, які Райт оживив разом з терпіннями, любов'ю та думками єгиптян. Стакен не хотів признати вартости його книжці, дарма, що Райт вложив

¹ [1] Ляйк – світська людина.

² [2] Суп – яструб.

у неї так багато праці: кілька місяців треба було з напругою всіх сил вибірувати з надписів матеріали про буденне життя єгиптян і з окуршків скласти повну його картину.

За це все – тільки докори...

Нігті Стакена барабанили глухо по столу, його очі дивилися непорушно і непризно.

«Орел повинен дивитися в сонце. Очі Стакена не повинні осліпнути від того, що вони весь час задивлені у великого Ра... Хто це такий Стакен? Птах, чи бог?... Райт відчував, що його думки розсіваються у тому погляді, який повертає унівець його думки. Він мусив зробити більше зусилля, щоб вернутись до рівноваги.

– Дуже мені прикро, пане професоре, що моя праця не знайшла у вас прихильности, але тепер, вислухавши всіх ваших доказів, мушу признатись, що не можу відректись від нічого з того, що я написав. Я знаю, що правда на моєму боці і це для мене полекша під тягарем ваших закидів.

Стакен стягнув уста, якби хотів усміхнутися. Це було новиною для Райта: адже Стакен ніколи не сміявся.

– Ви вперті, пане докторе, і я поважно боюсь, щоб ви не ввійшли на небезпечний шлях. – І вже у зовсім зміненому, офіційному тоні додав: – Будь ласка, перегляньте завтра оту скриньку з рукописами. Відчитайте тексти, заки я прийду вполудне.

Знову стук нігтів по столу – на знак, що цим разом востаннє. Легко кивнув головою і Райт мусив відійти. Учень, відходячи до дверей, нагадав шкільні роки і той настрій полекші, яку відчував, коли міг відповісти задовільно на питання вчителя. Стакен опустився на фотель і відразу втратив сувору поставу. Він пожовк, мовби старівся на очах – подобав на чоловіка, що відчував приємність, коли його знесилене тіло може спокійно та вигідно знайти собі місце.

Працю, яку перервав Райт, щоб побачитися зі Стакеном, він не міг уже продовжувати після повороту. Тепер якось дуже поволі відчитував напис на п'єдесталі статуетки. Несподівані пробіски, що звичайно находили на нього під час такої праці, тепер не з'являлися. Щойно дзвінок, що сповіщав годину, коли зачинали музей, звільнив Райта.

Він зібрав свої записки і поквапніше, ніж звичайно, подався до виходу.

При воротах музею побачив Райт знайоме авто і за спущеним вікном обличчя нареченої. Рукавичка переслала йому живий привіт. Сьогодні Райт мало тішився цією зустрічєю. Марія, чи як він звав її – Мері теж заявляла права до його свободи. Він знав її лише рік, – від місяця був її нареченим. Райт не міг віднайти у своїй пам'яті зв'язку між своїм станом нареченства і теперішнім настроєм. Якесь зовсім чуже йому почуття порушувало його рівновагу.

Та тільки на мить тривало це невдоволення. Він збіг сходами і всів у авто, що пахтіло парфумами. Вже сидів, коли побачив у дверях музею Стакена. Цей тримав під пахвою палицю, натягав рукавички і дивився тупо з-під старомодного капелюха з широкими крисами. Райт відхилився, щоб пірнути у глибину авта, викладеного подушками.

Мері притулилася до нареченого. Від цієї щирости його поганий гумор шез миттю. Він уже дивився з задоволенням на свою наречену: на її природно свіже личко, коротке волосся і кінчик нахабного носика. Усе інше щезало під її капелюхом. Мері мовби відчула його погляд – відвернула голову.

«Яке це дивне... – думав Райт, – коли вона дивиться на мене ось так, як тепер, маю вражіння, мовби вона прийшла з якоїсь далекої далечини і приносила «зі собою щось давно забуте і загублене». Але перед ним світило ясне та безсумнівне личко гарної дівчини. На устах Мері заграла усмішка. Райт нахилився над ними і поцілував їх.

– Стакен хотів нині дати мені лекцію, йому не подобається моя книжка. Він уже зовсім припав порохом і цвіллю, нагадає мумію. Ані мені в голові слухати його! Нехай він собі воскресає єгипетську історію, а я оживляю єгипетських людей. Але це тебе нудить? Це нецікаве... Зате по шлюбі поїдемо до Каїро. Побачиш Єгипет, тоді зрозумієш, чому я так полюбив той край.

Правду кажучи, Мері мала інші пляни. Єгипет не приваблював її: вона ж знала, що її заберуть туди не для приємності. Вона воліла б французьку Рів'єру або Італію. Навіть не було б погано залишитись у Німеччині і поїхати над море... Як наречена вона мусила спрямовувати свої думки на спільне життя з Райтом і вона пробувала знайти гармонію між звичками і бажаннями чоловіка і власними.

– Я радо поїду з тобою...

Її очі дивилися ніжно і покійливо. Райт побачив її закоханий погляд... Що після цього значить Стакен! Які смішні ті атентати на його свободу! Райт відчув з такою самовпевненістю своє право і свою силу, що його недавні сумніви видалися йому дитячим настроєм.

Дома чекав на Райта пакунок. Його видавець переслав йому рецензії на його книжку. Сам автор не сподівався такого успіху. Між вирізками англійський лист. Питають за умовами перекладу. Досить приємно. Якийсь великий англійський журнал. У ньому звіт з одного наукового засідання. Книжку Райта вважають подією. Такий осуд видав не хто інший, а сам славний Пікок. Усе разом – повна перемога. Райт знав, що Пікок це єдиний єгиптолог, якого авторитет признавав також Стакен. Голоси критики вказували, що Райт не лишиться серед боротьби самотнім. Боротьба видавалась йому неминуча.

Райт мав рішучість молодих, яка дозволяє нехтувати загальноприйнятими поглядами, а триматися нез'ясованої певності, подиктованої внутрішнім переконанням. Стакен був дослідником. Те, що світ учених уважає за плід його генія, є по правді тільки екстрактом його дослідів. Нема там нічого, чого не можна б було доказати, покликуючися на джерела, коли перевірити їх достовірність. Того, що давав Райт, не можна було завжди перевірити, але тільки тому, що люди типу Стакена не все знають. Докази прийдуть аж згодом. Те, що писав Райт – він знав з якнайліпшого джерела і цим джерелом був його власний дух, що жив скрізь і що не признавав перепон між минулим і теперішнім. У своїй книжці він змальовував єгиптянина на тлі його способу життя, того єгиптянина, що був у силі творити такі чуда, як голову богині Мут у Каїро, незрівнянний малий торс в Лондонському університеті, фльорентійську голову, що не уступає нічим голові Монни Лізи, і всі ті подиву гідні твори вічного мистецтва, які ще й досі дають спонуку до творчої праці, хоч би як сучасні хотіли оминати їх впливів. Пояснення тих чудес треба шукали не в магічних і обрядових текстах, але в самому життєвому ритмі того незвичайного мистецького народу.

Тарабанячи своїми твердими нігтями по столу, Стакен докоряв Райтові, що він висунув один загальний закон для любовних пісень і сакральних різьб. Стакен уважав такий замах на обрядову строгість різьбарського мистецтва майже за хулу. Але чи, наприклад, створити таку різьбу, як малий торс, що стоїть в університеті, це щось інше, як скласти молитву? Чи саме тіло Мері теж не можна вважати поклоном перед великим Невідомим, а хіба її очі, що розпливаються серед рожевого серпанку, не моляться?

Перед ним вирізки, журнали, листи. «Все це докази, що моя правда не тільки моя, але що теж інші вірять у того Бога, якому я молюсь... Про-фе-соре Стакен! Я був вашим учнем. Тепер я сам уже став учителем. Наші правди ріжні і наші дороги розходяться».

Коли Райт заснув після дня, проведеного над листами і книжками, перед ним знову виринуло непохитно самовладне обличчя Стакена. Він пригадав, як його учитель здобув над ним владу, викладаючи перед уважними слухачами виміреними, немилосерними словами. Кожне з тих слів западало у глибину Райтової душі. Він мав тоді таке вражіння, мовби Стакен наповнював душу найліпшого учня частиною своєї душі, мовби своїми словами накреслював довкола нього магічне коло, щоб забезпечити Райта від усяких спокус, що могли прийти до нього і охоронити його перед його власною правдою.

Тепер очі Стакена дивилися на Райта десь здалека, з тих царин, звідки до Райта дійшла свідомість двоїстості нашого життя. Тепер здавалось, що вчорашній день вилікував його оста-

точно з небезпеки піддатися впливам Стакена. Його збентеженість розсіялася, коли він уявив тіло Мері – тіло статуетки з університету.

Вранці о дев'ятій Райт сидів уже за столиком бібліотеки. Упорядкував рукописи для Стакена. Договори, джерела, гімни – на один бік. На другий – усяке барахло, що не приносило нічого нового, але яке Стакен мав звичку пильно переглядати.

Коротке оповідання, запашна любовна історія. Райт почав заглиблюватись. Він не міг перервати лектури і забув про інші ще невпорядковані наміри з багатої присланої збірки, до якої Стакен прив'язував велике значіння.

Нефрета. Хто вона така? Невідома предтеча Сафони, що диктувала пильному секретареві фрагменти оповідання про тужливі зустрічі, хвилювання, надії. Короткі речення падають, як зірвані пелюстки квітки, з якої рука тремтячи хоче відчитати свою долю, дістати відповідь на питання розгубленого серед сподівань серця.

«Кохана твого серця виходить нишком до саду. Мій коханий! Моє серце стежить за тобою.

Я кличу тебе... глянь – я тут.

Мій коханий покидає свій дім і йде своєю дорогою, не вважаючи на моє кохання. Моє серце затихло у грудях. Навіщо мені солодощів і пахощів! Те, що було солодке для моїх змислів, тепер для мене гірке, як жовч птахів.

Зате від віддиху твоїх уст починає битися моє серце, з них пливе до нього вічне життя, наче таємний дар Бога...

О, мій любий друже! Бажання, що наповняють мене, те, що ворухить твої груди, я довіряю своєму серцю. Я буду подібна до мерців, коли мій любий друг не прийде до мене вночі.

Я чую голос голубки. Вона каже: «Чи бачиш досвітню зірку, що багрянцем барвить мою стежку?» І ти, пташко, кличеш мене. Я знайшла мого любка, і моє серце зраділо; стало радіше, як серце всіх інших.

А! Я виглянула з-поза дверей, бо мій милий наближається до мене. Заки він надійде, мій зір не може відірватись від землі, моє вухо заслухалось у його кроки. Бо моє кохання для нього – єдине щастя мого серця...

Моє серце б'ється так живо назустріч твоєму кохання, що кучері над моїм чолом падають, моє волосся розкуйовджується, коли біжу тобі назустріч. Та я присягаю тобі, присягаю, що коли прийдеш – я його зачешу».

Це навіть не оповідання, а низка натяків, від яких починає бурлити кров. Фрагментарні записки у щоденнику. Омах огника, що ще не став полум'ям. Острах вичікування. Обіцянки перед зустріччю. Гімни кохання, що ще не заволоділо предметом, за яким тужить, кохання ще не завітчаного насолодою своєю жертви.

Ім'я Нефрети – однозвучне з єгипетським означенням звуків. У коханні звучить душа, у пісні тремтять струни. Оце ім'я солодке, безмежно близьке. Райтові здавалося, що воно йшло за його душею від хвилини, коли звук «Нефрета» виринув із темряви неіснування після довгої і таємничої блуканини, а тепер його земне життя наповнилося ним і надало йому зміст.

Дванадцять ударів. Округлі, повні удари, водночас мовби на хвилину застрягли – наче годинник, що висів у кутку, випускав їх вагаючись. З останнім ударом Стакен увійшов до бібліотеки.

Вчорашня свіжість Райта, його самовпевнена віра у перемогу десь пропали. Пронизливий і непроглядний погляд учителя знову покоровив його. Як птах у клітці його душа билася на всі боки, не находячи виходу. «Моя книжка, мій шлях, Мері... вони були десь там... але тут... погляд засушеного старця, що вже витягав руку за папірусами».

У ньому виринув один спомин зі шкільних часів: саме так, а не інакше пропазить ³ учитель «віслячий міст» ⁴, який перед ним незручно заховали.

На папірусі спочила Стакенова рука. Кутки його зшиленіх ⁵ уст тремтіли, коли він усміхнувся: «Пане доктор! Будьте такі добрі і занесіть це до мене».

Його пожовкла рука зробила над столом і над рукописами наказовий рух.

Райт чув на спині погляд Стакена, коли йшов до його робітні, де висіла скромна мідяна табличка: «Директор Стакен». Скрип ключа у замку – Стакен випередив Райта, щоб відчинити двері: «Прошу, пане докторе».

Як і вчора, Райт знову стоїть перед столом директора. Стакен уже сів на своєму фотелю. Цим разом він не страшний. Просить Райта сісти. Його руки з перехрещеними пальцями спочили на рукописах:

– Мені здається, що я відорвав вас від праці, дорогий Райте.

(«Дорогий? Тепер я не піддамся», – подумав Райт, мовби прокинувшись із почуттям спротиву.)

– Цей уступ зацікавив вас. Чи не прийшло вам на думку, що я хотів виставити вас на пробу?

Саме в тій хвилині Райт подумав про цю можливість.

– Пікок хвалить вас. Ви повинні тішитися, що маєте такого оборонця.

Райт відчув, що почервонів з радості і як щось свіже оживило його по-давньому. Може, Стакен уже прочитав звіт з засідань товариства...

– Пікок пише мені, – при цьому вийняв поручений лист з грудної кишені, – складає мені побажання... – у цих словах звучала явна іронія, – називаючи ваше пояснення єгипетського світогляду сміливим, але він і виразно захоплений ним. Ви переходите в царину небезпечної фантазії, ви мрієте, ви піддаєтесь спокусам відтворювати людей, при цьому нехтуючи єдиний певний шлях суворо наукового дослідження...

Райт не мав сили опанувати нетерпеливого відруху.

– Ви занадто сміливі, дорогий Райте. Я не можу не сказати вам цього. Вчора я критикував вашу легкодущність, а нині остерігаю вас перед нею з подвійною силою.

Пальці Стакена ворухнулися, уста стягнулись.

– Чи ви упорядкували до кінця всі надписи, пане доктор, чи ні? Прошу вас зайнятися ними сьогодні, бо завтра я попрошу вас переглянути в моїй робітні папіруси.

Обличчя Стакена задоволене, на його очі падають вії.

– Сподіваюсь, що різниця в поглядах не порушить наших щирих приятельських взаємин.

І подає через стіл руку Райтові, який хоче якнайшвидше розірвати нові пута.

Райт вертається до своєї праці зовсім схвильований. Його думки спрямовує у зовсім інший бік свідомо воля.

«Чи за ті місяці надмірної праці в музею і дома я не перетомив себе?» – думає Райт. Зустрічі з Мері були для нього тільки коротким відпочинком і не зуміли переривати його умової праці. Він усміхався тільки зверху, говорив чемні слова, супроводив Мері на концерти і до театру, але весь час бачив тільки образи, що виринали перед ним з минулого, яке раз у раз відкривав.

Він думав про своє недалеке подружжя, як про обов'язок, що його треба якомога скоро спекатися. «Я виїду і кілька місяців буду далеко від Стакена, що тільки мені перешкоджає... Тоді й відпочину».

Ввечір Мері була ніжна. Її батько Ляндсберг появився тільки на короткий час:

---

³ [3]Пропазити – помітити.

⁴ [4] «Віслячий міст» – шпаргалка.

⁵ [5]Зшилений – міцно стулений.

– Я тішуся вашими успіхами, пане Райт. Молодь іде тепер швидше вперед, ніж ми, старі. Ви вже дійшли до шпиль, хоч ви могли б бути моїм сином. Як я мусив намучитися, поки здобув те місце, яке займаю тепер! Які зусилля, кілька умової праці!... Але на нашу працю ніхто не звертає уваги, ніхто про нас не говорить.

Ляндсберґ був дуже себелюбний: він тішився, як дитина, коли який ілюстрований часописний додаток приносив з нагоди його ювілею – очевидно не безкорисно – його фотографію. Не знати який уже раз він повторяв оповідання про поодинокі етапи своєї кар'єри. Починав від хлопця на посилки, а нині є директором різних підприємств. Не все можна було пояснити його успіхами – про не одне він мовчав. Виговорився, закупив цигару, поглянув у дзеркало, поправив краватку. Розмахуючи руками виходив з хати і вертався пізно вночі.

Мері чекала від Райта якоїсь ознаки ніжності. Але Райт обертав свою емальовану папіросницю і говорив:

– Стакен постарівся і став нудний, засох, прибрав наказову позу. Всі його бояться, а в музею мертвеччина, як у гробі. Він навіть не хоче слухати про періодичні виставки, які повинні показувати систематично різні сторінки старовини. Скласти все у хронологічному порядку це ж нудна річ. Музеї мають тільки тоді вартість, коли вони не втрачають зв'язку з життям і не нагадують цвинтарів, де скидаємо на купу все, що для життя непридатне.

– Роберте! Я хотіла тебе прохати... Забудь за музей, коли ти приходиш до мене. Коли ти так промовляєш, як тепер, маю таке враження, якби мене теж посадили за ґрати, бо я вже нікому непотрібна.

Райт глянув на Мері. Її уста склалися по-дитячому, але її тон не був дитячий: у ньому звучало щось своєрідно владне.

– Вибач мені, але я в останньому часі був трохи неспокійний. Я відчуваю потребу відпочити... ми мусимо кудись в недовзі виїхати.

– Ні, прискіпати шлюб неможливо. Навіть якби наше мешкання було раніше готове, то перед початком жовтня не можна навіть про це і думати.

Мері все задалегідь обдумала.

– Я матиму труднощі з відпусткою: Стакен...

– Я не розумію, чому ти так тримаєшся музею. Я гадаю, що наш маєток дозволяє нам зректися твоїх заробітків. Ти ж зрештою сам сказав, що твої книжки принесуть тобі гарні гонорари, – поправила першу думку Мері, щоб висунути на перший план матеріальну самостійність Райта.

«Може, й її правда, – думав Райт, вернувшись додому. – Ніщо не в'яже мене з музеєм, крім звички...». Та водночас він відчував, що ця звичка проникла в нього, як отрута, і що він потребував щоденно всіх тих музейних предметів коло себе, як повітря для легенів. Очам, що зупинялися на тих предметах недбайливо, тільки з цікавості, вони справді видавалися нудні, але перед Райтом, що відчував себе посвояченим з ними, вони відкривали довірливо свій зміст, спочатку незрозумілий. Між тими предметами різної вартості не було нічого такого, що не заслуговувало б на увагу.

Це ж усе були тільки частини великої цілості – цілості Єгипту Озіріса, що його проглинув час. Його тіло, що розпалося на тисячі відламків, містилося по всіх музеях світу.

Усе тут було конечне, все сутнє. Райт відчував свої сумніви з гіркотою, хоч вони виринали тільки на хвилину. Він не міг під ніяким приводом зректися свого внутрішнього зв'язку з музеєм.

Оця зневажлива байдужість Мері... Музей і Мері – два непримиренні бігуни ⁶. Стакен, Єгипет і теперішність. Завмерлий Захід – країна занепаду – Аменті – захист покійників. Де є життя? Чи тут у тому світі, що вмирає, чи в Єгипті – вічно новому світі чудових візій,

---

⁶ [6]Бігуни – полюси.

країні безсмертної краси? Безконечна зміюка торохливих авт, грюкіт поїздів над головами, шум підземельних залізниць... Ряди сірих, одноманітних, нудних домів, асфальт, що ввесь блищить товщем, сіре небо – все сіре та чорне серед холодного електричного світла.

Райт бачив інші лінії, інші пропорції. Він мріяв про інше темпо руху. Святошними фалдами царської мантії він покривав метушливу запопадливість сучасного життя.

Королівський Єгипет! Прадід усього нашого знання! Учитель незабутньої мудрости та краси!...

«Мері відійшла від мене трохи холодно, – подумав Райт, коли положив руку на клямці дверей свого мешкання. – Прощаючись, вона затримала трохи довше руку в моїй, коли казала: – Ти не мав сьогодні для мене ні одного ніжного слова». Натякала, що воліла його таким, яким він був учора. Чи не мала вона наміру перебрати вплив Стакена?» Та чи не він, Райт, не зраджував Єгипту, якому віддавна записав душу? Постать Мері нагадувала йому обов'язки супроти теперішнього світу. Оцей світ з'їдав його щоденне існування, під яким скривалося його безсмертне «я». Так, щоденщина своєю чергою вражіння тягнула його як крутіж проти його волі.

У сні бачив Райт Стакена, як стояв на другому кінці вузької кладки над широкою рікою. Райт хотів перейти на другий бік, але бачив перед собою непорушну, мов з каменя різьблену постать, що загороджувала йому дорогу. Він мусив дістатися на той беріг і відчував, що як не вимине Стакена, то пропаде. Коли Стакен не пропустить його добровільно, тоді він мусить шукати іншої дороги. Він перемагає в собі силоміць нехіть і острах, протискається попри холодне тіло Стакена і дістається на другий беріг очищений і зовсім прозорий. Він не може бачити власного тіла, але відчуває його дуже виразно. Крізь Стакена, що виростає перед ним і бовваніє, як будівля, він бачить Мері та якихось незнаних людей поза собою, на покиненому березі. Всі кличуть його, потім сідають до довгого ряду авт і від'їжджають довгою зміюкою.

У робітні Стакена чекають на Райта папіруси. Вони зложені в одному розі стола – все разом: договори, джерела, гімни... Нічого нового. Знову ті самі звіти, інвентарі, рецепти... що далі, далі?

Історії Нефрети тут нема. Чи вона справді так живо зацікавила Стакена? Райт засів неохоче за роботу. Йому важко було зосередити увагу на рукописах, бо його думки блукали все ще над пропащим папірусом.

Стакен не прийшов. Возний поклав якусь коперту на столі директора.

– Чи професор Стакен прийде скоро?

– Пан директор сказали вчора, що сьогодні либонь зовсім не прийдуть.

– Дякую.

Повний пошани голос возного, побожно вимовлювані слова «пан директор» і супровідні рухи мусили викликати настрій пошани для неприязного в тому священному місці.

«Де міг залишитися папірус з Нефретою?» – думав Райт, записуючи те, що відчитував. Тексти були нудні. Стакен буде порпатися в них, як шукач золота у піску. Райт наблизився до Стакенового стола, закиданого паперами і книжками. Перед каламарем – кулею з кришталевого скла – лежало побільшуване скло і старосвітські окуляри. Райт торкнувся розкинутих листків, думаючи про те, де міг би запропаститись папірус.

– Добрий день, дорогий докторе. Як праця? – він почув голос Стакена. Очі професора блищали іронічно, його пальці скорчилися.

Стакен перевіряє переклад Райта, що відчуває, як його лице пашить від рум'янців.

– Ви можете, дорогий Райте, трохи з погордою споглядати на ці нудні гімни, але кожний новий папірус пояснює нам таємничий світ, відношення тодішніх людей до Творця. Чи з такого погляду не зовсім байдуже, які були взаємини людей? У гімнах находимо мудрість, якої не можна перевершити. Не в любовних листах, де віддзеркалюються тільки періодичні пориви тілесної жаги, тільки у пристрасній тузі до Вищого проявлюється дух. Приземна жага

приковує нас. Чейже ви не вірите, щоб віддих божий, що надихує земну поволоку, засуджену на розклад, міг розбуджувати любовний вогонь? Ми живемо тільки нашими грубими змисловими органами і тільки ними пробуємо збагнути основи гармонії всесвіту...

Ці слова падали, як олив'яні краплі. Пальці барабанили по тафлі стола, мовби вибивали розділові знаки.

Якийсь проклятий тягар на шії... так начеб на ній спочивали кам'яні кігті Сфінкса. Райт відчув кам'яний погляд Стакена, як зупинився на ньому і на його книжці. Він готов був провалитися під землю, стати невидним, щоб тільки втекти перед цим поглядом. Знаки на папірусі почали тремтіти, видовжуватися, перемінюватися у щось нове.

«Ти боже Єство – одне, єдине, всетворяще. Ти створив усе живе, зі сліз Твоїх очей повстав рід людський, зі слова Твоїх уст – Божество.

Тільки віддих Твоїх уст розворушує моє серце, позичаючи йому вічне життя, що видається мені таємним даром Бога».

Ті рядки, що залишились у пам'яті Райта, звучали, як поклик, звернений до нього. У ньому прокинулось почуття, що нагадувало жаль. Бачив у своїй уяві відкритий лист, написаний колись у давній давнині, повний любові і сподівань. Кілько ніжності в ньому, а за нею притаєний докір. Поклик, на який він не вмів відповісти. Райт шукав у своїх споминах: чи не зможе пояснити собі цього настрою. Чи взагалі щось таке можливе? Його рука піднеслася до кишені від камізелки і вийняла недбало зібганий клаптик паперу. Це Мері написала до нього наоспіх: вона була раннім ранком у музею, перед його приходом, не застала його і прохає його зайти безумовно в годині п'ятій. П'ята година тричі підкреслена. Це було неможливе: в годині п'ятій буде чекати на нього його видавець. Він протелефонував Мері, що не зможе прийти.

Ні, не в цьому річ: не ця відмова мучила його тепер.

Стакен читав святошно підтягаючи:

– «Хвала Тобі, Єдиний, Ти єдине джерело всього життя від першого початку, Ти, що хорониш людських дітей. Хвала Тобі, що вічно бачиш, а проте хорониш добро всіх, Аморе, наш Коханий». Чи це гарне, дорогий Райте?

«Бажання, що мене наповняють, те, що порушує твої груди, довір моєму серцю. Стану подібна до мерців, коли мій величний друг не прийде до мене вночі», – ці слова виринули з пам'яті Райта, поглибивши його неспокій і тугу. А Стакен, мовби кидав заклин, прагнучи потвердити загадку, повторяв:

– «Ти Царю всього, та Творче всього живого, ти Всеволодний і Володарю всіх володарів, ми молимося до твоєї душі і клякаємо перед Тобою, Ти найвищий з усіх богів».

Стакен перервав, і Райт відвернувся. Стакен сидів з легко відхиленою взад головою і з руками випрямленими, як Сфінкс. Його очі були напівзакриті темними віями, наче чатували. «Якесь чортovinня», – блисло Райтові в голові. Він хотів що-небудь сказати Стакенові, щоб тільки розсіяти цей ворожий чар.

– Яке це гарне, – шептали вогкі уста Стакена.

– Так, це божеське, – сказав Райт проти своєї волі. Але зараз відчув нещирість своїх слів і прокинувся: – Вибачте, пане професоре... Я мушу просити вас дозволити мені відпочити кілька день. Я почуваю себе не зовсім добре.

Райт відчув, що його здоров'я переходить якусь кризу. Щось у його свідомості застрягло і розкололо його думки. Він не мав уже сили зв'язувати в одно минуле і теперішність. Звичайне зацікавлення минулим набрало для нього більше значіння, ніж досі. Теперішність перестала його цікавити: в ній він добачував щораз більше рис осоружних, незрозумілих, нудних. Райт відходив від теперішності щораз глибше в минуле, що прояснюючись набирала зовсім нового змісту. Погляд Стакена, щоб будувати свої думки на дослідах, відступав перед картиною надиханою духовим поривом, що витворювалася не з наукових даних. Вона була ближча до того, що називаємо мистецьким надхненням.

Мері... Оце ніжне, м'яке створіння, так легко вражливе, перемінилося у малу, гострокінчасту, нахабну жіночку. Вона чужа йому, незрозуміла, зовсім нецікавої породи.

Райт написав до Стакена. Він потребує довшої відпустки, ніж гадав раніше: він мусить основно поправити своє здоров'я. Але замість дбати за це здоров'я, він почав поряdkувати вирізки з часописів, що множилися на його столі поруч різних проспектів з нововиданими книжками. Він діставав теж пропозиції на нові книжки і статті – тепер перо д-ра Райта було реклямою.

Сторінка йшла за сторінкою – росла нова книжка. Райт працював допізна вночі. Він дав себе нести новій течії до вимріяної нової пристані – поза дійсним життям. Течія заколисувала його – він забував непотрібну, пригнітливу буденщину.

Мері застала Райта розсіяного, але не помітила, як він віддалився від реального життя, бо сама занадто була зайнята думками про те, як виглядатиме їх нове спільне мешкання. Він поцілував її без зворушення. Мері трохи хвилювалася і хотіла за щось мститися на будь-кому. На щастя, не на Райті.

Стакен призбирував у музеї на Райтовому столі рукописи, які його асистент мав відчитувати: нероз'яснені загадки гімнів, невпинне змагання давнього духа за пізнання вічної божеської мудрости.

* * *

Прийшло літо зі своєю утомою, що мало настроювала до праці. Райт їздив, як усе, совісно до музею. В автобусі бачив ті самі нудні обличчя, пози і жести, ті самі намазані уста, напудровані носи і незграбні ручки парасоль.

Глибока музейна тиша. Уважливий погляд Стакена. Звичайне місце при вікні. Черга рукописів, що ні трохи не зменшувалась. Стакен уже не дратував його: Райт не відчував його присутності. Він був неминучий, як смерть.

Вони майже не розмовляли один з одним. Коли Райт віддавав свою роботу, навіть не чекав на його оцінку. Він знав, що нема там що виправляти. Все там було ясне. Стакен був зачудований поспіхом праці свого помічника і закривав стіл листками текстів, на яких писав коментарі. Стакен не сказав досі нічого Райтові про свою книжку, яка посунулась уже далеко вперед. Він хотів її назвати «Релігія Єгипту» і покласти на заголовній сторінці поруч свого прізвища теж Райтове. Райт теж не згадав Стакенові нічого про те, що під час своєї короткої відпустки почав книжку «Єгипетська жінка». Він розумів, що такий заголовок для наукової книжки, може, не зовсім підхожий, але читачі зацікавляться такою темою не менше, ніж він сам.

Мері дратувала впертість Райта, який щораз далі відсував намічений плян подорожі. Він вертався до своєї праці з завзяттям навіженого. Мері ображена, що він так мало має для неї часу, поїхала кудись над море. Він приймав досить байдуже до відома щораз-то нові її адреси. На її листівки він відповідав не завсіди і не завсіди так само: часом написав кілька рядків, то знову розписувався широко про свою працю і пізніше шукав цих міркувань надаремне між своїми записками. Він нерado відбігав своїми думками від своєї праці і йому було тяжко, майже неможливо слідкувати за іншою темою поза тою, в яку пірнув. Райт майже не помітив, на як довго його наречена виїхала, бо взагалі почав затрачувати відчуження часу. Він жив у іншому світі, який чудом поміщувався в теперішності. Минуле так обмотало його своїми нитками, що він почував себе тільки випадково заблуканою людиною в мільйонній столиці у XX віці по Христі.

Одного дня Райт звернувся до Стакена:

– Пане професор! Недавно ви дали мені між іншими одно джерело, зовсім неподібне своїм змістом до інших. Я, на жаль, не мав нагоди його переглянути... Чи ви не були б добрі дати мені його, бо я хотів його простудіювати.

Стакен з похиленою головою, мовби хотів прогинути Райтові слова, з виглядом хижацького птаха глянув на нього зизом. Його нігті, як кігті, збирали порозсипувані на столі папери. Він не відповів зараз.

– Я вже знаю, що ви маєте на думці, пане доктор. Той документ, це моя особиста власність, і я маю його у своїй приватній збірці.

– Буду дуже тішитись, коли зможу його оглянути. Сподіваюсь, що ви знайдете і серед моїх паперів не менше цікаві речі. У моїй збірці є не один унікат і ви можете з нього користати.

Райт чув про збірку Стакена. Дещо з неї він знав із цитат у його працях. Але тільки невелика частина матеріалу була досі оголошена. Пікок, що імовірно підтримував близький зв'язок зі Стакеном, тільки натякав на них, не описуючи самої збірки, а обмежувався до компліменту, що вона «поважна». Зваживши, що всі нею цікавились, незрозуміла була причина, чому Стакен так її приховує. Тим більше втішився Райт Стакеновими запросинами. Але в останньому часі він так відбився від людей, що не міг на цю пропозицію негайно відповісти. Стакен положив йому руку на плече – на це професор не дозволив собі досі ніколи. Від цього руху всі сумніви Райта розвіялись і він вимовив покійно:

– Дуже тішусь, пане професоре, і прийду, коли вам буде вигідно.

– Нині в десятій увечір. При вході будуть на вас чекати.

Порожньою вулицею, що перерізувала «Кайзералее», йшов Райт з дивним почуттям. Він прийняв запросини Стакена не з самої цікавості, а відчув спільний зв'язок, духове посвоєння – тепер здалось йому, мовби йшов на любовну зустріч, так багато призбиралось у його серці сподівань. А проте у глибині свідомості якийсь голос шептав йому щось про насильство і про потребу самовизволення. Райт думав про свою книжку і згадав теж нараз Мері, про яку досі забув над своєю книжкою. Нелегко було відчитати числа домів і віднайти дім, де мешкав Стакен. В одному зі садом були відхилені ворота і тільки в одному вікні, що виходило на сад, світилося. Це нагадало йому світло маяка серед моря. «Отже тут мешкає Стакен...» – рішив.

У слабому світлі, що падало згори і відбивалося від стіни, зарисувалися невиразно сходи. На другому закруті сходів на малій стінній дощинці стояла глиняна червона посудина з дзьобом, з якої курився гніт. На мідяній табличці на дверях надпис: Стакен.

Райт не мав іще часу доторкнутися персня від дзвінка, прикрашеного бронзовою львиною головою, коли двері безшумно відчинилися. Він мав вражіння, мовби вони відскочили самі від якоїсь схованої пружини. Увійшов і, піднісши очі, побачив створіння, що ледве досягало йому до пояса. Був це карлик з надмірно великою головою і старечим пожовтілим, зів'ялим обличчям, викривленим гримасою. «Бог Бес, – подумав Райт, – трохи кривий, у сірому».

Електрична лампа без тінника, яку внесла ця потвора, освітила людську карикатуру і Райта. Голі стіни з гаками, де висіли плащ і капелюх Стакена. Карлик витягнув дитячу руку, схопив капелюх і палицю, і чекав так довго, поки Райт не положив йому на плечі свій плащ. Увесь обвантажений малюк шез за стіною, де чути було кроки. Перед Райтом виринув Стакен, виповнивши цілі двері у широкому, ясному, старомодному халаті, що робив вражіння священичої ризи.

– Дуже тішусь, що можу вас привітати у себе, – сказав Стакен трохи святошним тоном, простягнувши руку Райтові, який узяв її з пошаною.

Не випускаючи руки гостя, Стакен потягнув його до півтемної кімнати. З сумежних дверей, де сперся карлик, упала світляна смужка на паркетову підлогу. Стакен ішов уперед великими кроками. Те, що побачив перед собою Райт, могло бути музейною збіркою, дарма, що не всі речі мали ту рису доцільності, яку можна віднайти у систематичних колекціях. А проте це не була випадкова безладна збиранина. Все, що тут стояло, мало внутрішній зв'язок і жило

спільним життям. Можна було відчутися, що Стакен теж живе тим самим життям. Статуї, хоч які різні, належали до одної родини. Богиня Бастет з головою лева і пав'яна Тот – на постументах перед столом, що хоч і нагадував вівтар, а був призначений імовірно до праці – почувалися, як дома. Виглядало так, мовби дзбанки на полицях під стінами належали до буденного вжитку господаря дому.

Зараз при вході можна було оцінити наукову вартість зібраних тут предметів, але увага Райта звернулася на щось інше. Він відчув атмосферу чогось близького, рідного – той настрій, що спливав на нього ще в дитячих роках, від перших починів свідомого життя, коли він мав довкола себе улюблені речі. Музейна збірка була йому близька тільки формально, а тут мав таке враження, мовби вернувся до батьківського дому після довшого розстання.

Райт почув знову слова: «Вітаю вас у себе» і зараз після цього ввійшов Стакен з іншим світлом. Він мав на собі вже не старомодний халат, а білий одяг священика. Райт, віддавши своє пальто, капелюх і палицю, наче забув про теперішність.

Обидва сіли на низьких кріслах. У свічниках, напевне з давньої святині, блимали воскові свічки і скапували поволі, сумовито, мовби леденіючи у скапах. Панувала мертва тиша, наче над цими хоромами нависла вічність.

– Ви нагадуєте нашу розмову, – задзвенів Стакеновий голос, – я остерігав вас перед спокусами на шляху вченого, що хоче дістатися до свята святих мудрости, яку скривають минулі віки. Тільки нечисленним удається така спроба. Але все заборонене вабить. Я пробував остерегти вас перед звабною красою старовинних форм життя, бо це перешкоджає у дослідках над їх правдою. Чи ви послухали моєї остороги?

– Ні, – відповів Стакен за Райта. – Я бачив, як ваші думки про минуле обертаються в попіл. Мудрець бачить шлях вічного сонця, а дурень тішиться, коли воно сходить, і сумує, як воно заходить. Безпристрасна вічна мудрість не знає ані суму, ані радості. Вона знає тільки себе сама і годується собою.

Ця поука сказана з глибоким переконанням, але і з фанатизмом вірного, не зробила великого враження на Райта; слова, що хотіли накинати йому свою силу – тільки зміцнили його власне переконання про вірну вибрану ним дорогу.

Стакен викладав далі:

– Уже з хвилиною, як ви ввійшли на небезпечну дорогу досліду життєвої форми, ви піддаєтесь їй. Ви стаєте не понад життям, а воно перемагає вас.

У Райті зростало завзяття; він стежив гострим зором за порухом Стакенових уст. «Чи може Стакен колись когось поцілувати?...» – подумав.

Те, що Стакен говорив, було вже в його книжках. Він мав славу знавця єгипетського світогляду. Він був авторитетом у справі гієрогліфів, був подекуди живим представником згаслої правди, оборонцем усіх тих таємничих образів, які більш як 1000 років повторялись як щось неминуче, але для нікого, навіть для жерців – незрозуміле, аж до остаточного упадку Єгипту.

Які бажання може мати цей бездушний чоловік, той сором'язливий фанатик з віями, немов пожовклі листки?

У ньому прокинувся спомин пожадливого погляду. Мері? Ні, ні... Сабіна Гропіус? Ні, вона зверталася до нього завсіди своїм єгипетським профілем, але ніколи не дивилася на нього. Чії ж очі це могли бути?

«Ах, я виглянула з-поза дверей, бо мій милий наближається до мене. Заки він надійде, мій зір не може відорватись від землі, моє вухо заслухалось у його кроки. Бо моє кохання для нього – єдине щастя мого серця».

– Так, мій дорогий Райте, ще не запізно. Я розумію, що ви йдете за поривом, але правда повинна стояти вище.

– Пане професор, ви обіцяли мені показати рукопис.

Настала тиша, серед якої було чути тільки шелест паперу, судорожно зібганого в пальцях Стакена.

– Чи така дрібниця може вас справді цікавити?

Стакен піднісся з місця до папірусу, який імовірно вже був приготував на столі. Підніс його до очей, переглянув, і його уста викривились зневажливо.

Райт мав вражіння, мовби цей лист мав його прізвище на адресі, мовби той, хто писав його, був вороже настроєний до адресата і мовби автора письма видавали в руки його ворога, передаючи цей лист у чужі руки.

– Ви обіцяли мені...

Стакен нахилився, мовби насолоджувався, що вміє так поволі рухатися, і прочитав строфу:

– «Бажання, що наповняють мене, те, що ворухить мої груди, я довіряю своєму серцю...»

Що за нісенітниця! – Згорнув поволі папірус і важив його в руках. Райт стримав віддих. – «А що, коли кількатисячолітній поклик розсиплеться у попіл?»

Стакен підніс руку, а Райт простягнув свою, щоб узяти знехтувану ним дорожечність. Над долонями, що наче благали, Стакен підніс руку ще вище. Він підніс звиток до світла, полум'я охопило його і заблисло. Райт зірвався на ноги і схопив Стакена за плече. Але вже було запізно: з папірусу, що знявся димом, упали на стіл спопелілі останки. Видко ще було на них поодинокі знаки, як останні судороги покійника, як останнє прощання.

– Чому ви це зробили? – спитав Райт тихо.

– Я не міг би вибачити собі ніколи, якби я чим-небудь підтримав вашу втечу перед правдою.

Він показав на кам'яну посудину, якої покришка була головою шакала:

– Там є попіл. Багато рукописів зустріла така сама доля. Ніхто не зробить мені докору, що те, що повинно було розсипатися у порошок з померлими, я не зберіг для живих.

Райт мовчав. Останки папірусу покривали стіл, як листки цвинтарного вінка – нагадували про неповерненність того, що минуло.

– Ви помиляєтесь, пане професор, і я докажу це вам не тут і не тепер, а у своїй книжці.

– Ще нова книжка?

– Так, книжка про радість і про життя. Про те, чого ви не розумієте і чого ніколи не зрозумієте.

– Це ж визов.

– Так, визов, коли хочете.

– Бережіться, Райте.

– Чи це має бути погроза?

– Коли хочете, так.

Карлик ішов попереду з малою нафтовою лямпюю. Він довго не міг потрапити ключем до замку. На вулиці стояла закохана пара притулившись, зовсім байдужа до появи Райта, який зупинився добру хвилину, не знаючи в який бік повернути.

Божевільний Стакен!

Коли Райт прийшов другого дня до музею, вже застав Стакена. Він сподівався якихось докорів, але надаремне. Він хотів прохати дозволу, щоб міг відтепер працювати не в робітні Стакена, а в бібліотеці, аж тут Стакен його випередив:

– Я гадаю, пане доктор, що наші приватні розмови не зможуть мати ніякого впливу на виконання ваших обов'язків. Я прошу вас доручену вам роботу докінчити при цьому столі. Я не сумніваюсь, що ви скінчите її так само блискуче, як ви її почали.

Райт уклонився і пішов на своє місце. Приготований матеріал мовби спух за ніч. Стакен приніс зі свого дому нові звитки, які напевне мали на меті розпалити серця всіх тих єгиптологів, що належали до однодумців Стакена. Були тут такі рукописи, що їх власник міг би

розбагатіти, якби хотів їх продати. Не було сумніву, що поява тих текстів у друку викличе сенсацію.

Стакен мав у своїй мишеловці випробувану приманку. Він стежив як ловець за рухами Райта, що просліджував нові матеріали.

Тепер він бере папірус, знищений часом. Обережно розвиває його і поволі придивляється його знакам. У цій хвилині він мусить мати певність, що перед ним відкриваються ворота, якими не входив іще ні один сучасник. Це ключ до мудрости. Читати це стільки, що покуштувати овочу знання. Райт поволі вчитується... Далі! обережніше! дивись! зглиби! і будеш сам, як боги!...

Зовсім так само обережно і поволі звиває Райт папірус і складає його на бік поруч інших. Нібито байдуже вибирає між ними, врешті зупиняється на одному звитку, щоб пірнути у працю. Тут усміхнеться і відкладе рукопис, там непомітно пройде мимо скарбів.

* * *

Рідкі листівки Мері були доказом, що вона почувала себе знаменито. Було ясно, що привіти, які вона йому присилала, писала наспіх десь по ресторанах, разом з привітаннями до інших. Такі звістки про себе з невідступним «цілую» не промовляли з віддалі досить ніжною мовою. Не було в них сильної туги за нареченим ані бажання повороту. Чому мало б бути? На осінь і так призначили шлюб. Це було певне, навіщо ж хвилюватися?

Книжка Райта посувалася скоро вперед. Він написав до англійських видавців. Його пропозицію, щоб видати книжку спочатку по-англійськи, заки вийде німецьке видання, вони прийняли з неприхованою радістю. Не була це звичайна примха Райта, а маневр, спрямований проти Стакена. Райт знав, що його книжка зустрінеться з найбільшою прихильністю в Англії, де так захоплювалися єгипетськими розкопами останніх років і де їх уважали подекуди національними гордощами. Признання і симпатія для його праці були козирами в його грі.

Англіїці не гаяли часу. Оповістки про появу нової книжки разом із голосами критики про попередні праці Райта появились саме тоді, коли він дописував останні сторінки заповідженого твору.

«Що ви тепер скажете, пане професор Стакен?!»

Стакен не сказав нічого. На другий день він показав Райтові з квасною усмішкою сторінку фахового англійського журналу, де великими буквами стояло:

Нова книжка Роберта Райта!

ЄГИПЕТСЬКА ЖІНКА.

Студія з історії культури.

Багато ілюстроване видання.

Тимчасово приймаємо передплату.

Гостро обтятий ніготь, наче кіготь, ударив при слові «жінка» так сильно у папір, що залишив у ньому рису.

– Жінка? – спитав Стакен з дивним відтінком. – Єгипетська? – і його зів'ялі вії прикрили наполовину його чорні очі. – Коли не помиляюсь, то ви маєте намір женитись, докторе?

– Чи ви маєте, пане професор, сьогодні для мене якусь спеціальну роботу? – спитав Райт холодно з піднесеною головою, почувавши, що в ньому підіймається хвиля бунту.

Старече бурмотіння:

– Професорові Стакенові не може бути байдуже те, чим займаються його учні. – Підніс голос і говорив далі: – Доктор Райт є асистентом єгипетського музею в Берліні. Чому ви не додали цього титулу до свого прізвища? На одну хвилиночку, пане доктор...

Райт підійшов ближче. Стакен передав йому коректу одного проспекту:

ІДЕЯ ОСОБИСТОГО БОГА В ЄГИПЕТСЬКІЙ РЕЛІГІЇ.

На підставі невиданих джерел написали

проф. Стакен, директор Музею в Берліні,

і д-р Райт, асистент.

І додав зі своєрідним наголосом:

– Ви помагали мені багато при перекладах. Але ви мусите ще багато вчитися. Ви мусите...

– Дякую вам, пане професор, за честь, але я волів би, щоб ви зчеркнули моє прізвище. Я навіть прошу вас його зчеркнути.

– Цього я не зроблю, пане докторе. Я не можу позбавляти вас того, до чого ви маєте право, навіть якби ви з цього права не хотіли скористати. Вибачте, що я відорвав вас від праці.

«Той старий – нестерпний. Знову насилує мене. Що мене в'яже з ним?» І на ці питання сам відповів собі: «Почування пошани сина, дивний зв'язок, незрозуміла залежність, яка може скінчитися тільки зі смертю одного з нас»...

Райт знову відчував на собі погляд чорних очей, що проверчували йому ззаду череп, якби шукали в його мізку за його думками. Як довго Райт працював над своєю книжкою, він увесь належав до світа, що розкривався перед ним, і всякі буденні прикромі щезали, не мали до нього доступу. Але тепер, коли закінчив роботу, знову був безборонний. Стакен заволодів його свободою і зв'язав йому у боротьбі руки.

Райт пригадав свого батька Карла Райта, що ще звався Чарльзом. Його батько, навіть живучи в Німеччині, зберіг манери вродженого англійця. У своїй різкості він мав переконання, що весь світ існує тільки для нього. Його прадід переселився на початку XIX віку з Англії до Німеччини і переніс усі звичаї британського королівства на континент. Він займав чільне становище на маленькому дворі німецького князівства і гордився тим, що був майже всевладним паном у внутрішній і закордонній політиці цієї мініатюрної держави. У спадщині від цього англійського емігранта дістав Роберт Райт завзяття і сильну волю протиставлялись усякому насильству. Він піддавався неписаним законам, як джентльмен, володів собою і був стриманий. Така поведінка не дозволяла йому занадто різко зазначувати свої права, чим часто грішили його повнокровні земляки. Він був тої думки, що Стакен не поводить по-джентльменськи, встряваючи в його життя, але ця думка прийшла до нього запізно, щойно тоді, коли він відчував, що підлягає влізовому впливові Стакена.

* * *

Мері вернулася, не повідомивши нічого про свій поворот. Коли Райт прокинувся вранці, почув її гострий голос:

– Роберте, чи можу ввійти?

«Лізе як освоєна кітка», – подумав Райт.

– Одну хвилину!

Мері сказала йому кілька слів через двері і перейшла до бічної кімнати, звідки долітали її обривчасті слова. Заки Райт устиг одягнутися, вона кликала його знову. Вже засіла перед кавником, як господиня. Він уклонився і поцілував її у простягнену руку. Вона підсунула йому до цілунку чоло й очі. Мері виглядала як після доброго відпочинку, вся загоріла, але трохи зі згрубілими рисами, наче простакувата. Коли він сів поруч неї, прийшло йому на думку, чи з неї не можна б зробити противаги Стакенові.

Ні, він не міг сподіватися від неї помочі. За кілька хвилин вона розніжилась. Навіть почала пробувати видувати кокетливо примхуваті уста. Райт не мав охоти жартувати.

– Що ти робив без мене? – спитала Мері.

«Цим вона досі не поцікавилася у своїх листах», – блимнуло йому в голові.

– Я писав книжку і саме її закінчив.

– Чи ти вже її продав?

«Справжня дочка Ляндсберга», – подумав.

– Так, англійцям.

Мері заплескала по-дитячому в долоні і почала подрібно випитувати про висоту гонорару, а щойно згодом дуже недбайливо про те, що буде в тій книжці.

– Я буду її читати, – заявила святошно.

Райта почали обседати дивні думки. Взагалі навіщо йому Мері? Чи вона зможе доповнити його духові потреби? Досі вона не була йому навіть близька, а тепер видалась йому просто чужою в тому світі, де він жив. Чи він шукав жіночої ніжності? Так, але не тої, яку він знайшов, коли, утікаючи від Стакена, попав у її обійми. Тепер він знайшов інший захист у

давно минулому світі з його радощами і терпіннями. Його душа жила там більше, ніж його тіло серед буденної метушні.

Ляндсберг – батько Мері, – що щез на літній час і тільки раз дав знак життя листівкою з якоїсь італійської містини, вернувся до міста і почав пригадувати реченець шлюбу своєї доньки. Він згадував про це щораз частіше і залюбки зупинявся на цій темі. Він говорив чомусь про ремонт свого дому і то так, мовби хотів позбутися з цього дому доньки. Мері зрозуміла це дуже швидко.

Вона сиділа у клубовому фотелі, закинувши одну ногу на другу і зложивши руки на коліні. Поглянувши бистро на батька, який приглядався попелові на своїй цигарі, вона почала:

– Ти хотів би бути сам. Ти гадаєш, що ніхто не помічає твоїх махінацій. Гадаєш, що я не знаю, чому ти так несподівано почав журитися моїм щастям. А я не вступлюся звідси... – Ляндсберг перестав дивитись на попіл. – Ага! тепер ти перелякався! Який ти наївний: знай, я не вступлюся, заки не дістану від тебе того, що мені належить. Пізніше можеш уже робити як хочеш дурниці.

– Чого ти хочеш від мене? – відповів Ляндсберг непевно-втомленим голосом. Такі розмови з донькою завсіди виводили його з рівноваги.

– Гроші на стіл!

Батько і донька присунули в тій самій хвилині свої фотелі і почали торгуватися. Вони дуже радо йшли на уступки.

Коли дійшли до порозуміння, і Ляндсберг, підписавши документ, спустив покришку свого американського бюрка, Мері поцілувала батька в чоло, вдоволена своєю перемогою.

На свій лист до Пікока Райт дістав дуже чемну відповідь з різними порученнями. Одне з них було дуже цінне: лорд Кернервон займався вже від довгих літ розкопами і мав багатий досвід. Не було сумніву, що дружнє поручення такого світоча науки як Пікок запевнить Райтові якнайприхильніше відношення лорда.

«Я не маю найменшого сумніву, – писав Пікок, – що лорд К., мій добрий приятель, прийде вам з усякою допомогою. Він має точно означений плян і цей плян такий широкий, що охоплює своїм зацікавленням усі нерозв'язані проблеми. Ваш земляк Шенфельд працює разом із лордом на території, яку він йому відступив для дослідів. Кернервон має цілий ряд добре підготовлених і вишколених робітників, яких він може вам частинно відступити, як тільки на це дозволяє сама праця.

Мене дуже живо зацікавив папірус, який попав у ваші руки. А проте ім'я Нефрети, як ви це самі знаєте, мало характеристичне. Воно не рідше, як у нас Мері або у Німеччині Гретхен. «У нас, у вас...» Я тішуся думкою, що в жилах мого молодого, а вже славного товариша, пливе теж англійська кров. Я вірю у вашу провідну зірку.

На підставі фрагментів, які ви встигли запам'ятати і які мені передаєте, Нефрета є напевне донькою королівського достойника, а може, і самого фараона. Може, вона теж ідентична з Нефернефрузе – п'ятою донькою Ехнатона, що вродилася на чотири роки перед смертю свого батька, а потім жила разом зі своєю сестрою Анхесенпаатон, жінкою Тутенхамона. Може вам пощастить завдяки сприятливому випадкові при розкопах знайти її мумію і тексти її поезій. Тоді здобудете славу відкривника найстарших пам'ятників літератури. Якби навіть і не було багато таких джерел, з яких одно щасливою долею попало у ваші руки, то все ж ви могли б на їх підставі знайти доказ, яке ясне натхнення жило в тій єгипетській поетці і які зрозумілі ще тепер для нас спроби поетичного вислову відділені від нас безоднею трьох тисяч років...»

Відкрити гробницю Нефрети та її поезії! Віддихати ніжно-спокійним леготом її кохання!

Ця думка прокинулася в Райті, наче можливість бажаної зустрічі. Від цієї хвилини його досить неясне бажання прибрало виразну форму: ціль – віднайти Нефрету. І те зворушення з

молодечих літ, коли він пережив короткий роман зі своєю молодою далекою своячкою – тепер, наче любовна башта, осяяла всю його душу. Нісенітниця, що за переніжнена вражливість!

Ще раз прочитав лист від Пікока. Так. Зустріч була недалека. Давнє пережите знов ожило.

Зерно, що спочивало глибоко у землі, почало кільчитися. Воно видавалося мертве, але тепер зацвіло і запахло наново...

«Що таке зі мною?»

Райт одягнувся і зателефонував до Мері. Її не можна було ніде знайти.

На вулицю! Між людей, юрбу, гомін, світло, в течію живих сучасних людей!

І поринув у морі.

* * *

Зірвати з Мері видавалося Райтові найпростішою розв'язкою, він попросту не розумів, навіщо мав женитися, не знаходив причини, чому мав би зв'язувати себе отим чужим для нього світом. Але щось спиняло його перед вирішальним кроком. У подружжі йшло не про особу Мері, а про те, що це був єдиний вихід, щоб видобутися з завороженого кола Стакена. Треба було розірвати тісний обруч схеми. Коли він сховається під крила Мері, тоді відмежує себе від Стакена недоступним кільцем.

Невиразний внутрішній голос підповідав йому, що він знайшов не ту, якої потребував. Але тільки Мері, ніхто інший, проявляла для нього якнайбільше ніжності. Її пристрасна, легко запальна і так само легко прохолодлива вдача відповідала без сумніву на взаємні почуття. Ця взаємність, що складалася із пустих зустрічей, проявлялася більше зближенням двох тіл, ніж душ. При цьому щось як докір чи прохання звучали йому назустріч слова Нефрети, які Стакен спалив і які ще тепер боляче його пекли:

«Буду подібна до мерців, коли мій чудовий друг не прийде до мене вночі».

Райт повідомив Стакена про свій шлюб і просив у нього відпустки, чи точніше офіційно його вислати до Єгипту.

Стакен глянув уважно на Райта. Райт давно вже не бачив його вислову обличчя: тепер його погляд був якийсь скісний, хворобливо пригнітливий. Його погляд, що звичайно паралізував усяку волю і бентежив, тепер своїм скісним, причаєним зором – дразнив, обезсилював. Можна було в ньому вчитати думку: «Я не хочу заволодіти тобою цілим, але я такий певний тебе, що досить сховзнутись мені по тобі зором. Я маю право до цього і ти не вихопишся мені». Тепер уже не пронизливий зір, а той закарлючений бічний погляд, який він відчував увесь час поза плечима, підганяв його. Куди він не повернувся, що-небудь зробив – він відвертався від сучасності, щоб шукати захисту в минулому і скрізь за цим почуттям утечі йшла невидна всеприйнятність триклятого Стакена.

Стакен глянув на нього непорушно, як орел, як шуліка, як суп:

– Ви женитесь? – і голос його йшов, мовби з далечини, – а не лякаєтесь, що це матиме вплив на вашу працю і не дасть вам змоги об'єктивно дивитися на світ? – Стакен говорив далі, мовби не сподівався ніякої відповіді, тоном проповідника: – Вічна присутність сторонньої людини – а зважте, що вчений мусить бути завсіди самотній! – не є ніякою користю для праці, отже, можна без такого товариства обійтися. Коли ж такою людиною є ще жінка, тоді її присутність стає нестерпна, бо жінка домагається, щоб її порожню душу чимось виповнити. Вона буде раз у раз теленькати і схоче звернути увагу на себе всіх бездільників. Жінці байдуже, чим вона притягає увагу до себе: останньою модною дурницею чи славою свого чоловіка. Горе тому, хто стає предметом для чужої приємності! Знання людини, що стає забавкою в чужих руках, зуживається і обезцінюється, як монета, що переходить з рук до рук, щораз більше витерта. Знання доступне тільки нечисленним спадкоємцям великого скарбу...

Райт пригадав висловлене бажання Мері, що вона хоче влаштовувати крім літературно-музичних вечорів ще й наукові. Вона вже поробила знайомства між музикантами та мистцями, що мають відоме ім'я. Райт не хотів навіть думати про такі вечори: вони порушили б його систематичне життя.

– І кожна спроба, – говорив Стакен далі, – зробити знання доступним для негідних його величі є зрадою супроти втаємничених. А зрада ніколи не залишається без помсти...

Стакен іще більше похилився над столом і тепер став іще більше подібний до єгипетського хижацького птаха.

Погрози ніколи не захитували Райтом, тільки ще більше розбуджували в ньому духа спротиву.

– Я дістав лист від Пікока з пропозицією взяти участь у розкопках лорда Кернервона.

– Пікок писав до вас?

Замість відповісти, Райт витягнув із кишені лист і положив перед Стакеном. Стакен прочитав і сказав сухо:

– Вас вишлють до Єгипту.

Це звучало, мовби хотів сказати: «Коли так хочеш, то будеш мати своє. Сам переконаєшся, чим це пахне. Пожалкуєш, але запізно».

Райт відобрав лист, що тремтів у Стакеновій руці, поклонився і вернувся до своєї праці.

Шлюб і подорож до Єгипту зливалися в його уяві в одну картину – втечі перед Стакеном. Білети були замовлені, подорожнє приладдя, до якого Райт завсіди прив'язував таку велику вагу, – куплене. Дома блищали шкіряні плескаті валізи з залізними бережками, запашні несе-сери, срібні та кришталеві предмети. Кімната Райта при «Штайнпльц» виглядала як ограблена; полиці стояли порожні, бо книжки перенесено до Груневальду. Тільки бюрko мало ще свій звичайний вигляд. Кілька улюблених фотографій залишилось іще на своєму місці – чудові твори невідомих єгипетських мистців споглядали кам'яними очима у вічність.

Мері була дуже схвильована і перетомлена підготовою до подорожі невпинними пробами суконь. Навіть говорила менше, ніж звичайно.

Коли питали Ляндсберга про весілля його доньки, він відповідав мовби якось боязко. Важко було застати його дома, а в бюрі він приймав якихось таємничих чужих людей. Почав тепер залюбки ходити по каварнях. Поволі, мовчки випивав лікери і просиджував цілі години похнюплений у задумі. Можливе, що він оминав зустрічі з Мері. Утівав перед знайомими, мовби йому надійли, і люди, помітивши це, глумливо усміхались. Ляндсберг був чимось дуже зажурений і його очі непевно бігали.

Мері виглядала у своїй весільній сукні незвичайно гарно. Звичайно штивна – тепер мала більше свободи в рухах і щось зворушливого у своїй м'якій несміливості. Хвилинами здавалось Райтові, що він наблизився до розв'язки загадки, що цікавила його кілька місяців. Зовсім так само, як при тій дитячій граві, коли хтось шукає за захованим предметом, і йому викрикують «холодно», «тепло», «гаряче», Райт почував, що якраз підходить ближче до холодної, то знов гарячої хвилі, що зростає та опадає. Коли він зустрічався з поглядом Мері, віднаходив у ньому щось повне довір'я, за чим тужив, але ніколи щось ясне. Він відчував бажання відхилити серпанок, за яким скривався безмежний скарб. Уже само ім'я «Мері» розбурхувало його кров. Коли він вимовляв його, то мимохіть вкладав у нього той зміст, яке воно мало у мертвій мові: «Мері – нери» – було однозначне з єгипетським «кохати». А проте тоді, коли Райтові здавалось, що він станув на порозі загадки, щось нашіптувало йому: «холодно, холодно, холодно»...

* * *

Коли старенький сивоволосий священик з молодечо рожевим обличчям повторяв слова шлюбного обряду своїм звичайним зворушливим голосом, Райт мав враження, що хоч до мети

ще далеко, то він увійшов вже на перший щабель у напрямі до щастя. Його поцілунок для Мері був поцілунком вдячності.

Ляндсберг нервово вештався, гості були святошні і зайві. Так само святошний і зайвий був обід.

Коли молода пара втекла перед настирливими бажаннями зігрітих гостей і сиділа вже в авті, молодий вдивлявся уважно у вираз обличчя своєї дружини і товаришки життя.

– Я хотів би, щоб ти так само могла побачити Єгипет, як я, – сказав він, обнявши Мері.

Вона глянула на нього знизу, і в її обличчі було щось благальне: наблизила свої очі для цілунку. Мері теж відчувала, що відтепер починається її нове життя і все інше поза нею западається, а те нове, що жде її, виринає у безмежно далекій привабливій далині. Але той, що навчив її пестошів, пропадав у забутті, як тінь.

Її батько не тільки щораз більше просиджував у каварні, але мав щораз більше конференцій і щораз частіше виїздив. Виглядало так, начеб його молодість вернулась. Ніхто віддавна не бачив Ляндсберга таким метким – його череву зовсім щезло, а очі блищали інтелігенцією. Ріжні поважні добродії з напханими течками приїжджали до його бюро і наповнювали кімнати димом від дорогих цигар. Небавком почали у товаристві повторюватися запити: «Чи ви чули? Ляндсберг...». Так, він мав намір оженитися і робив вражіння спортсмена, що призбирує сили до вирішального змагу, щоб першим прибігти до мети. Тим часом він за останній час подвоїв чи потроїв для себе той капітал, який відступив Мері.

* * *

У голі залізничного двірця посеред юрби Райтові здавалось, що бачить Стакена, як похилений іде сходами. Обернувся, щоб переконатися, чи не помилився. Лук цих старечих плечей був йому добре відомий. «Стакен? чого?» – подумав Райт, даючи вказівки носієві.

Перед спальним вагоном помітив Райт нараз Стакена: виглядало так, наче той стежив за кимсь. Оперся на палиці так сильно, мовби хотів втиснути її в кам'яну долівку і сам закам'янів у своєму грубому, старомодному пальті і шалі довкола ший. Стакен дивився пильно та суворо; підніс капелюх і розкрив уста як для привіту:

– Я прийшов, дорогий Райте, побажати вам... – Слово «побажати» звучало розтягнуто, лиховісно, і навіть глумливо. – Я прийшов побажати вам і попрощатись з вами...

– Це моя жінка – це професор Стакен, – представив Райт, коли Мері наблизилася до них. Довкола старечих уст з'явилася усмішка:

– Артистка? Поетка? – і тримав її руку у своїй. – Ваш чоловік так дуже любить жіночі поезії...

Мері звільнила свою руку, глянувши допитливо, збентежена на свого чоловіка.

– Не забудьте випитати чоловіка про єгипетську любовну поезію, головню про один рукопис.

Це вже був без сумніву глум, до того зловний глум.

– Професор має на думці один чудовий мистецький твір, який він уважав за вказане знищити, – відповів Райт, ухопивши Мері за руку так, мовби хотів її боронити. – Вибачте, пане професор, вже мусимо вас попрощати, – і звернувся до дверцят вагону.

Стакен витягнув із кишені лист, передаючи його Райтові.

– Будь ласка, передайте цей лист директорові музею в Каїро, – і відступив від вагону, ніби не хотів подати Райтові руки на прощання.

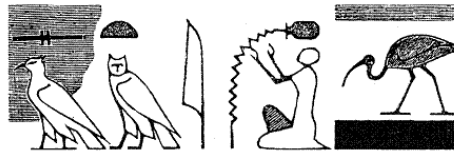
Кондуктор крикнув: «Прощу сідати!» Райт показався у вікні вагону.

Стакен стояв перед ним, як кам'яна статуя. Одну ногу висунув уперед, одна рука його опала, а в другій тримав палицю по самій її середині, притиснувши її до себе. Кілька дуже вичепурених дам і модних панків супроводили когось до вагону. Стакен виглядав посеред них,

як пляма. Наче понура руїна стояв, не помічаючи нічого довкола. Його зір зупинився на Райті, що стояв поза шибою з притисненими до неї долонями, мов зачарований, і потонув у безодні очей свого вчителя. Вагон рушив з місця, а Стакен проводжав його очима, вдивлений у непо-рушного при вікні Райта. Коли Стакен щез з-перед очей Райта, Райт пішов до переділу, холіта-ючись на ногах, і впав безсило на своє місце.

– Що за дивний чоловік отой Стакен... Як ти гадаєш? – спитала Мері.

Друга частина Розшуки

Одного дня Ляндсберг дістав лист з єгипетською маркою. Від Мері з Каіро. Він зупинився головню на одній частині листа:

«...Якби я не мала при собі Роббі, я була б у розпуці. Єгипет – найнудніше і найсіріше місце у світі. Він гарний тільки на ілюстраціях, але не тут на місці. Араби неможливий нарід: крикливі, влізливі і вонючі. Піраміди – великі купи каміння; мені вистачають фотографії. Не розумію Роббі. Цілий день пересиджує в музею, їде часто зі знайомим англійцем на розкопи і каже, що мусить знайти якусь гробницю. Він понакуповував тут багато всячини; наша кімната повна старовинних пам'яток. Добре, що я казала їх тепер перенести до робітні Роббі. Але і так невдовзі обі кімнати будуть повні ними. Ти пригадаєш, як він мучився, коли мусив помагати мені при орудках? Все ж не гніваюсь на нього – він дуже милий. Я мрію про Берлін і стараюся намовити Роббі, щоб якнайскоріше вертався».

Після цього Мері згадувала про ті місця, які вони ходили оглядати разом або поодинокі.

* * *

Райт, приїхавши до Єгипту, весь піддався новим вражінням. Можливе, що все те, що він у такому надмірі втягнув у себе, тепер мало вплив на напрямок його думок або що картини життя із стародавнього Єгипту врзалися в його вражливу пам'ять дуже сильно. Тільки ті історичні місця, які з такою цікавістю оглядають подорожні, були Райтові занадто добре відомі, щоб марнувати час на їх оглядини.

Вже при першій зустрічі з директором музею він проявив таке знання старовини і місцевих умов, що вчений зачудувався. Директор, діставши лист від Стакена, прийняв Райта незвичайно широко і розмовляв з ним так одверто, як із втаємниченими у велику таємницю. Він показав йому одну ще незакінчену працю – відбудову малої святині, яку недавно відкопали.

Райт схопив за олівець і почав на листку паперу накреслювати план будинку. Він задумався на одну хвилину, мовби хотів пригадати щось призабуте. Його нарис ріжнися у дуже сутніх місцях від нариса директора, який був здивований самопевністю молодого дослідника. Коротка суперечка, в якій Райт дуже спокійно давав переконливі докази, розсіяла аргументи директора. Райт говорив із спокоєм очевидця.

Цілу низку фотографій, якими директор покористувався для своїх доказів, він зумів зложити в таку гармонійну цілість, що його противник не міг йому перечити.

«Той молодець заїде далеко», – подумав директор на самоті.

Райт був справді молодий, а коли оживлявся, тоді виглядав ще молодшим. Їхні дальші розмови були зовсім дружні. Директор вибрав тепер обережнішу тактику. На зручно поставлені питання він діставав від Райта подрібні інформації, а коли він ці інформації сам собі доповнив, то було таке вражіння, немовби він говорив про речі вже давно йому відомі. Райт не помітив цих бічних ходів і пояснював охоче директорові сумнівні місця, навіть не маючи претензій до авторських прав.

Одна з таких розмов із директором була б ось-ось прибрала неприємну форму, тим більше, що в ній брав теж участь хтось третій – лорд Кернервон, що саме вернувся до Каіра. Лорд оповідав про свої розкопи, що стали такою сенсацією. Зовсім не скриваючи свого вдоволення колекціонера, він показував свої фотографії. Знайдені ним предмети були безперечно верхом того, що можна було знайти, і між ними були вибагливі твори великих невідомих мистців. Директор стримувався в обережних словах від осуду. Накінець, почервонівши, сказав він трохи схвилюваний:

– Я не розумію цієї пристрасти зневажування гробів. Ціле життя єгиптян так добре нам знане, що на його підставі можемо відтворити їх духове життя. Навіщо ж руйнувати ще гроби? Ви були б перші, – він звернувся до лорда, – які протестували б, якби хто порушив шановані вами найсвятіші гроби у Вестмінстері або якби хто хотів відчинити домовини ваших поважних предків, як ви це робите тепер з єгипетськими. Я не сумніваюся в тому, що колекціонер або звичайний смертник може знайти там чимало цікавого для себе. В історії Англії можна надібати ваше прізвище і в не одного великого письменника теж. Але чи ви дозволили б, якби хто хотів бодай зробити знімку з тлінних останків одного із ваших славних предків і ці знімки пустив до ілюстрованих журналів у світ? А все це робиться тільки тому, що прізвище покійника перейшло до історії. Я не хочу залишити вам вражіння, буцімто я інтригував проти вас поза вашими плечима. Я кажу вам одверто: я вживу всіх потрібних заходів, щоб перешкодити вам порушувати спокій умерлих.

– Дякую вам за щирість. Я завсіди волію знати, хто мій ворог. Я не перестану досліджувати ті предмети, які залишити невідкритими було б на мою думку гріхом. Перед нами відкривається новий світ. Старі забуті нами традиції мусять знову відродитись. Наша мистецька культура занечищена останками намулу з висохлого геленського джерела – загибає! На тисячі років забуту красу скриває у собі Єгипет. Єгипет зробив спробу призбирати в собі стільки сил, щоб вони могли вистачити на багато поколінь. У нашій купецько-практичній добі повинна прийти зміна. Ті духові багатства лежать, як капітал, що невинно зростає, призбираючи проценти, і не диво, що тепер те, що відкривається нараз перед нами – приголомшує нас. Я вважаю це за завдання мого життя видобути якомога велику частину цього багатства. Тільки незначна його частина виповнює наші музеї. Не статуї, не рукописи, але саме ті дрібниці, в яких проявляється прив'язання до життя, розуміння краси і той своєрідний їм дух, такий близький і зрозумілий нашому, бо ми вже перетомлені геленізмом і відходимо від нього!

– Грабіжники гробів, – прошепотів ледве чутно директор крізь зуби.

Про Кернервона оповідали, що, при всіх зверхніх ознаках спортсмена, він єднає у собі незвичайно витончену вражливість і що під час гри у гольфа komponує сонети. Одного дня він продав за безцінь збірку прарафаелітів і гобелени з робітні Вільяма Морріса, щоб стіни своєї кімнати покрити звичайним сірим полотном без ніяких окрас.

Три роки він присвятив студіям музеїв у Каїро, Берліні і Парижі. Коли вернувся, розвісив на стіні великої салі рисунок багатораменного сонця, що його намалював, як він упевняв, один відомий мистець. Після цього лорд продав половину маєтку, щоб виїхати до Єгипту, і тут, за висловом директора, «почав руйнувати гроби». До Англії вислав скрині, вписуючи на фрахті «без вартости». Ідучи за своїм смаком, він придбав твори, що захоплюють мистців з витонченим смаком, розбуджують подив серед аматорів мистецтва і навіть ширшу публіку приваблюють своїм чаром.

– Я приєднуюсь до поглядів лорда, – завважив Райт, бажаючи перервати прикру мовчанку. – Але для мене ті дрібниці, що так захоплюють лорда, є не ціллю, а тільки засобами. Моїм бажанням було б – якщо це взагалі можливе – оживити наново ті вражіння, які найшли вплив у подивугідних, хоч і не дуже численних літературних пам'ятках.

– І для цього треба порушувати спокій мерців? – просичав директор.

– Цим, може, знову нам удасться впровадити мерців до життя, – відповів Райт.

Лорд стиснув Райтові руку і вийшов.

Ця зустріч наблизила Райта і лорда Кернервона. Лист Пікока вже не був потрібний: вони мали той самий погляд на розкопи. Лорд зробив на Мері дуже симпатичне вражіння, яке після перших відвідин в його домі ще зміцнилось. Його дім, майже музей, розбудив цікавість Мері. Все те, що лорд залишив зі збірки в себе, визначалося неабиякою досконалістю. Він уважав за доказ поганого смаку складати такі скарби рядом на полицях або ховати у скляних шафах. Усі предмети були так розставлені, що музейна саля робила вражіння кімнати, де живуть люди і де цими предметами користуються. Видавалось, що сучасник доби, коли ці предмети повстали, зберіг якимсь чудом свою молодість і недавно вийшов з кімнати, куди знову вернеться.

Дім лорда мав іще особливу привабу завдяки порядкові, запозиченому з англійського життя. Традиційні години, коли треба було сідати за стіл, щоб їсти, були так само святі, як у Лондоні. Лорд не дозволив собі на ніякі зміни в одязі з огляду на південний клімат. Коли він ішов на місце розкопів, брав зі собою шатро і з лондонського вибагливого одягненого джентльмена перемінювався у мисливця або шукача золота, приказуючи вагу до найбільшої вигоди в одязі, щоб міг свobodно пнутися по скелях, повзати і порпатися в землі.

Мері рішила, що як тільки вернеться до Берліна, то переробить свій дім на англійський штиб. У той спосіб вона спробує закрити факт, що не має родини. Англійське прізвище її чоловіка, за англійським зразком ведений дім це майже рівнялось шляхетському гербові, якого їй, на жаль, бракувало. Родина Райтів мала колись герб, але забула за нього. Приємно було б помістити аристократичну емблему вгорі листового паперу і на дверцях авта. Райт дістав виразний наказ, що, як тільки вернеться у Берлін, мусить зараз зробити розшуки за своїм генеалогічним деревом. На початок Мері задовольнилась сукнями за англійською модою, наслідувала ходу та рухи англійок і почала брати лекції англійської мови.

Поки що не думала про скорий поворот. За кожним разом її аргументи щодо повороту були в розмові з Райтом слабші. Досі вона робила часті прогульки, але короткі; тепер, коли Райт заявив, що має виїхати до праці, Мері стягнула нещиро уста, надувши їх, як дитина, вхопила чоловіка за краватку і сказала плаксиво:

– А я весь час сама, страшенно сама... Чи ти не волів би лишитись?

– Ні, це вже порішена справа, я мушу їхати.

Мері глибоко відітхнула.

* * *

Розкопи Кернервона у прослідженій ним «Долині Королів» посувались уперед. Він завзято йшов до мети, яку він тільки знав і про яку він нічого не згадував Райтові. Райт зі свого боку мовчав про завдання, яке поставив: віднайти гріб Нефрети. Це стало йому життєвим завданням і за цим він сюди приїхав. Але він здавав собі теж справу, що його намір такий сміливий, мовби хтось хотів віднайти загублену в морі перлу.

У приступі щирости, йому самому незрозумілому, він оповів Кернервонів про рукопис, що його спалив Стакен.

– Сучасні священики зовсім так само, як у давніх часах, шукають за розв'язкою проблем у хмарах. Я познайомився у Берліні з професором Стакеном. Більше неприємного чоловіка ледве чи знав коли.

Райт так само, як Кернервон, що зрікся готелевого життя в Люксорі, мешкав тепер у шатрі, яке дістав від лорда. Він оглядав відкриті гроби і стежив за роботами Кернервона, що зібрав цілу громаду бездільних арабів, щоб відкидали землю і непотрібні румовища.

Час до часу їздив Кернервон до Каїро, але Райт, що весь час за чимось нипав, навіть не покидав поля з розкопами. Він нагадував тих шукачів з магнетичною паличкою, що ходять з ліщиною у руках і чекають, поки не вибухне з-під неї джерело. Він хвилювався. Відпочинок,

якого він сподівався від цієї подорожі, полягав на тому, що він писав. Безпосередньо перед від'їздом він саме почав нову працю.

Коли Кернервон був раз неприсутній, Райт блукав недалеко місця останніх розкопів лорда. Паличкою в руках, яку взяв на прохід, розкидав на боки відламки каміння. Він думав невпинно тільки про одне: про Нефрету – таємничу, таку йому близьку, а тільки вимріяну.

Маленька ящірка зашелестіла в якійсь щілині. Райт нахилився, щоб поглянути, куди це в'юнке створіння щезло. Щілинка перерізувала замазаний, ледве помітний напис. Йому здавалось, що у знаках було щось з імені Нефрети. Нахилився і поволі відчитував:

«Ви, що приходите до мене, ви, що блукаєте по землі, де живете віками і проходите крізь вічність, ви – жерці та слуги Озіріса, ви, що знаєте божу мову, ви, що входите в тінь моєї смерти або проходите мимо неї, прочитайте надпис на цьому камені і вимовляйте без остраху моє імення. Ви – смертні і вічно безсмертні, ким ви не були б, пам'ятайте за мене перед володарями правди, бо над вами нависла ласка божа. Згадайте теж мене».

Райт очистив камінну плиту спершу палицею, потім руками. Поламав нігті і поздирав шкіру до крові.

«Вона як пальма – пальма між мужчинами, як любов між жінками, як володарка кохання, струнка, як пальма кохання серед жінок, – ніколи не бачили люди ще такої жінки ні дівчинки. Хвилі її волосся чорні, чорніші за ніч, чорніші за овочі тернини. Рожеве її личко, червоніше за яспис, червоніше за укус дактиля. Гарні її груди...»

Тепер бачив Райт Нефрету з ясністю, що п'янила його змисли. Загоріло-рожеве обличчя обрамоване чорною ніччю її волосся. Її уста тремтять від шепоту, її очі горять.

У голові Райта крутилося, щось, як оливо, натискало її. Він ледве добрався до шатра і ледве розумів слова, з якими звернувся до нього лорд. Мовби кудись із віддалі дійшли до нього звуки:

– Стакен занедужав... Прийшов лист від вашої жінки... Чи ви не відчуваєте добре, Райте.

– Ні, я здоровий. Тільки мушу відпочити сам.

Райт провів ніч неспокійно. Був утомлений, як після довгої подорожі, і тільки хвилинами старався забути про проведений день. Але поодинокі картини з того дня верталися невідхильно. Ще раз і ще раз вертався тою самою дорогою, що зарисовувалася перед ним незатертими лініями. Бачив ящірку з цікавим поглядом, як ховається у щілині, далі замазаний напис, що виринає щораз виразнішими знаками, і врешті обличчя Нефрети.

Над ранком пригадав слова Кернервона про Стакена і про лист від жінки. Лист лежав перед ним з розмашистим письмом, покvapний, без одного розділового знаку, як телеграма.

«Не можу більше негайно приїжджай пощо ми сюди приїжджали Стакен взиває тебе хорий я читала про це в газеті».

Згадка про Стакена додала йому сили. Він передчував небезпеку і підготовлявся до оборони.

«Стакен взиває мене... Отже до роботи!»

Лордові подобався запал, з яким Райт брався до розкопів. Досі він бачив у ньому тільки мрійника. Записану брудну плиту, очищену наоспіх, Райт відчитував тепер основно. Він знайшов її на просторі поза межами робіт Кернервона. Лорд заявив про щире охоту допомогти Райтові тим більше, що сам тепер не мав важкої праці. Але знайденою плитою поцікавився менше, ніж Райт сподівався.

Мері дістала від Райта коротку відповідь:

«Усе на найкращій дорозі вияснюється. Потерпи ще трохи».

Мері нудьгувала. Вона накупувала всякі дрібниці в Каїро так само заппадливо, як у Берліні. Може, навіть із більшим запалом. Щоб зробити приємність своєму чоловікові, вишу-

кувала старовину по крамницях – очевидячки фальшовану. Тужила за Берліном, але не могла зважитися на поворот сама. Вона не вміла здати справи зі своїх почувань до Райта. Він був її чоловік, подобався їй, був інший, як решта мужчин, і вона прагнула його якимось інакше, ніж інших. На неї знаходили спокуси з іншого боку, але остаточно думки про обов'язок перемагали.

Мері мала приваби, що відрізняли її від інших жінок, нервові хвилювання ще підвищувало її красу. Непевний погляд її розсіяних очей вказував, що її почування розбурхані, бодай подразнені. Вона так мало звертала увагу на своїх знайомих і так байдуже вислухувала їх клопотів, що робила вражіння, мовби свідомо хотіла зазначити свій холод. Особливу увагу звернув на неї француз-сухитник Аристид Де Бособр, що саме проводив другу зиму в Каїро і весь час був зайнятий поемою з єгипетського життя. Худорлявий, блідий, із ямками на витягнутих лицівках, він часто присідався в готелі до столика Мері. Його товариство не докучало їй і він звільнював її своєю приявою від іншого прикрішого товариства. Мері знала вже напам'ять деякі частини його поеми, і коли він виголошував свої гарячкові фантазії та візії, його голос і слова нагадували шум якоїсь далекої оркестри.

*...Вони йшли між мармуровими колюнами
тримаючи в руках святошні одяги
Їхні чола вповиті золотими гадюками
ніколи ще не торкнулися землі
Вони були мовчазні – знак заступав їм накази
На порфірових столах чекали на них страви
з райських птахів і підморських потвор.
Їхні жінки в сукнях ясніших від молока і богинь
чекали на них на багрі
Приборкані леви ласилися при них і лизали їм руки
Вони виїжджали на війну на колісницях запряжених у однороги
Вони жили тисячу років і не всміхнулися ні разу...*

Де Бособр показав їй раз акварелю Густава Моро, яка його надихнула. Мері глянула на жовте, землисте обличчя тисячолітнього фараона, що не знав усмішки, почула кашель француза, побачила, як він гарячково мгне хустину, і замріялася. Як можна було витримати так самій?

* * *

За кам'яною охоронною стіною, що закривала вхід до гробниці, Райт знайшов щось, що оживило йому минуле. Давня мрія чи неймовірний сон ставали реальним світом. Неспокійні візії перемінювалися в образи, на які можна було дивитись обабіч вузького нижчого входу. Вразливого і побожного Райта вразив похоронний похід. Невільники несли жертвні дари, страви, напої, квіти. Багато квітів. Кадило. Кілька з них тримали в руках помальовані скриньки, два несли обережно стіл, навантажений овочами.

Домашня обстановка – вибагливі твори мистецьких рук і витонченого смаку. Крісла, фотелі, ліжка – внизу з ногами, наверху з головами різних тварин. Скриньки з дорогішими цятками, предмети, призначені для збереження краси. Дзеркала, намиста, віяльця. Освоєна газеля незрівнянної краси у скоку зі струнками ногами. Знову якісь жертвні дарунки і громада голосільниць, що передавали свій смуток самою своєю поставою. Вони тягнуть барку, невідільники підганяють худобу. Позолочені стіни саркофагу закривають мумію. Поруч іде родина. Голосільниці пробують висловити свій непомірний біль. Переправа через Ніл. Яскраво

помальовані човни їдуть у похоронній процесії. Металеві квіти лотосу, що прикрашують дзьоб і верх барки, яка везе покійника, нахилиються так важко, начеб угиналися під тягарем жалоби.

Від гробівця, викованого у скелі, йде назустріч процесії священник. У його постаті Райт пізнає – не так очима, як чуттям – себе самого. Робітники, що йдуть за ним, звертають один одному увагу вигуками на цю незвичайну схожість і показують на Райта пальцями.

Перший крок до гробу був для Райта кроком у минуле. Тепер він зустрівся тут зі своїм двійником, тим Райтом, що жив тут уже три тисячі років тому. Віч-у-віч із двійником Райт загубив себе, але в тій самій хвилині віднайшов себе у тому, що чекав терпеливо на нього – у духовних ризах.

Нема сумніву, що мистець, зображуючи похоронний похід, мусив мати свої окремі мотиви, щоб надати рисам священника портретову вірність. Оця вірність виступала ще сильніше поруч: мало характерних і шаблянових облич інших осіб. Уперта лінія підборіддя, гостро зарисовані уста такі суперечні з молодечим обличчям, мелянхолійний і легко здивований погляд великих очей – все це начеб було відмальоване з живого Райта. Тільки зовсім оголеною головою він ріжнився від сучасного Райта.

Таке відкриття спонукало Райта змінити свій первісний плян. Він відчував, що у стані такого неспокою він не зможе далі йти і навіть не повинен цього пробувати. Щойно тоді, коли зовсім успокоїться і освоїться з новим настроєм, він зможе продиратися до місця вічного спочинку тих, що його звали до себе.

Його внутрішнє схвилювання було відповіддю на цей поклик.

Небуденна поведінка Райта звернула увагу Кернервона. На запити про те, як іде його розкопна праця, він відповідав коротко і байдуже, так наче те все, що він знайшов, знав уже віддавна. Виглядало так, що він тільки з великим зусиллям може відірватись від своїх думок, відповідаючи:

– Прошу вас не йти далі, як до пункту, де я нині зупинився. Я зазначив це місце дерев'яною табличкою.

Кернервон кивнув згідливо головою.

Але коли вернувся з поля, застав Райта на тому самому місці: зігненого, з ліктями на колінах і зі схрещеними руками. Широко розплющені очі дивилися перелякані і непорушні. Довкола уст зарисувалися гострі лінії, наче старечі зморшки, Райт не помітив Кернервона. Кернервон поглянув на нього уважно, зробив рух рукою, мовби мав намір прокинути його зі сну, і врешті попрямував до виходу. При виході ще раз оглянувся, знизав плечима і сказав «дивне».

Коли Кернервон дійшов до місця з рисунком священника, відразу звернув увагу на схожість. Він не розставався ніколи зі своїм фотографічним апаратом і магnezією. Не міг стриматись, щоб не зробити зараз знімки з дивоглядного рисунку, маючи намір прирівняти його пізніше з фотографією Райта. Райта вразила імовірно оця схожість. Кернервон мав таке враження, мовби вкрав чужу річ.

Ніч провів Райт спокійно. Він освоївся з тим, що побачив. Хвилювання ослабло. Він був уже рішений копати далі. На другий день зранку ввійшов у заглибину, не глянувши навіть на стінні рисунки і на свого двійника і посунувся до пригробної комори, що була виповнена домашніми статками; вони вистачили б на обстанову малої кімнати. Не було сумніву, що від часу походу нічого тут ніхто не рушив. До того злодії не могли лакомитися на такі звичайні предмети, шукаючи за коштовностями. Вартість лежала тут не у матеріалі, а в його виконанні.

Не було ніяких слідів, щоб хтось порушив ті предмети, складені тут без спеціальної дбайливості. Світло фарб збереглося і навіть такий вразливий матеріал на впливи часу як шкура, виглядала зовсім свіжа. Можливе, що земля мала тут винятково сприятливі прикмети. Приладдя, що його вживали для плекання краси, було дуже багато.

Коробочки на пахощі були прикрашені маленькими фігурками зі слонової кости, і ложечки – увесь химерний арсенал молодої красуні виповнював різні барвисті та різьблені шкатулки. Навіть консерватор Кернервона – старий англієць, що бачив багато такої старовини, – дивувався, в якому все це доброму стані. Він висловив здогад, що тут до консервації причинилися не тільки своєрідні прикмети землі, але високо розвинена муміфікація.

– Гляньте на це, – показував він лордові тоненьке біле полотно, – це звали єгиптяни «тканим повітрям», а я пропонував би це назвати «полотняною мрякою». Ні одна з наших красунь, навіть найбільше легкодушна, не відважилась би показатись перед людьми у сукні з такої матерії. Чи ви пригадуєте одягу короля з Андерсенової казки? Оця «мряка» має три тисячі років, а проте вона така густа, міцна і м'яка, як колись. Ми дуже горді на поступ нашої техніки, але цю матерію ткали руками на веретенах незвичайно примітивних.

Найбільшою прикметою знайдених предметів було те, що вони були непорушно цілі, бо так то вони мало різнилися від добичі інших дотеперішніх розкопів. А проте було в них щось нез'ясовано нове: якийсь подих особистого смаку, на підставі якого можна було робити висновки про власника мертвих предметів. Важко було означити словами смак Нефрети, яка вибрала для себе всі ці речі, а може навіть їх замовляла за власними вказівками. Вона оминала всякого переважанню прикрас, воліла якомога прості лінії і спокійні сполуки кольорів. У маленькій скриньці незвичайної краси лежали звитки папірусу. Райт не передав її нікому, а власноручно виніс із гробниці. Вхід до дальших комор завалила на всю довжину щілини плита з написом, що пригадав йому знайоме ім'я «Нефрет». Райт опанував нетерплячку, вирішивши, що не посунеться вперед, заки не відчитає змісту папірусів. Щойно тоді міг би стати перед Нефретою, коли знатиме про неї все, якнайбільше. А хто може сказати про неї більше, як звитки з її поезіями?

Обережно і святошно ніс Райт скриньку перед собою. У такій позі побачив його лорд Кернервон, що був захоплений знайденими скарбами, які робітники повиносили наверх.

– Прийміть мої побажання, Райте. Мені здається, що один із нас має при собі талісман щастя. А може ми обидва. Зложіть побажання і мені: я знайшов те, за чим шукав – гріб останнього фараона вісімнадцятої династії. Що ви зробите з тими всіма речами? Ви мусите негайно відіслати їх до Каїро. Я їду туди. Коли вам не трудно, то допоможіть мені і допильнуйте перевозу.

* * *

Нефрета була, як влучно догадувався Пікок, донька Ехнатона і мешкала на дворі Тутенхамона, чоловіка своєї сестри. Вона вмерла нагло серед таємничих обставин. Так говорили написи очищених передгробних комор. Кернервон, зіпсований багатствами, що їх знайшов у королівських гробах, дивився з деяким спочуттям на речі Нефрети. Коли всі ті дрібниці, що колись були її насолодою, опинилися у замкнених скринях, Райтові здавалося, що його хтось ограбив.

«Грабіжники гробів!» – нагадав слова директора. Може, він, Райт, таки справді не повинен був порушувати вічного спокою царівни, коли тепер відібрали їй все те, з чим вона жилася і тепер в ограбленому гробі напевне блукає, шукаючи за тим, що належало до неї кілька століть.

З отих стін ішла музика недоступна слухові живих, пилили співи, кружляли пахощі, з них сходили танцюристки і зіскакували невтомні газелі, втішаючи своїми прегарними рухами вражливе око. Тепер не було тут для царівни навіть крісла, ні дзеркала, в яке вона могла б поглянути, не було запашного кадила, ні краси для очей, щоб оживити їх рямці. Двійник Райта – священник видавався ще живіший, як тоді, коли перед ним зупинився дослідник. Тепер він мав такий вираз, мовби з його очей щезла розпука: споглядав задоволений, майже владуваний.

Кернервон, розкравши ноги, поклепував себе по плечах тоненькою паличкою і довго дивився на дивний рисунок – Райтового двійника.

«Очевидячки незвичайний припадок, подібний до того, як знайшли статую «Шеїх-ель-белед». І тоді теж, коли видобули з підземелля після трьохтисячолітнього сну на денне світло таємничого єгиптянина, робітники нараз закричали: «Але ж це Шеїх-ель-белед!» Як-не-як – дивно, дуже дивно...»

* * *

Мері привіталася зі своїм чоловіком більш як загнівана. Вона була чимось дуже подразнена: то занадто голосно сміялась, то знову проти своєї вдачі ставала занадто поважна. Хоч Райт, який був зайнятий своїми думками, а таки помітив її нервовий настрій.

На його запит, що з нею, вона відповіла:

– Я зовсім здорова, але що з тобою? – і змінивши тон, сказала: – Оповідж мені, що ти робиш.

Райт оповів у досить байдужому тоні про те, що знайшов. Нараз, мовби щось нагадав, перервав оповідання і вийшов. Поруч своєї кімнати у готелі він мав іще другу кімнату, призначену на робітню і комору. Тут були всі ті предмети, які його спеціально цікавили і яких не хотів відкладати до часу своїх дослідів у Берліні. Він сам приніс шкатулку з рукописами і, не довіривши їй нікому, пішов з нею до робітні. Його вабили рукописи. До Мері, що йшла за ним і хотіла з ним бути разом, сказав:

– Лишися, я скоро вернусь.

Райт не почув відразу обережного стуку Мері. Вона мусила застукати ще раз, поки він відчинив. На столі стояла скриньочка і лежали папіруси.

– Чи ти це знайшов у гробах? Яке це гарне! – і нахилилася до чоловіка. – Чи ти це передаш до музею, чи лишиш собі?

– Ще не знаю, – відповів Райт неохоче, мало захоплений її відвідинами і жвавими рухами, що загрожували всім предметам у кімнаті. – Ще не знаю, – повторив Райт, звинув дбайливо папіруси і положив їх назад у скриньочку.

– Коли ти не передаш цього до музею, то даруєш мені, правда? Чудесна річ. Чи я, може, тобі перешкодила?

– На нині я скінчив.

– Чи ти писав?

– Так!

– Вірші?

– Я старався передати якомога вірно багатство образів оригінального тексту. Але це дуже важко зробити... ми звикли до зовсім інших образів і до іншої гармонії.

Райт оживився: взяв до рук листки, покриті різними поправленими словами, і, майже не вдивляючись у текст, деклямував сам до себе:

*Твоя любов у мене входить
Як мед липкий,
Твоя любов для мене сходить
Як день ясний,
Твоя любов це пах кадила,
Це пах смоли,
Ти у моїх розлився жилах,
Ми – мед знайшли.
І я себе злила з тобою*

*Думки – в словах,
Бездихана горю смолою
Вся пух і пах.
Ти вкоротив сестриці муку,
Що так пекла,
Як кінь, що шляхом збив пилюку
Прибіг – стріла.
Як кінь, що лиш на мить у гоні
Неждано щез,
Кохання в заграві червоній
Зійшло з небес.
Як іскра в ясність промінясту
Змінює хмиз,
Як з-під небес хижацький яструб
Спадає вниз ⁷.*

Відклав один листок і взяв інший.

– А тепер інша поезія:

*Я світ забула ввесь у мріях,
Там мріяв тільки образ твій,
З'явився ти – я вся мерцій -
Волосся подув геть розвіяв,
Та заки впав твій гострий зір,
Я кучері звила, повір!*

– Тільки японці, великі майстри стенографічного запису почувань, могли б так зв'язко і просто замкнути настрої в одному образі.

*Чи кохаю? ні, не знаю...
То вже зранку розійшлося
Серце – чорне, серце дике,
Як моє волосся.*

– А те, що виглядає на безпосередню щирість, не є нічим іншим як великим поклоном життю.

«Нема години кращої, як разом бути з тобою, разом єдиний, з тобою чекати обіймів твоїх, обіймів, цілунків чекати... Нема хвилини солодшої тої, як зір твій паде, хвилини солодшої, як ми вже самі і чути самотність і груди твої...»

– Чи вільно ті своєрідні рефрени, яких ми не в силі передати і ритм чи образи, що ростуть у нескінченність, звужувати до такої лірики на наш лад, як я це зробив?

*Нема кращої години
Як зі мною ти єдиний.
Ми – обійко, час без меж.
Глянеш, стиснеш, спалахнеш.*

---

⁷ [7] Усі поезії і поеми прозою в цій повісті переклав Михайло Рудницький.

*О, хвилино насолоди.
Як ти зором мене зводиш,
Ще хвилинка... ми сами...
Чую вже тебе грудьми.*

*Ах, які солодкі муки
Чути добрі, вірні руки,
Кожна гріє з них, пече,
Стрінувши моє плече.*

*Ти відходиш? Як же рано!
Ти голодний? Зараз встану.
Хочеш пити? Уночі?!
Чи не краще лежачи?*

*Тільки рада одна буде:
Хочеш пити – маєш груди.
Хочеш їсти – їжа скрізь,
Лиш до мене притулись.*

*Чи на холод ти вразливий?
Чи ти справді полохливий?
Не втікай, коханий мій,
А мене загрій, накрій.
Це ж година оп'яніла,
Два розніжилися тіла,
Око в око, все в тиші...
Хто ніжніший? Ти ріши.*

– Роббі, годі!

Райт глянув, вагаючись. Мері заграла очима і заманіжилась, мовби її гіршила оця трохи занадто щира поезія. В її погляді відкрив Райт добре йому знану змисловість і він зрозумів, що зробив помилку, думаючи, що вона зможе захоплюватися чистою поезією разом із ним.

– Хто є автором оцих поезій? Напевно, мужчина. Сьогоднішня цензура, може, і не дозволила б на деякі з них... Чи тобі такі речі подобалися? Досі я зовсім не знала тебе з такого боку!

Чи варт було давати правдиві інформації Мері і доказувати їй, як вона сильно помиляється? Сказати їй, що це Нефрета – молода дівчина, що передчасно вмерла, поетка, яка нагадує своїм талантом Сафону? Ні, неможлива річ оповідати їй про поетки, що переливали свої особисті переживання в поезію... Мері і так не повірила б, і взагалі...

– Ходімо.

Мері щебетала. Вона була подразнена і домагалася, щоб Райт ішов скрізь за нею, де її тягнула непосидюча вдача. Райт послухав без спротиву. Мері пила вино, підхмелилася і хотіла, щоб він дотримував їй товариства. Щойно з приходом ночі її веселість ослабла. Заки положилася до ліжка, подала Райтові свої очі, щоб він їх поцілував, і сама поцілувала його міцно в холодні уста.

Райт, увесь час думаючи про перервану працю, відповідав машинально на пестощі. Всі аргументи його жінки, щоб він трохи відпочив по праці, проходили мимо його вух. Мері заснула, не дочекавшись його повороту з робітні. Спочатку він збирав папери в кімнаті, а коли почув, що Мері спить, вийшов і замкнувся у себе.

Розгорнув папіруси і хотів далі їх відчитувати, але слова його жінки бриніли йому в ухах і перешкоджали думати. Він почав розглядати всякі дрібниці. Деякі з них лежали розкинені на столі і на підлозі ще непосортвані. Маленька шкатулка, дуже скромна, на яку він раніше не звернув уваги, стояла в кутку. Вона мала звичайні різьби, не була занадто тяжка, а в її середині знаходився предмет, що калатав об її стіни. Звичайний замок можна було відчинити легко, але щось стримувало Райта піднести покритку.

Він прочитав іще раз останні рядки поезії:

*Як іскра в ясність променясту
Змінює хмиз,
Як з-під небес хижацький яструб
Спадає вниз.*

Папірус, що впав випадково в його руки в далекому Берліні, тепер подіяв, як іскра. Не один уже перейшов через його руки, і тому дивно було, чому саме той так його зворушив, що надав його життю зовсім новий напрям. Чи була це любов? Так, без сумніву вона, коли можна так назвати оте змагання, що має на меті охопити якусь велику цілість, очистити себе, добути з себе поодинокі частини свого «я» і віднайти себе в інших. Оце почування впало на нього, як той яструб з неба. Чи може воно вбити і чи коли щастя розпадається можна його ще з кимсь ділити?

Райт знав тільки, що він уже не може забути тої постаті, що вже тоді причарувала його, коли він тільки прочував її, постаті, що наповнила всю його душу, коли надпис на гробі розвіяв усі сумніви щодо її існування. Голос розуму, що ще не зовсім затих у ньому, нашіптував йому глумливо, що смішно говорити про любов до якоїсь покійниці з-перед сотень століть, але Райт відчував, як його тягне вперед сонлива хвиля. Він хотів уже піддатися течії, але нараз з-посеред неї виринув погляд пари чорних очей. Зарисувалася постать Стакена, мовби розгорнута з папірусових звитків. За нею спомин про спалений рукопис. Райт схопив нервово папіруси, поклав їх до скриньки і прикрив віком. За хвилину відчинив касетку, прикрашену простою різьбою. Не зазираючи досередини, намацав там металеве дзеркальце. Дзеркальце не різнилося нічим від десятка інших із музейних збірок. Воно блисло: патина часу не відібрала йому первісної свіжості. Виглядало на дорогоцінне: без сумніву мало підклад з золота і срібла. Ручка зображала викривлену подобу бога Бес, що так дивно нагадував старовинні мексиканські зачіски і творив перехід до нерівномірного овалу – дійсного дзеркала.

Райт підніс дзеркало до очей і... не побачив нічого. Його поверхня блищала, а не відбивала образу. Навіть електрична лампа на столі не відіслала назад свого світла. Гладке дзеркальне плесо було як безодня, що вела кудись углиб – наче вікно вічності. Сильно збентежений, тримав Райт дзеркало в руці і в такій поставі мовби задубів.

Нараз упало щось, як тінь крізь шибу. Ні, наче промінь крізь щілину дверей на мить притьмарений. Ще і ще раз. За кожним разом тіні загострювались, на шибках залишалися сліди. З'явилося якесь обличчя – гарне, вимучене жіноче обличчя. На лицівках виступили кольори життя, уста запалали, зуби заясніли. Волосся чорне, як овочі тернини, оперезувало обличчя, що своєю церою перевищало відтінок яспісу.

Нефрета!

Так, це вона виринула з лона вічності.

Шиба відбила образ дзеркала. Нефрета жила, її уста всміхалися, в її очах заблисла безжурність молодости, в очах продовжених довгими мазками. У них видно було щастя і захоплення, – ні, з них било джерело жаги. А ось тепер смуток прикрив обличчя серпанком. Журба промайнула одним подувом над заблисими очима. Відрухово піднеслися брови, острах розкрив широко очі і зв'язав усмішку з уст.

Образ у дзеркалі став тьмавий. Мовби неприємний погляд пронизав його і всмоктував у себе. В очах блиснула блискавка, уста викривилися від крику, очі наче благали.

Тепер риси ворожої постаті виступили вже виразніше – ставали суворі, немилосердні, перемогли попередній образ. Це ж Стакен!

Дзеркало висунулося з рук Райта і жалібно забренчало на кам'яній долівці. Разом із зойком металу почув Райт інший крик і відчув мряку, що впала на його свідомість.

Мері прокинулась і почала кликати чоловіка. Ніхто їй не відповідав. Отже Райт ще не вернувся до спальні. Мері вийшла на коридор і притулила вухо до дверей робітні. Там було тихо. Вона вхопила клямку – двері були зачинені. Мері покликала Райта шепотом, потім голосніше, ще за мить застукала – ніжно, ще раз сильніше. Усе даремне. Тоді вона почала кричати і покликала службу.

Виважили двері і знайшли Райта зомлілого на бюрку. Поруч нього на землі лежало старе мідяне дзеркало.

Прийшов лікар, якого стягнули просто з якоїсь забави у фраку. Райт очуняв і міг власними силами дійти до спальні. Проте лікар уважав за свій обов'язок випитати його про те, чи він відчуває себе погано, чому і написав рецепту.

– Ви працюєте забагато, пане професор.

– Не професор, а доктор!

– Но, такий учений, як ви, не довго буде чекати на цей титул. Ви мусите тільки відпочити, оминати схвилювання і якнайскоріше вернутися до Європи.

А звертаючись до Мері, докинув:

– Ви мусите, пані, подбати, щоб ваш чоловік міг чимсь розважити себе.

Райт виконував слухняно все те, що приписувала йому жінка. Оминав робітню і байдужим оком споглядав на поштові пакети, що приходили від Кернервона. Він складав їх на різні купки і більші надавав зараз на пошту. Він майже перестав працювати над своєю книжкою. Часом перечитував уже готовий текст, але і ця робота не займала його на довший час. Він робив вражіння звичайного туриста і то зовсім незацікавленого старовиною. Здавалося, він із приємністю слухає оповідань Бособра, в чиє вузьке обличчя він вдивлявся, як загіпнотизований. Мері пішла за прикладом чоловіка і похилилася у фотелі, вся заслухана у поетичні фантазії сухітнього француза. Поет, захоплений парою таких пильних слухачів, зовсім забував про кілька своїх поезій, які справді написав і волів імпровізувати. У недужій уяві поета оживав давній Єгипет чудесними барвами – неймовірний і застрашливий.

Його уява впливала, як кокаїна або опій, чи затроєння якимсь іншим наркотиком. Посеред тих візій життя ставало дивно привабливе. Можливо, що талановитий француз умів трохи несвідомо засвоїти чимало з того, про що знав Райт і що мало деякі наукові підстави. Його імпровізації прибирали форму імовірних гіпотез – була це мішанина дійсних фактів із зовсім неймовірними вигадками, і, може, саме тому мали таку п'янливу силу.

Дивним дивом одного вечора Райт мовби прокинувся з глибокого сну. Він устав різко напроти гострого профілю Бособра і поглянув з усмішкою на Мері.

– Мій дорогий, – сказав він до француза, – в Єгипті жили не тільки фараони і не тільки воля була головним рушієм єгипетського життя. Найважливішим було само бажання жити. Чи є другий іще нарід, де покійник ставав би подекуди живіший за живого і де він ставав би не тільки богом, але навіть переможцем богів?

Бособр, якому так несподівано перервали його розгін красномовства, дивився здивований.

А Мері, що давно вже не бачила чоловіка в такому настрою, трохи затривожилась.

– Я дякую вам за приємність, яку ви нам зробили своїми оповіданнями, – говорив Райт, що хотів загладити свій нечемний тон, але мимоволі здригнувся, коли стиснув охлялу і спітнілу

руку француза, – дякую вам, але навіть ваш блискучий талант не може відтворити чогось, що в такій формі ніколи не існувало...

– Ти образив його, – сказала Мері, коли поет відійшов.

Вона спитала, коли він має намір від'їхати, але дістала ухильну відповідь. Показала йому газету зі звісткою, що здоров'я Стакена погіршилося. Райт спитав, яку дату має газета, почав рахувати в думці і всміхався.

– Чому ти всміхаєшся? – підскочила Мері.

– Я думав про Стакена.

– Осоружний тип!

Райт відчував, що Стакен не має наміру перестати його переслідувати. Навіть до Єгипту доходили часописи зі звістками про Стакена. За якийсь час прийшов навіть лист з його тремким письмом. Тепер уже було ясно, що він недужий. Лист нагадував маячню у пропасниці: там повторялись старі благання, щоб вірний учень не сходив з дороги правди. Були там речення гієрогліфами, слова сильно підкреслені, позакручувані знаки. Старий таки поважно занедужав. У Райта заворушилось легке співчуття. Але сильніше промовив дух протесту, який прокидався в нього завжди при розмові з учителем. Як він вічно влізав у його думки і почуття!...

Коли Райт зустрів директора, цей висловив йому своє спочуття: «Чую, що ваш професор – Стакен – поважно хворий...» З тону видно було ясно, що директор уже забув гостру виміну думок щодо розкопування гробів. Він почав розмовляти про нові знахідки лорда Кернервона і, не вдаючись в їх оцінку, зазначив, що Райт може дістати свою частину. Був там гріб якоїсь царівни, це не має великого значіння. Інша річ порушити гріб самого фараона. Він як директор уживе всіх своїх впливів, щоб не дозволити на дальшу працю. Частинно вже йому це вдалося, бо лорд був приневолений перервати свої розкопи. Інша справа, що можна уже сумніватися, чи йому вдасться багато з того, що знайшов, щасливо зберегти.

– Здається, ви не маєте навіть окремого дозволу на розкопи? – спитав директор Райта, глянувши скося.

Але Райт саме мав дозвіл: ще напередодні Кернервон видав йому відповідне письмо. Тепер, переконавшись, що директор стоїть таки на своєму і не гадає відступити, він виїхав іще того самого дня на поле з розкопами, не рахуючись ні трохи з бажаннями своєї жінки.

Над вечір приїхав до Люксору і попрямував просто до гробів. Вартівники сиділи при ватрі, спокійно розмовляючи. Райт подався у підземелля, освічуючи дорогу кишеньковою лямпочкою. Довкола відкопаних плит лежали, як і раніше, джагани, лопати та інше знаряддя. Він зупинився перед одною записаною стіною і читав:

«О, друже раз у раз пий із чаші радощів, не покидай бенкету кохання. Не сходи із дороги своєї туги, раз у раз проганяй смуток із порогу свого серця, як довго ти ще на землі мандрівником мандруєш. Захід – це ж вимріяна країна тіней, захист смутку для її мешканців. Вони сплять там, як безтілесні обриси, непробудно, не бачачи братів, не зустрічаючи батька і матері своєї. Кожний на землі втішає смагу пливкою водою, тільки мене мучить вічна смага. Вода близька мешканцям землі, тільки там, де я пробуваю – вона сама розбуджує спрагу. Відколи моя нога торкнулась оцієї левади, я втратила пам'ять, де я тепер. Я плачу за водою, що дзюрчить наді мною, тужу за вітром, що дише над берегом ріки. Якби я могла повернутися обличчям до півночі, я мала б бодай воду, щоб охолодити знесилене серце. Бо тут – хороми Бога, що зветься «Все-Смерть-Іде».

Читаючи це, Райт нагадав власні слова, які сказав французові про перемогу покійників над життям. Серед вічної темряви царівна загинула в тузі. Сама не мала змоги випити чаші насолоди у вдовілля і тепер закликала дітей землі, щоб тримали високо дар життя. Несчастливу царівну мучили докори, що вона не використала свого короткого життя для кохання і зійшла до країни Аменті з невтишною спрагою...

Тільки той, хто домагається від життя – всього, тільки той, хто вміє ним заволодіти, вийшов переможцем із боротьби з ним. Гордо і погрозово встають тіні, мовби прокинені від написів на пірамідах. Фараони, завойовники і півбоги, про які залюбки оповідав фантазії Бособр, – здобули небо, розвалили крицеве склепіння і знищили самих богів. Вони збирали сили до боротьби вже за життя і перейшли з ними через поріг смерті. Царівна розпрощалася зі світом у тузі за коханням. «Не сходи з дороги своєї туги», – такий був заповіт Нефрети. А тепер я хочу її, ту, що спить тут вічним сном, вернути знову до життя, наповнити її сумне і безвольне серце радіщами і повними бажаннями, померлу перемінити в живу і щасливу. Коли могутність фараонів могла їм надавати після смерті безмежну силу, то чи міць кохання безмірно вища у своїй силі від них – не може струснути небесами і довести до ще більших чудес?

«Я мушу все про неї знати, я мушу її пізнати... як сестру, дружину, як... мою Нефрету...»

Але Райт мав більше сили, як зручності. Одна плита розкололась і таки не можна було її відсунути від стіни. Йому вдалося після трудів трохи пересунути, причому один її ріг надломився. Повсталася щілина, крізь яку треба було протискатися дуже обережно. Райт був високий і не міг легко пролізти вузьким отвором. Наомацьки просунувся на кілька кроків уперед, поки щось його не зупинило. Зрозумів, що це камінний бльок, в якому можна було доглянути вузьеньку жолобину, завузьку для його особи. Райт відсунув відлам скали і почав, як вуж, повзти, зовсім забуваючи за небезпеку на випадок, якби ціла скала рушилась із місця. Він сам собі дивувався, як це йому вдалося обминати перепону, що виглядала на непролазну стіну.

Черевиком зачепив за щось, інстинктивно сховав ногу. Почув за собою тихий шелест, а не голосний удар. Потиснув ліхтарку і побачив, що кам'яна скала, під якою він саме проліз, зсунулася легенько на землю. Вихід загородила йому каменюка, яка мабуть зовсім випадково зійшла зі свого місця. Райт зрозумів, що не має поворотної дороги. Все ж його сміливість була більша, ніж хист зрозуміти своє дійсне становище. Його більше цікавило те, що є перед ним, ніж те, що він залишив за собою.

Посунувся вперед. Тепер він опинився у малій коморі, вимальованій так само, як інші. По обидвох боках низьких і вузьких дверей стояли дві однакові статуї. Вони зображували Нефрету, яка сидить у білому, вузькому одязі. У лівій руці, яку міцно притискала до тіла, вона тримала квітку лотосу. Велика чорна перука прикрашувала її голову. На запорошеній долівці видно було сліди голих ніг. На підставі статуї зів'ялі квіти – останній привіт від живих.

Крізь щілину дверей заблищала золота огорожа саркофагу. На ньому чергувалося імення Нефрети у туркусово-синьому кольорі з символом життя – на доказ, що час не може порушити неперемінності її існування.

Минала година за годиною, і Райт відчував тільки її прияву, насолоджувався свідомістю, що досягнув бажану ціль. Здавалося, що весь зміст його життя лежить там за бандажами, що оперезували висушене, бездушне тіло царівни Нефрети, сховане у помальованій домовині десь там за тою кам'яною статуєю, за близькою стіною. Чи тепер не було йому вже все байдуже? Вернутись назад і так уже не міг – не бачив виходу. Ніхто не бачив, як він входив до цього гробу. Лорд був занадто зайнятий власними роботами. А Мері? Вона розсталась із ним у не дуже приязному настрою. Коли вона гнівалася, тоді вміла три дні зазначувати демонстративно своє невдоволення.

Райт пригадав свою кар'єру – вузьку стежку, якою почав іти, свої сподівані успіхи, свої розмови зі Стакеном. Тепер бути тут, у гробі Нефрети, виглядало на перемогу. Саме до нього не хотів його допустити «старий» і таки не міг добитись свого. Якийсь час Мері служила йому за щит перед ударами Стакена... Але чи Мері могла йому заступити ціль? Чи подружжя з нею можна вважати за помилку? Ні, тільки за епізод – нічого більше.

Райт забув накрутити свій годинник. Тим краще: вічність не знає хвилин, ні годин. Тепер він може жити посеред вічності. Коли нема годин – не буде і днів, ні місяців, і тисячоліття минає так само нечутно. Так само не існувало три тисячі років... до цієї хвилини.

Що він залишив там поза каменюкою, що звалилася вниз? Що було поза тим морем, яке Райт перейшов своїми ногами? Якись неймовірні залізничі, що щезали у пащах тунелів і зупинялися нервово на стадіях, що випльовували зі себе задиханих людей і знов їх втягали у себе і знову, поблискуючи, мчали з шумом залізничними поясами, що оперезували землю... Якись невидні радіохвилі, що розбігалися і затрачувалися в безмежах на те тільки, щоб люди напружували свої вуха, намагаючися вловити їх звуки? Біржі, валютна паніка, засідання репараційних чи якихсь інших комісій, вибори, кабінетові кризи...

«S. O. S. S. O. S.!» пробивається серед цього гомону і біжить аж на Море, на Місяць, добігає до Венери – кудись, де інші створіння теж під впливом омани змислів обманюють одні одних, воюють, скручуються і повзають, як черв'яки, і звідки теж якийсь нещасливий добуває із себе безнадійний поклик S. O. S.! Фокстрот, політичні вбивства, торгівля кокаїною, махінації большевиків, щоденні сенсації великих газет і винаходи, що перекидають тисячолітніми гіпотезами...

Усе байдуже. Видається, немовби все те потонуло і не залишився навіть сам доктор Роберт Райт, а тільки єдине створіння, що перемогло голод, непорушно похилилось над домовиною, коли останній відблиск лампи, що падав на мур, згас.

Безупинно повторюване те саме імення начеб зачарувало його і ввело його у стан мрійливої дрімоти, що межує з неіснуванням: «Нефрета, Нефрета, Нефрета»...

* * *

Це імення вимовляв, засинаючи, молодий священик Сатмі, що лежав онде на нижчому ложі з підпорою під оголеною головою. Хоч він мав уже титул другого пророка і йшов безпосередньо за найвищим пророком Інені, своїм учителем.

Без огляду на своє високе становище і мудрість, він не переставав думати про жінку, як звичайний смертник, якому змагання до найвищої цілі не перешкоджає задовольняти звичайні життєві потреби. Нефрета – молодша королівська донька і сестра королеви, що мала нагоду часто бачити Сатмія при різних церемоніях, видавалась йому чомусь саме сьогодні вийнято приваблива. Чи, може, тому, що мала таку дивно синю зачіску, чи, може, той діячем, який надавав їй особливого чару? Чому? – невідомо... а все ж Сатмі довше, як звичайно, зупинявся зором на молодій царівні, що у гурті найближчої двірської дружини при сестрі йшла до Іненія, який з нагоди свята розділював квіти лотосу. У ногах Сатмі стояв великий кіш із квітами. Поволі, святошно передавав він звислі жовті гілки першому пророкові. Зовсім зніяковіла святошною хвилиною, Нефрета вся схвильована, замість узяти лотос з руки Іненія, взяла його покwapно від Сатмія. Довге бильце оповило руки молоді пари і зв'язало їх на кілька секунд зеленою стяжкою. Їх погляди зустрілися. Те, про що Сатмі ніколи досі і не подумав, стало для нього дорогим предметом бажання. Досі він з повною свідомістю і себелюбним запалом присвятив усі свої сили тільки чистій науці, маючи над собою такого строгого опікуна як Інені, що не без пристрасти стояв на сторожі мудрости.

Для Іненія святиня була цілим світом. Він рідко і нерадо покидав святу монастирську келію, навіть тоді, коли мусив згідно з приписами йти з відвідинами до фараона. Інені нагадував статую – так, начеб постійно перебуваючи між непорушними статуями, запозичив їх риси. Рухи його худорлявого тіла були вимірені, його обличчя мовби вирізане з каменя. Тільки в його чорних очах жеврів надприродний огонь життя. Це було те саме надземне полум'я, завдяки якому птахи можуть дивитися в сонце.

Холодне серце Іненія не розуміло, як можна прив'язатись до чогось людського. Сатмі був єдиним винятком.

Перші спомини Сатмія були зв'язані з обходами довкола святині. Тільки як слабкі натяки жили в його пам'яті риси одної жінки – його матері. Від перших починів його свідомого життя спочивали на ньому суворо-пронизливі очі Іненія.

З іменням Нефрети на устах задрімав Сатмі. Він потону в осяйному погляді очей Нефрети, як у світі, що палав обітницею безмежного щастя.

Інені переловив погляд цих очей. Сатмі відчув крізь дрімоту остережливий погляд вчителя, мовби відчував на собі тягар. Він мав дивний сон...

Він стояв над берегом ріки при розсвітку. Сонце виринали, позолочуючи небо. На другому березі загорявся вогонь другого сонця. Тим сонцем був погляд дівочих очей. Нефрета одягнена у прозірчасту сукню, що тільки наполовину закривала лінії її молодечого тіла, вся аж ясніла. Сатмі не знав, звідки пливе справжнє джерело життя: чи від небесних світил чи від царівни? Сумніви були мукою, рішення – насолодою. Сатмі кинувся до води і допливав до другого берега. Він відсував від свого тіла сині чаші лотосових квітів, що своїми стеблинами щораз тісніше оточували його. Він був уже недалеко мети – весь у сяйві, що плило від Нефрети, яка сама розплилася в ясності. Він чув звук її голосу.

У тій самій хвилині, коли його нога торкнулася намулистого дна, він побачив крокодила, що скрився в очереті. Потвора розкрила пащу і вдивилася у сміливця. Сатмі весь задубів і не міг відвести очей від неї. Тим часом світло, що спливало на Нефрету, починало гаснути. Велике сяєво заступила смертельна темрява. У ній блищали фосфоричні очі потвори. Від їх погляду Сатмі болісно прокинувся.

Перед ним стояв Інені. Крізь вікно видко було небо, що золотилося від ранкового сонця. Інені сів на крісло.

Такі відвідини не дивували Сатмія: вони повторялись не раз. За кожним разом пророк починав нове навчання або відкривав якусь нову таємницю. Все це траплялось тоді, коли учень почав хитатися у своїй вірі і коли земні радощі могли спокусами відвернути його від шляху мудрости.

Не раз з'являвся Інені, щоб остерегти Сатмія перед єретичними промовами, які до нього доходили. Так, наприклад, було тоді, коли сам фараон підніс руку проти бога Амона. Але ересь не похитнула душею Сатмія.

Як тільки Інені помічав, що деякі неясні місця у Святому Письмі розбуджують сумніви в серцю його учня, він покvapно заводив із ним розмову віч-на-віч, щоб виполоти нездорове зерно. Інені з'являвся завсіди перед прокидом Сатмія, начеб хотів з обличчя заснулого відчитати всі потайні думки, які він пробував скрити.

– Чи ти знаєш, чого вчать святі книги? Покажи щиро напрям своїх думок.

– Я свідомий цього.

– А чи ти слухаєш святих наказів?

І на це питання хотів Сатмі відповісти притакливо, але завагався.

Він так звик від довгих років казати правду і беззастережно слухати наказів учителя, піддаватися його думкам і волі, що не міг тепер знайти негайної відповіді. Він не міг заявити: «Так, я слухаю вас...», бо скривав у собі тремтіння з думками про Нефрету.

Сатмі замовк і оминув допитливого погляду Іненія.

– Не спішися до лябіринту. Нема доброї ворожби. Над твоєю поворотною дорогою налягла темрява. Чи ти свідомий цього?

– Свідомий.

– Роби те, що тобі наказує твій учитель. Чи ти про це теж знаєш?

– Знаю.

– Люди наближаються до божества, коли сповняють його волю. Чи я не вчив тебе чинити богоугодні вчинки, чи ти йшов за моєю наукою настороживши свій слух, чи я не помагав тобі сприймати мудрість в її найчистішому виливі? Пригадай теж і те, що написане у святих книгах: «Коли ти послушаєш того, чого вчить тебе твій учитель, то мудрість твоя побільшиться». Хто слухав святої мудрости і йшов за нею, той ставав мистцем. Хто зберіг знання цих справ, знатиме куди йти і зазнає щастя на землі. Хто знає – того годує мудрість, і він стає великим завдяки своїй доброті. Коли його уста промовляють, тоді мозок та язик згоджуються, коли його очі дивляться і вуха слухають, тоді панує згода між розумом і змислами.

Спочатку серце Сатмія сприймало з радістю добрі поуки, але тепер ті слова правди, які він чув так часто і на які чекав, увесь тремтячи від нетерплячки, часто видавались йому пустими, беззмістовними. І навіть слова самого вчителя, що раніше були для нього джерелом мудрости, стали тепер звичайною балаканиною.

Інені помітив це. Він доглянув у погляді Сатмія сумнів і спротив, чого і не міг допустити у свого учня.

– Прокинься, як довго маєш день для себе. Зроби більше, ніж написане. Хто не використовує своєї години – заслуговує на догану. Чи вільно знати, для якої речі ти розтрачуєш свої години?

Палець Іненія спрямувався суворо проти грудей Сатмія:

– Чи ти маєш добру волю присвятити себе дослідам мудрости, чи хочеш затратити себе у порожнечі земного існування? Що солодше для тебе: ясний погляд на суть божества чи тимчасові насолоди тілесного животіння, що рівняються одній хвилині серед безмежної вічності? Коли ти звертатимеш свої очі на мале, ніколи не схопиш великого. Коли зверхні форми життя захоплять тебе, ти не зможеш ніколи зрозуміти змісту буття.

І наблизивши своє обличчя до Сатмія так, що учень відчув віддих учителя, говорив Інені далі:

– Я бачив, як сестра королеви глянула на тебе, а ти на неї. Я знаю, що до скарбниці твого серця вдерся злодій, щоб ограбити і розтратити все те, що ти там призбирав. Він розтопить золото твого серця і оберне твою мудрість у жарт і сміх. Сатмі, бережися перед грабіжником! До твого саду, де ти виплекав цвіти, що оп'янили тебе своїм запахом і захопили своїми кольорами твої очі, вдерся божевільний. Він зриває пелюстки квіття, що ним ти так піклувався. Він скидає їх на купу і буде лежати на них, поки вони не розсиплються у порошок. Сатмі, бережися перед грабіжником! Ти оскверниш білу шату, що своєю чистотою так сподобалася божеству, коли підеш за тим, що кличе тебе в нічній годині. На твою шату впаде роса і пилюка! Не слухай, Сатмі, голосу темряви!!

Сатмі, слухаючи цих слів, не чув захриплого старечого голосу, а молодий, дзвінкий сміх Нефрети. Він глянув на Іненія, але не бачив поморщеного обличчя, ні лисої голови, якої не треба було вже стригти. Все ж та чужа голова перешкоджала йому, бо закривала хитро сховане, всміхнене молодецьке личко Нефрети.

«Грішить той, хто не використовує години...»

І все дотеперішнє життя видалось нараз Сатмієві як безмежно довгий ланцюг таких невикористаних годин, які його тепер обвинувачують. Ні, ні. Він робив добре, чекаючи своєї години. Ось вона прийшла. Тепер треба її використати.

Увійшов прислужник святині. Пора йти до святині. Сатмі вийшов зі своїм учителем виконати свої обов'язки.

Ніколи раніше не бачив Сатмі інших священиків у такому світлі, як сьогодні. Сьогодні він почав їх оцінювати на підставі їх особистого життя. Він помітив, що для одних їх обов'язки були тягарем, що обличчя інших висловлювали непритаєну нудьгу. Налите тіло не одного з-поміж них вказувало на сильне прив'язання до житейських радощів. Єдиний Інені немов зовсім не мав нічого спільного з життям, що клекотіло поза мурами святині. Коли всі інші нагадували

світ, що бодай на часинку проникав до тої святині, то Інені нагадував каміння, з якого були зроблені колюми: він і святиня творили одну цілість.

Уперше відчув Сатмі посвоячення з тими, що не належали до святині, спочував радощам і смуткам дітей зі світського світу. Він уважно приглядався тим світським обличчям, в яких були прожолоблені риси життя. Широкий простір святині видавався йому за вузький і він був прив'язаний до мудрости тільки єдиним, незначним тоном пісні, яку співали оці порожні люди.

Сатмі почав часто пропускати свої відвідини святині. Проти цього Інені був безсильний, але за кожним разом, коли його учень вертався, мовби оживлений новим почуванням, він дивився йому гостро в очі.

Сатмі та його вчитель були єдиними священиками, що не знали родинного життя. Вже той один факт визначав їх виняткове становище. Інші священики або бодай багатьох з-поміж них признавали їх перевагу у царині знання, але в їх відчуженні від світа не добачували ніякої заслуги.

Про старого Іненія оповідали, що через його сувору вдачу його жінка зійшла передчасно зі світу. Були навіть такі, які твердили рішуче, що жінку Івенія схопив вартовий з палати фараона, і що вона сама воліла гарного, міцного, хоч завсіди трохи підпитого, безглузлого чужинця, ніж мовчазного чоловіка, що цікавився тільки власними думками. Говорили теж про те, як то вона вернулася до чоловіка і як їй уродився син, який пізніше щез безслідно. Деякі впевняли, що батьком дитини був чужинець і що Інені домагався, щоб стерти зі світу слід невірности його жінки. Дитину передали якомусь пастухові. Були знову і такі, які впевняли, що ця дитина була сином Іненія, і то ніким іншим, а саме Сатмім, що з'явився раз у святині як сумирний, боязкий хлопчик невдовзі після смерти Іненієвої жінки.

Незрозуміле прив'язання старця, який на нікого не звертав уваги, можна було пояснити тільки такими родинними почуваннями.

Велике знання Іненія понад усякі сумніви – чисте, признавали всі. Але і всі заздрі мусили погодитись, що єдиний, який міг з ним рівнятись, був Сатмі. Причиною невдоволення з нього була його молодість: старі, що цілими роками вели дискусії над сумнівними місцями святих книг, споглядали криво на молодця, що легковажив неясні тексти і називав їх без значіння. Інені не скривав того, що він вибрав Сатмія на свого нащадка. Тиранія Іненія вбивала у зародках зерна всякого невдоволення. Збентежений усміх появлявся на голених устах священиків, коли під час дискусій з Сатмім появлявся між ними Інені. І поволі вони почали поводитись зі своїм майбутнім зверхником з такою самою підлесною пошаною, з якою ставились до теперішнього найвищого Голови.

Без якоїсь зрозумілої причини блукав Сатмі по вулицях і прислухувався людським балачкам. Сама його поява часто бентежила громадян. Зверхні ознаки його високого становища не заохочували до щирости. Жінки були сміливіші, коли часто вихвалювали голосно красу пророка. Легкі танцюристки не вагались зачіпати його розмовою – безуспішно. Найбільше уваги звертав Сатмі на чужинців, головню на таких мужчин з білявими бородами, що спроваджували бурштин – той дивний камінь, товстий і теплий, що у доторку нагадував живе створіння. Ті теплі кусні чомусь сподобались Сатмію найбільше: більше, ніж вавилонські ляпіслязулі, ніж єгипетський смарагд, яспіс, гранати, рубіни або карнеоли. Усі ті коштовності не притягали його уваги більш, як дешеві скляні вироби.

Сатмі залюбки придивлявся праці ювелірів, які з золотого дроту або цизельованої бляхи виробляли нараменники, ковтки і діядеми – предмети, призначені не тільки для прикраси живих, але і покійників. Жертви, які приносили вірні до святині, вражали кількістю спорідненого матеріалу. Це було для священиків підставою оцінки, що жертва припала до вподоби богам. Але легкі, хоч може і не такі тривкі, ручні роботи, що залишались поза мурами святині, теж повставали у честь Творця, що надав зручність рукам, які його славили. Так думав Сатмі.

Багато днів минуло від зустрічі з Нефретою у святині. Сатмі знову побачив царівну, і знову у святині. Коли вона побачила молодого священика – всміхнулася і перешкоджала йому виконувати обов'язок з потрібною увагою. Він знову почав вагатися і майже перервав приписаний хід ритуалу.

Він не помітив чи не хотів помітити сторожкого погляду Іненія. Щасливим знаком було для нього те, що Нефрета зустріла його усмішкою.

Тутмоса – писаря святині, що займав становище молодого духівника, цінили високо за його поетичний хист. Цей хист давав йому змогу при переписі святих текстів прикрашувати їх квітами красномовства. Цей писар подав до відома Сатмія, що донька королеви Нефрета, ота Нефрета, яку він знав змалку і яку не раз пробував розважити веселими казками, перевищує своїм поетичним талантом його – Тутмоса.

Тутмос висловив цю похвалу без якоїсь притаєної думки. Він попросту дав відповідь Сатмієві, коли цей похвалив його за гарно складені тексти для його вжитку. Тутмос – людина у поважному віці, а проте горда на свій хист, читав день раніше те, що написав його товариш – надвірний писар, під диктатом царівни. Вірші царівни, правда, не були дуже патетичні, але вони нагадали писареві молодечі любовні пригоди, аж сльоза звогчила його очі.

Тутмос показав те, що сам дбайливо відписав з його папірусу:

*Я світ забула весь у мріях,
Там мріяв тільки образ твій,
З'явився ти – я вся мерцій -
Волосся подув геть розвіяв,
Та заки впав твій гострий зір,
Я кучері звила, повір!*

– І це написала дівчина, що ще вчора була дитиною, що ще не зазнала кохання, тільки чекає на нього і тужить! Щасливий той, для кого вона зробить зачіску. Але стократно щасливіший той, кого вона прагне і для кого вона розпустить своє волосся.

Тутмос блиснув засльозеними очима і глянув зворушливо на високу постать Сатмія, що задивився в далечінь.

– Це дар, божий дар, – сказав писар, пригладжуючи ніжно папірусовий звиток. – Любов це також великий дарунок богів. Людина народилася із сліз Бога, любов з Його усмішки.

Коли Сатмі раз проходив мимо високих мурів, довкола королівського саду, він почув таку пісню:

*Як тобі, ще того мало,
Що від п'яного знесилля
Сонце рвалося, палало,
Стережись!
Бо колись
Пошукаю собі зілля,
Квітку дику,
Дику рожу -
Заворожу
І вже будеш мій довіку!*

За співом прийшов короткий сміх, і перед ногами Сатмія впала одна квітка. Він підніс голову – у маленькому віконці у вежі промайнула мала рука. Йому здалось, що там блимнула

теж пара оченят. Ясна завісочка закривала вікно, а внизу крізь подовгастий її виріз справді блищали очі, як зірки. Сатмі підніс квітку.

Інені з'явився знову. Знову на розсвіті. Сатмі боровся цілу ніч з якимись рослинами, що наче поліпи сповивали його. Його вабила грайливо і хитро Нефрета. «Ти не покинеш мене ніколи, правда?»

Після цього він мусив знову слухати слів мудрости:

– Коли ти стоїш на варті – стій або сиди, але не піддавайся. Від першої хвилини нехай буде з тобою закон: «Не похитнися, хоч би нудьга знайшла на тебе». Ти призначений на вартівника, Сатмі, і твій обов'язок не датися опутати безвартними дрібницями. Ворог – хитрий і хоче ограбити те, чого ми погано стережемо. Твій скорб у небезпеці. Гать вибудована тобою, щоб зібрати воду з гір на час посухи – пропускає воду. Направ її, поки ще час... Не змішуйся з юрбою, щоб не забруднити свого імення. Ти залишаєш святиню – джерело чистоти і шукаєш спілки з тими, що ніколи не підіймаються з бруду... Оминай сусідства жінки. Вона небезпечна, і тисячі людей псують собі життя за хвилину, рівну тільки снові, і свідомість якої є тільки свідомістю смерти.

Сатмі звук довгими роками мовчати перед старцем і тепер теж стримався від відповіді. Але з заглибини у стіні він витягнув звиток і, знайшовши бажане місце, читав святошно звучним голосом:

– Люби свою жінку без сумнівів. Одягай і прикрашай її – це насолода її тіла. Натирай її пахощами, щоб вона була гідна тебе – свого власника. Будь ніжний, не грубий. Це те, на чому тримається дім твій. Коли ти її відіпхнеш – це безодня. Відкрий свої долоні перед нею, для її долонь. Поклич її, прояви перед нею любов свою. Любов, пахощі, одяги – чи є ще поза ними місце на мудрість?... Я не шукаю за фальшивою любов'ю, тою, якої вимагає сьогодні якийсь приبلуда, а завтра п'яний ремісник, і яких прізвища навіть жінка не знає. Я шукаю любови дружини.

– Любови царівни Нефрети? – спитав тихо Інені.

Сатмі замовк.

Старець відійшов.

Сатмі мав враження, що він уже кілька разів помітив серед базарної метушні між рибалками, селянами і пригнаною худобою того недоробка-карлика, що був слугою Іненія. Оця кульгава підстаркувата дитина заступала Іненієві зв'язок зі зовнішнім світом. Карлик полагоджував для пророка всілякі орудки, напевне ошукуючи його при купні. Його пан часто побивав його і він голосив тоді так жалібно, мовби старець хотів прогнати душу з його потворуватого тіла. Сатмі знав його від того дня, коли вступив на службу у святині. Карлик нагадував викривленого бога Беса, але не мав такої добросердої усмішки. Він мав приємність напакостити іншим і йому було байдуже, чи знущається над людиною чи над твариною.

Коли він несподівано зустрічався віч-на-віч із Сатмім, він здоровкався з ним радісно, але зараз щезав, поки знову випадково десь не виринув перед ним. За якийсь час Сатмію здавалось, що за ним ходять крок за кроком сотні двійняків цього карлика. Постать малої потвори віддалювалася шкутильгаючи, мовби збентежена, але за хвилину знову появлялася.

* * *

Знову одна пісня, знову одна квітка...

Сатмі знову побачив у вікні руку і цим разом уже обличчя Нефрети, що не ховалося. Вона давала знати рукою і вабила усміхом. А потім щезла за ясною завіскою.

Неждано виринув перед Сатмім карлик, передаючи йому з гримасою квітку. Сатмі мав охоту одним ударом розторощити голову потвори. Він вирвав тільки йому квітку з руки, цей запищав і вже його не було.

Інені доручив Сатмію виїхати на якийсь час до Теб, але того самого дня ввечері занедужав так, що ледве міг доплентатися до своєї постелі. Через те змінив свій наказ: Сатмі не виїде, а лишиться при ньому.

Сім днів Сатмі не відступав від ложа недужого вчителя. Інені не переставав у поуках. Було ясно, що він хотів відкрити своєму учневі ще останні, невідомі йому таємниці. Вислухавши осторог, Сатмі мав вражіння, що вже зовсім забув за царівну, коли пірнув у студії таємної мудрости. Він спочував ослабленому, виснаженому старцеві. Недуга злагіднила шерстку вдачу старого пророка і Сатмі не раз уже помічав дивно-ніжний вираз його чорних утомлених очей.

Одного разу читав Сатмі своєму вчителеві із книг мудрости:

– Коли ти мудрий – виховай сина, угодного Богу. Роби йому всяке добро, яке можеш: це ж син твій, кров твоєї крові. Не відвертай серця від нього.

Інені вхопив учня за руку. Сатмі глянув на нього. Йому здалося, що очі старого вогні і що довкола сухих уст заграв ніжний усміх – зовсім чужий такому обличчю. Потримавши слабо руку Сатмія, Інені випустив її. Він притиснув худорляві руки до грудей, що тяжко віддихали, і тихо прошепотів спустивши очі до землі:

– Читай далі.

Сатмі читав далі слова мудрости – виразно і поволі.

У коридорі святині Сатмія затримав Тутмос. Писар кивнув на когось. З-поза колюми вийшов покірно похилений чоловік середнього віку з видовженим обличчям. З-поза його уст було видно великі кінські зуби, начеб він увесь час усміхався.

– Довірений писар царівни, – прошепотів Тутмос, – він має доручення до тебе.

– Княжна питається про твоє здоров'я і чому ти позавчора не був у святині. Вона питається далі, чи ти можеш після заходу сонця прийти до фіртки саду при північному мурі.

Сатмі відповів, що прийде. Він навіть не помітив, коли писар відійшов, ані як Тутмос підійшов до нього. Він не чув навіть того, про що питалися надуті губи Тутмоса з перекривленою на бік головою.

– Найбільший дар божества – хист складати вірші. Царівна – вибраниця божа. Нехай її імення живе вічно. Вона – гарна: її волосся чорніше від овочу тернини, її уста червоніші від яспісу.

Глибоко задумавшись, відвернувся Сатмі від Тутмоса. Писар зблиснув очима, притиснув руки до каблуків туловища і прошепотів:

– Її груди – два віночки...

Сатмі чекав, поки Інені, якого робочий день тягнувся від сходу до заходу сонця, не засне. Тоді він вийшов з кімнати вчителя. Карлик, що останніми часами поводився не так ворожо супроти Сатмія, зайнятий недугою пана, не звернув на це уваги; він складав одяги і перебирав їх з комічними мінами.

Вийшовши зі святині, Сатмі почув кроки і зупинився, як хтось, що має нечисту совість. Він обійшов огорожу королівського саду і наблизився до малих дверцят. Кілька секунд він вагався, споглядаючи раз на стежку, раз на дверцята, чи хтось не надходить. На дорозі не було нікого. Скрипіт фіртки, що відчинилася зсередини, і Сатмі увійшов. Хтось, кого він не міг доглянути у темряві, взяв його за руку і потягнув за собою. Духовник, ідучи наомацьки, зміняв раз у раз ходу і відчув під ногами воду. Розхильовані провідником гілки дерев ударили Сатмія по обличчі.

За хвилину рука, що вела його, – лишила його самого і збоку з'явилася пара зовсім інших рук, що оповили його шию. Це була особа невеличка ростом. Сатмі нахилившись відчув близьке обличчя, вдихав близьке тіло, пізнав ясні очі царівни і почув своє імення.

«Я так тужила за тобою...»

Сатмі хотів висловити те, що підповідав йому стук серця, але нараз почув у темряві якийсь суворий голос. На його устах запік його поцілунок і знову хтось повів його невидною стежкою аж до виходу. За ним тихо зачинилася фіртка.

Вже зранку помітив Сатмі, що його одяг поплямлений. Інені був іще більше ослаблений, ніж можна було сподіватись, а водночас у поведінці старого була дивна нетерплячка. Карлик вовтузився над низькою помальованою скринєю, де лежали одяги і старався звернути увагу Сатмія на свою роботу як на щось дуже важливе. Він приносив до Іненія різні одяги і напівзвернений до Сатмія питався, чи на духовних ризах може бути бодай найменша плямочка і чи в забрудненому одязі можна приносити божественну жертву. Сатмі, зайнятий своїми думками, не звертав на це уваги. Він не зрозумів, що Інені мав намір устати з ложа і взяти участь у ранній богослужбі.

Сатмі, знаючи слабкі сили Іненія, пробував його відвести від такої постанови, але Інені стояв при ній непохитно. Сатмі успокоївся трохи на думку, що тут іде про таку важну жертву, як благання божества, щоб допомогло до перемоги у війні, яку фараон вів уже кілька місяців. Божество повинно дати знак, чи прийняти корисні умови миру, чи вести далі війну, виснажливу для обидвох сторін.

Інені вийшов зі своєї кімнати і прямував просто до святині. Знесилений опирався на раменах Сатмія. Мовчав іще більше, ніж звичайно. Сатмі побоювався, чи старець зможе простояти цілу богослужбу, і дуже обережно висловив цей свій сумнів. У відповідь на це старець звільнив його рамя, на якому підтримувався, і ввійшов сам у двері святині. Службу правив так само зосереджено і спокійно, як завсіди.

Сильним голосом прочитав «Главу про запалювання полум'я». Запаливши вогонь, так само спокійно прочитав «Главу про кадильницю». Склавши обидві руки на кадильниці, Інені заглибився у молитві. Після цього поставив на кадильницю посуд зі святим жеврієм і посипав його запашною живицею. Живими колюмнами, що нагадували бадилля полинів, пнулося вверх кадило блакитними хмаринками.

З кадильницею в руці підійшов Інені до воріт «Святая святих», запечатаних глиною. З великим зусиллям він вимовляв слова, що супроводили обряд посвячення. Сатмі йшов за ним неспокійний, а проте Інені з виразно зазначеною рішучістю виконував обов'язок складного обряду, не пропускаючи і не змінюючи ні слова.

Він здер глиняну печатку зі засувки священних дверей і сказав майже пригаслим голосом: – Нитки – зірвані, печатка – зламана.

Дуже довго пробував Інені в заперті «Святая святих». Священики почали вже споглядати неспокійно один на одного. Вони чекали, поки Сатмі не промовить перший, але він стояв непорушно. Його дух полинув за Іненієм і залишився там за святими воротами.

Тепер вони відчинилися знову і в них показався Інені, тримаючись за їх бічні стовпи. Він відчинив двері з великим трудом на те тільки, щоб знову щезнути у «Святая святих». За якийсь час він з'явився вдруге. З його обличчя, що легко тремтіло, вчитав Сатмі, що його сили ослабли. Пророк мусив напружити всі свої сили, щоб руками, які судорожно тремтіли, докінчити обряду і знову запечатати двері.

Сатмі відчував, як безсильне тіло його вчителя стало вдвоє таке тяжке в його раменах. Тутмос – завсіди чутливий для інших, хотів йому допомогти. Він, як стара зажурена жінка, нахилив своє оголене широке обличчя до звислої голови старця і додав йому заохоти. Притримувал його, коли той мусив переходити через високі сходи і підносив уверх брови на знак, що сам мучиться.

Поміч не була велика. Навіть кремезний Сатмі небавком охляв. Коли Тутмос і Сатмі опинилися на мить за плечима старця, Тутмос торкнув легенько ліктем сусіда і моргнув на нього. Під колюмною серед різних жіночих голов пізнав Сатмі темну голову Нефрети. Вона

піднеслася навшпиньки і сперла свої рамена на плечі жінки, що стояла перед нею. Нефрета стежила за довгим рядом учителів та учнів, що минали її, поки не віднайшла очей Сатмія.

Тутмос сидів довго в Іненія. Пророк передавав йому все, що відкрило йому божество, і коли таємниця стала прилюдна, всі врадувались: божество наказало закінчити війну і заключити мир.

Коли Тутмос, гордий своєю місією, відійшов від пророка, Сатмі хотів відвідати вчителя.

Карлик заборонив йому входити до старця, мовляв, Інені занадто втомлений і потребує відпочинку. Невдовзі після цього побачив Сатмі, як карлик впустив до Іненія з переляканою міною, весь скоцюрившись, – малого і як мумія засохлого старця Суаамона.

Суаамон мав славу людини, що розпоряджає таємними силами, які можуть діяти, коли треба втримати пригасле життя, вилікувати недугу, втишити біль чи навіть спричинити смерть. Його всі боялись і по змозі виминали його.

Босий Суаамон ішов зі спущеними очима по кам'яній долівці, тримаючи в руці звиток, загорнений у чисту хустину, яку притискав до грудей. У цьому звитку була книжка, написана самим богом Тотом.

Чомусь саме тепер старець Суаамон зробив на Сатмія відразливе вражіння. Інені послав за ним либонь у надії, що його чари зможуть принести йому полекшу.

Думка, що пророк перестане терпіти, трохи примирила Сатмія з появою Суаамона, бо Сатмі таки щиро любив учителя, а при цьому він не міг розсіяти якогось ніякового почування, мовби гадюка в куцах або кажан у сутінках не давав йому заснути.

Сатмі йшов додому, відповідаючи на поклони священиків, які мабуть розуміли, що наближається година, коли Сатмі займе місце Іненія. Сатмі знав надприродні сили Суаамона і бажав щиро, щоб вони могли продовжити життя Іненія. Це відсунуло б на якийсь час його обов'язок зайняти таке високе становище, зв'язане з різними клопотами. Але всі ті клопоти перешкодили б йому повернутись до того життя, від образу якого в уяві починало живіше битись його серце.

Сатмі знав добре, як високо цінив фараон Іненія і з якою пошаною слухав його мудрости. Інені не раз зазнавав королівської ласки. Фараон напевне згодиться на подружжя царівни з нащадком Іненія. Після смерти старого жінка Сатмія дістане почесний титул першої подружниці божества. Сатмі злинув на крилах мрій: він уже бачив Нефрету у проводі хору молодих жінок. Вона співає ясным дзвінким голосом гімни, тоді як він у «Святая святих» звеличує молитвою володаря світу. Його побожне бажання, щоб усі години дня присвятити думкам про божество, не здійснювалося: не тільки наяві, але і під час сну всі його думки були тільки при Нефреті. При цьому довголітня звичка зробила з нього молитовну машину так, що він не робив ніякої помилки і нічого не забував зі щоденного обряду.

* * *

Зустрічі з Нефретою повторювались. Вони були завсіди короткі та обережні. Часом Нефрета наспівувала тихенько свої пісні. Сатмі гладив її малі ручки і бавився її пальцями, що подобали на крихкі забавки. Він тратив при ній свою рівновагу. Коли він пробував незручно обняти її, Нефрета боронилася. Вона опиралася руками об його груди і сміялася. Той її сміх з короткими вибухами та така близька і недосяжна гра відбирала Сатмієві сміливість та обезсилювала його волю. Нефрета не була ні зловна ні хитра, тільки поводитися як пещена дитина, зіпсована двірськими лестощами.

– Чи я гарна? – спитала вона.

Та заки він устиг відповісти, вона докинула:

– Так, я – гарна і через те називаюсь Нефрета.

Вона не прив'язувала ваги до своїх віршів – вони приходили їй так легко, як пташці спів. Вона часто повторяла деякі строфи, мовби сама хотіла оп'яніти від їх музики. Так само птахи повторяють раз у раз той самий акорд. Інколи Нефрета наводила на Сатмія своєрідне хвилювання, торкаючись з невинною щирістю того, що наповнювало його мрії неспокоєм і що він мусив проганяти весь день зі своїх думок, щоб воно не пекло його як полум'я.

Мала царівна запановувала щораз більше над Сатмім, а він не міг зважитись на вирішальний крок. Йому не було б важко заявити фараонові про своє кохання, але на згадку, що мусив би признатись до нього перед Іненієм – охоплював його жаж.

Від своїх перших студій він покорявся завжди непохитній волі вчителя, обіцяючи присвятити всі свої сили виключно мудрості. Він не забув своїх ревних запевнень, що ніякі земні спокуси не зможуть захитати його постановою. Цю постанову він зміцнив не одною присягою.

Коли Сатмі признався Іненію, що він думає женитись, старець примусив його мовчати, коли сказав більше тоном твердження, ніж запиту:

– Та, про яку ти думаєш, – Нефрета.

Інені не натякнув нічого про складену ним присягу, мовби хотів заощадити прикроців своєму учневі. Та не було сумніву, що він осуджує становище Сатмія і готов, коли буде треба, тяжко його покарати.

Що було робити: мовчати і чекати смерті старого?

Сумніви, що їх досі не знав, почали наповняти його душу: сумніви щодо божої всемогутності. Тій всемогутності він протиставляв сили, що володіли його почуттями – непорушний образ божества – живу красу Нефрети. У тій єдиній була правда, в ній усе спасення.

Нефрета, що залюбки прикрашувала себе і вміла безконечно довго тішитися всякими дрібницями, вміла весь час короткої зустрічі виповнити тільки описом нашийника, що його дістала в дарунку. Вона пристрасно цікавилася тим, що зберігається у скарбниці святині.

Та вона не була хапчива. Для неї, як і для Сатмія, зверхня краса предмету була багато важніша, ніж його матеріальна вартість. Сатмі, що сторожив над усіма скарбами святині, радо відповідав:

– Бог був безмежно багатим. Він міг би був здобути всі скарби землі, і все ж не став би через те ні трохи бідніший.

– Але мене таки не міг би був купити, – відповіла Нефрета недовіриливо з півусмішкою.

– Так, бо ти багато більше варта, ніж усі багатства землі. Якби бог міг би був тебе купити, то водночас усе втратив би і все виграв би.

– Чи божество відчуває пахощі?

Сатмі перерахував усі матеріали, призначені на те, щоб дати насолоду божеському змислові нюху, всі, що були в запасових коморах, як миро, бальзам, ладан.

– У теплі дні без вітру блищать і пахнуть листки запашного дерева. Кадило капає з нього, як піт з обличчя робітників. Потім висилаємо невідьників зі шкіряними пугами, до яких дочіплені різні ремінці, щоб вони так довго сікли ними по листках, аж поки пахкий сік не залишиться на ремінцях. Ота дорогоцінна живиця найбільше подобається божеству.

– Чи бог має дзеркала і які?

– Так, багато, – відповів Сатмі, нагадавши одне дзеркало у заглибині, яке загально вважали за менше вартісне посеред інших дарунків, принесених для жертви, не шановане ані священиками ані звичайними людьми.

– Я з приємністю заглянула б у дзеркало, в яке дивилось уже божество, – щебетала Нефрета, а коли Сатмі дивився на неї знизу з тяжким зітханням, докинула: «Я дивилась би в таке дзеркало ціле життя».

На другий вечір Сатмі ніс малу різьблену скриньочку, що мала всередині металеве дзеркальце. Ручкою дзеркальця була мала подoba бога Беса, якого дивна зачіска – корона з пер – була зв'язана ясновигладженим диском. Коли Нефрета відсунула його поволоку, в ньому від-

бивалося небо і зорі, її личко та очі, осяяні промінням зір. Нефрета була щаслива таким дарунком і заявила, що відтепер тільки вона буде заглядати до цього дзеркала.

Сатмі був готовий передати їй усі божі скарби і власне життя, щоб міг тільки завсіди оглядати обличчя Нефрети і чути її голос.

Сатмі вертався до святині, як у сні. Він не доглянув одної тіні, що його випередила і скрилася. Але якби її і був побачив, то напевне був би гадав, що це якийсь п'яниця.

* * *

Знання Суамона було справді надзвичайне. Сім відвідин ворожбита вистачило, щоб Інені міг знову запанувати над частинами свого тіла. Його знесилення пройшло, і тепер він був такий свіжий, мовби його сили подвоїлись. Усі перелякались, тільки карлик тішився, викручуючи своє тіло на всі боки акробатичними вихиласами. Сатмі ані не тішився, ані не дивувався. Усе, що не мало відношення до Нефрети, було йому байдуже. Він тільки уважніше прислухувався базіканині старої жінки Тутмоса, бо Інені рідко тепер робив йому честь своєю розмовою.

Та хоч як сильно виповнило душу Сатмія кохання, спокій Іненія мучив його. Ще більше непокоїло його незрозуміле зближення між його вчителем і Суамоном, що в означені години всувався до хоромів Інені – від якогось часу замкнених перед Сатмієм.

Як тільки Інені видужав, Сатмі перестав зустрічатися з Нефретою. Інені вишукував щораз то нові обов'язки, які доручав Сатмію, і накінець вислав його до одного з найбільше віддалених маєтків приналежних до божества, щоб там направити господарку, захитану нечесним управителем.

Якби Сатмі не мав при собі за помічника Тутмоса, то попав би в розпуку. Тутмос проганяв нудьгу, розмовляючи про Нефрету та її пісні. Він аналізував стиль і зміст її віршів, зворушував Сатмія і поривав його за собою.

Сатмі жживався щораз більше з думкою про подружжя з Нефретою. А його присяга? Він присягнув був, що його постанова – непохитна, що все своє єство офірує службі мудрости, присягнув, що ніякі земні спокуси не зведуть його з вибраної дороги – так він присягнув. Але тоді він іще не засвоїв мудрости в усій її ширині, його знання не могло рівнятися тоді з мудрістю його вчителя і остаточно, що може стояти на перепоні його бажання – доповнити те, що йому ще бракує? Він був молодий і мав перед собою ще ціле життя.

Він не шукав багатства, він ставився байдуже до чисто земних утіх. Дарма, що любов для Нефрети теж була земною втіхою, але вона не відхилить його від дороги знання. Навпаки: знання божества само домагається любови, бо божество створило все, що бачимо – з любови.

Так Сатмі завертав від правди на ховзьку дорогу самоошуки і цим підривав чистоту своєї служби божеству. До того сам бог, про якого він раніше міг думати тільки з тремтінням і тривогою, перестав наводити на нього страх. Ще більше: він бачив у ньому тільки перепону до щастя – бог видавався йому тепер його ворогом. У своїй безглуздій самопевності він був навіть готов змірити свої сили з богом, що стає йому на дорозі до Нефрети.

Коли Сатмі вернувся з села, де добре відпочив, то знайшов дома багато змін. Фараон вернувся з війни, і місто святкувало в п'яній радості підписаний мир. Вояки, що довго не мали нагоди розважитися, наповнювали шинки. Вулиці, де можна було бачити безсоромні сцени – наслідок загальної розгнужданості – гуділи знову голосами п'яних.

Жінки легкої поведінки не мали стриму у своїй нахабності, а проте це вже так не вражало Сатмія, як раніше. Він бачив у таких сценах той самий прояв голосу життя, що і в неспівних ніжностях іще недосвідченої дівчини. Він тихо-мирно прокладав дорогу серед влізлих і крикливих вітрениць.

Інені зустрів Сатмія так спокійно, мовби між ними не було ніколи непорозуміння; він був зовсім здоровий.

На другий день помітив Сатмі у святині за колумнами схованого писаря з конячими зубами: він кивав на нього. З клопітною міною, дуже добре достроєною до вишкірених від усміху зубів, він прохав Сатмія бути ввечір при відомій фіртці. Сатмі спитав, чи нічого важного не трапилось, але у відповідь дістав тільки рух руки. Було ясне, що писар щось знає, але не хоче або не може сказати.

Як тільки писар щез у коридорі, підійшов Тутмос. Його очі були круглі, як скляні перли, а беззубі губи шамкали. Він не міг сказати ні слова. «Він теж...» – подумав Сатмі. Тутмос вимахував руками і кидав обривисті слова, що висловлювали розпуку: фараон хоче, щоб закріпити мир, віддати Нефрету – натхненну поетку, таку мудру, що її розум можна рівняти з самим богом Тотом. Фараон хоче віддати її нужденному варварові, що не має поняття про стиль, виглядає щетинястий, як худоба, одягається у вовну і смердить від поту гірше, як останній ремісник.

Сатмі гадав, що Тутмос збожеволів. Цей звеличував Нефрету і ганьбив варвара одним віддихом. Коли? чому? як? – Сатмі не міг дістати ясної відповіді і кипів від люті, чуючи голосні нарікання – зовсім не впору і не на такому місці. Він потягнув його за собою до своєї кімнати, де посадив схвильованого, розмаханого писаря на крісло, струснув ним і приневолив нарешті розумно сказати все, що знає.

Того ранку божество об'явило Іненію, що Нефрету треба віддати за жінку вчорашньому ворогові, щоб цим запевнити вічний мир. Варвар у супроводі своєї великої дружини вже був у фараона як почесний гість. Інені настоював на тому, щоб святошний шлюб відбувся негайно і щоб після скінченої церемонії Нефрета виїхала зі своїм чоловіком до його краю. Поки що оце боже рішення треба було тримати у тайні.

Щойно тоді, коли Тутмос облекшив своє серце оповіданням, він зміркував, що зрадив таємницю, про яку довідався тільки завдяки своєму становищу при святині... Але Сатмі його не видасть, правда?

– Але той зубастий... може, він знав ще щось більше і ще щось гірше? – питався Сатмі, що пробував назверх заволодіти собою.

– Він знає це від самої Нефрети... бідної Нефрети...

І знову немужеські сльози покотились по обличчі вражливого Тутмоса.

Загадкова неясність, що нависла над цією цілою справою, робила на Сатмія вражіння якоїсь обдуманого змови. Не було сумніву: Інені сам дав до неї почин. Боротьба? Боротьба!

Сатмі провів Тутмоса, обіцяючи, що нічим себе не зрадить, він іде тепер до Іненія у зовсім дрібній справі у зв'язку з порядком у святині. Але Інені не міг прийняти Сатмія того дня: в нього сидів Суаамон. Так відповів осоружний карлик.

– Інені не хоче мене бачити. Гаразд! – і вийшов зі святині.

Сатмі пішов до Тотнахіті, золотаря-ювеліра. Тотнахіті поблід, побачивши духовника. На його обличчі мінілася боязка услужливість і силувана безжурність, коли Сатмі мовчки оглядав бідну крамницю.

Золотар скрив золото, яке дістав для роботи нашійника. Коли в нього з'явився Сатмі, під опікою якого перебувала державна скарбниця, то це означало, що злочинство вийшло наверх. Сатмі справді відкрив крадіж, але і спочував бідному батькові кількох дітей, що кричали коло нього. Сатмі досі мовчав. І тепер він не прийшов домагатися звороту золота чи грошей, а просити Тотнахіті зробити йому одну послугу.

Тотнахіті був готовий до всього: він знав, що священики не люблять жартувати, коли треба боронити інтересів божества. Стратити голову і право до чесних похоронів – не було йому приємно. Золотар крутився перед священиком як черв'як. Священик наказав йому взяти в руки молот і валити ним у кусень срібла, нехай візьметься до роботи нараменника чи будь-

чого, щоб тільки вдаряв сильно молотом: він, Сатмі, другий пророк Амона, має йому сказати щось, чого ніхто не повинен чути.

Тотнахіті взяв срібну плиту у кліщі і гатив у неї молотом, нахиливши голову до Сатмія.

– Я потребую човна і довіреного чоловіка, далі два звичайні одяги – один чоловічий, один жіночий. Я мушу мати трохи харчів і трохи срібла, щоб купити того, що мені буде треба. Я знаю, кільки ти вкрав тепер і кільки сховав попереднього разу. Половина з того, що ти вкрав зі святині, варта того, що я потребую, а друга половина залишиться тобі як винагорода за мовчанку. Я потребую все скоро, ще сьогодні. Заки зійде місяць, усе мусить бути на своєму місці.

Тотнахіті працював неухважно, попадаючи раз за разом не на ковало і не на срібну плитку – він дивився так, мовби шукав місця, де може заховатись. Його підборіддя тряслося, коли він говорив хрипким голосом:

– Амон бачить, як я каюся, але так скоро я не можу всього того зробити. Люди є хапчиві і будуть вимагати від мене більше, ніж має такий бідний раб, як я, золота... Чим я нагожую свої діти, як вмиратимуть з голоду?

Він увесь поблід і розкрив широко рот: його зуби, які не знали іншої страви, крім сухої паляниці, де було більше піску, ніж муки, були зовсім порохняві. На його чолі появились краплини поту з напруження і переляку.

Сатмі доторкнувся його плечей:

– Я знаю, який ти захланний, Тотнахіті. Коли ти не присягнеш, що зробиш, чого жадаю, то завтра вранці станеш перед судом Інені.

Якась жінка ввійшла, питаючи, чи її ковтки готові.

Тотнахіті звернувся до Сатмія:

– При вході до святині ти знайдеш одного чоловіка. Заговори до нього в моєму імені – він зробить усе те, що треба.

І, кивнувши головою, Сатмі вийшов.

Сонце заходило. Сатмі блукав безцільно вулицями. Він опинився у дільниці бідаків і полохав своєю появою простаків, що мучились тут за марний заробіток. Навіть не чув благальних слів жебраків. Глухий на всі голоси зовнішнього світу, слухав тільки власного серця. Потім переходив дільницею шинків і вуличниць, машинально переступаючи тіла п'яниць і відсуваючи долоні тих, що простягали до нього дзбани з вином і пивом. Вояки, бездільники і чесні батьки родин, що святкували щасливий поворот своїх синів, співали, реготали і жартували хриплими голосами, не забуваючи теж за ридання... Якийсь огрядний молодець з вінком на шиї гатив п'ястуками у своє черево, підспівуючи. П'яна жінка пхала йому до губ солодке тісто. Один п'яниця вимахує на боки руками на землі, переконаний, що він плаває, а другий пробує його вкусити, уявляючи, що він крокодил. Молоде дівча зачепило Сатмія, погладивши його по руці. Він глянув на неї – якась одна риска в обличчі чи лінія м'яких уст нагадала йому Нефрету. Він стиснув руками свої скроні і вирвався з якихсь обіймів, що перейшли на п'яного вояка з королівської сторожі.

Сонце зайшло. Золотий човен щез і темрява вгорнула землю.

Сатмі стояв перед воротами саду. Хтось за ними тихо крикнув його імення. Він увійшов так, мовби входив до кімнати недужого. Колись він приходив сюди у зовсім іншому настрою. Не доглянувши, що крізь недбало відхилену фіртку ввійшов іще хтось і йшов за ним у досить далекий відстані. Він ішов швидко, а та, що проводила його, мовчки плакала. Провідниця повела його вздовж саду до маленького домику. Тут горіла притьмарена лампа. З кутка виринула Нефрета. Сатмі не відразу пізнав її в сутінках. В її очах не видно було радості, що вони зустрілись: вони були безнадійно сумні. Уста в неї були затиснені, риси, мовби позичені від старшої сестри – королеви.

Нефрета наблизилася рішучим кроком і піднесла руки, щоб обняти Сатмія, але вони опали і зсунулися по фалдах плаща, начеб мали намір його пригладити.

Вони мовчали. Ворухнулася віконна завіска, мовби хтось стояв за нею.

– Нефрето! Чи ти хочеш стати моєю дружиною?

Царівна піднесла очі, в яких була докірлива просьба: «Навіщо мучитися даремне?...»

– Чи ти не могла б рішитись покинути батьківський дім і ділити зі мною всі незгоди непевного існування?

Нефрета слухала уважно.

– Заки зійде місяць, на нас чекатиме човен. Чи ти хочеш піти за мною?

Тихо, як дитина, що вдоволь наплакалася, відповіла Нефрета:

– Я візьму звичайну сукню, мій улюблений параванчик і скриночку із дзеркалом від тебе...

– Я вже йду, Нефрето. Чекай мене при фірточці. Я найму чоловіка, що проведе нас і допоможе нести твої речі.

Нефрета нахилилася до коханого, який поцілував її в уста, як сестру. Він почував у цій хвилині, що вона справді сестра.

Так почалося те їх спільне містичне життя, що зв'язало їх навіки.

При самому вході святині помітив Сатмі якусь постать, що оглядалася і шукала чогось на землі. Він промовив до неї:

– Тотнахті.

Постать завагалася, випрямилася і повернулася до священика.

– Чи все готове?

– Хутко, бо скоро зійде місяць.

– Ідемо.

* * *

Вони бігли, не йшли. Мур саду тягнувся довше, ніж звичайно. Перед фірткою щось поко-тилося перед його ногами. Сатмі зігнувся і вхопив карлика!

Карлик заскавулів, як песик, і пробував кусати Сатмі по руках, що шукали його шиї. Сатмі ледве знайшов те непомітне місце між кадовбом і головою недорodka. З усіх сил тиснув пальцями його шию. Карлик уже не скавулів, а харчав, дряпав і копав ногами. З трудом відірвав того покруча від землі і почав ударяти його головою до муру. Врешті відчув, що м'язи карлика ослабли, руки його стали липкі. Сатмі кинув ним об землю, як подущиною. Відітхнув глибоко і крикнув:

– Нефрето!

Фіртка відчинилася і в отворі появилася висока постать.

Це був Інені.

– Іди за мною! – наказав учитель.

Дорога до святині була довга. Дорога до святині була тяжка. Сатмі гадав, що не знайде сил, щоб проводити Іненія до святині, чи точніше кажучи: тягнути його. У м'язах старця ворушилися останні зусилля волі, що вже завмирала. Він ледве тримався на непевних ногах. При лиховісному світлі місяця, що падав на Сатмія, як докір, він бачив виразно, як широко розкриті очі Іненія, його знесилені та німі уста захолили у беззвучному крику. В тому страховинному роті рухався тяжкий язик, наче кертиця. Обличчя Іненія не виглядало на обличчя живої людини. Сатмі мав таке вражіння, мовби тягнув за собою мерця. Душа вже покинула тіло першого пророка. Сатмі тягнув бездушне тіло до скромного мешкання Іненія і коли похилився над старцем, цей уже не віддихав. Його руки та ноги задубіли і його оголена голова опала на ліжку.

Так став Сатмі першим жерцем. Завтра вранці він піде до святині і тепер божество буде об'являти свою волю йому, а не Іненію. Інені був трупом, і його місце зайняв живий Сатмі. Хто ж тепер мів би противитися його волі – першого пророка, волі, що була однозначна з божою волею?

* * *

Смолоскипи холітались, священики тиснулися вперед, знадвору чути були вигуки:

– Інені вмер! Інені покинув нас!

Люди вже поралися біля покійника, дбаючи, щоб якнайточніше виконати приписаний обряд. Сатмі переодягнувся за найвищого духовника – він був тепер ним, у його руках спочивало все, що боже і від якого залежали всі на службі божества. На його грудях блищали святі прикраси, з його рамен спадала леопардова шкура – зверхня ознака високого становища. Своїм наказовим тоном і гордою поведінкою він з'єднав собі пошану навіть серед тих, що ще сумнівалися щодо справжньої зміни.

Заки на дворі засвітало – ложе Іненія було порожнє. Його тіло передали забальзамувати, і трупар, зробивши на нижчій частині кадовба земні знаки, розрізав його етіопським ножом. За розрізувачем трупів летіли обрядові прокльони присутніх, і він утікав, прикриваючи голову перед ударами патиків і каменів. У тому самому часі Сатмі стояв перед «Святая святих» і читав, тримаючи на боці кадильницю, сильним голосом «Главу про запалювання полум'я». Коли він промовив: «Я – чистий, бо очистив себе», його голос затремтів. Його руки, що спочивали на святій кадильниці, він мив довго, чистив содою, але таки здавалось йому, що сліди крові сильно проникли у його шкуру. Він змінив був покривавлені ризи, а почував себе так, мовби на чистім одязі була кривава пляма.

Не без остраху він розірвав печатку, яку напередодні поклав тут його учитель. Він намазав медом ікону і вкрив її запашним кадилом.

– Я прийшов оглядати щит сонця і його окружний біг, бо я – чистий.

Сатмі обняв ікону, щоб оживити божество, наповнити його власним життям. Але життєдайне джерело правди було затроєне брехнею. Напруживши всі свої сили, Сатмі охопив статую, але відчув, що його тіло не може досягти різьби. Щось, наче невидна тканина нависло між ним і божеством, від якого він сподівався помочі. Божеське обличчя зацімніло таємничо і погляд очей, що блищали емалею, був непроглядний.

Сатмі вийшов зі «Святая святих». Йому видавалось, що інші священики відчитують на його чолі слова ганьби, які палять його. А втім – вони поринувши у молитві, тільки виконували свій обов'язок. Сатмі вернувся на своє попереднє місце. Він старався не дивитися на статую так само, як в останніх днях оминав погляду вчителя і тільки покvapно читав дальші глави молитви.

Бог не давав ніяких відповідей на запити Сатмія, звернені в остраху і з тремтінням. Він мовчав байдужий, підтримуючи своє останнє рішення, що Нефрета мусить вийти за варвара. Але божество помилилося. Вперше від створення світу воно зробило помилку, і він – Сатмі виведе бога на справедливую дорогу, щоб володар світу не видавався людям несправедливим. Він – Сатмі проголосить правдиву божу волю – не ту, яку почули старі вуха напівмертвого Іненія.

Коли Сатмі знову запечатав «Святая святих» і закінчив богослужбу раніше, ніж звичайно, він проголосив:

– Воля божества, щоб царівна – улюблениця божа, стала дружиною першого пророка!

Ряди загуділи від збентеження. Сатмі побачив у юрбі багато придворних. Вони мали на собі роздерту одіжку на знак, як дуже любив фараон Іненія. Серед народу кидався теж писар

з конячими зубами, б'ючи себе по оголеній голові п'ястуками, і заревів, як дик, порушивши святошну тишу. Юрба пішла за ним і вся святиня загомоніла жалібним голосінням.

Тутмос присунувся до Сатмія. Він погладив його ноги і повторив імення Нефрети. Сатмі нахилився до нього.

– Скажи мені, що таке сталося?

– Нефрета, божеська Нефрета не живе. Ми знайшли її бездушну в її хоромях. Її запашний віддих...

Сатмі відштовхнув ногою збабіле обличчя і хутко подався до виходу.

У палаті панувала метушня і жалоба. Жінки, розриваючи свої сукні, ходили майже голі. Вони бігали з кімнати в кімнату, плачучи і ридаючи на всю палату. «Нефрета! Нефрета! Нефрета!» – йшов відгомін, як гасло, як заклин.

Хто не знав тих хоромів, блукав серед них, як у лабіринті. Сатмі прямував до того місця, звідки йшло найсильніше ридання.

Він уже перед кімнатою, вже входить.

На білій постелі – тіло Нефрети. Непорушне, мале, безборонне тіло.

При появі Сатмія затихли зойки. Ще хтось захлипав, хтось глибоко зідхнув і тиша. До кімнати ввійшов фараон і поруч нього вся у сльозах королева, сестра покійної. З молодечого фараонового обличчя і гарних рисів його дружини промовляв безмежний біль. Сатмі не втратив своєї рівноваги при появі володаря. Спільна жалоба зрівняла сина небес і слугу божества.

Сатмі підійшов до мертвого тіла. На закритих очах лежала темна тінь. З легко відхилених уст блищали матові зуби. Від чорного волосся чоло видавалося ще біліше, лицівки ще більше кам'яні. Руки, маленькі рученята прилягали до тіла.

Не вважаючи на фараона – Сатмі впав при тілі Нефрети лицем до землі.

Хтось торкнувся плеча Сатмі. Сам фараон допоміг йому встати. Зараз прийдуть винести тіло Нефрети. Пора почати його бальзамувати. Велика муха, мовби зроблена з металю, лазила незручно по личку царівни. Начеб хотіла перевірити все тіло – сунулась по непорушних віях, заглядала до ніздів гострого носика і зупинилася на устах, де ще недавно гралася усмішка.

Сатмі очунав. Він побачив в уяві з невблаганною ясністю один образ. До носа Нефрети всувають залізне знаряддя і воно входить аж до мізку... до того самого мізку, з якого вийшли такі слова:

*Твоя любов у мене входить,
Як мед липкий,
Твоя любов для мене сходить,
Як день ясний...*

Трупар-різун тримає готовий ніж, щоб ним розпороти тіло царівни. Чи це можливе? Ні, він не сміє цього зробити. Думки блукають і не знаходять виходу. Інені, Тутмос, писар з конячими зубами, Суаамон...

Суаамон! До нього!

Сатмі дає наказ почекати. Він уже знову заволодів собою:

– Так наказує бог. Чекайте!

Прийшов Суаамон. До святині, до Сатмія. Худорлявий і жовтий, як мумія. Його підсліпуваті очі нагадували своїм поглядом молодого собаку. Виглядав жалісно, зовсім безпечно.

– Нефрета не живе, – сказав Сатмі.

Суаамон кивнув притакливо головою: так мусило бути.

– Її забирають забальзамувати.

Знову той самий знак.

– Ніж того розрізувача не сміє торкнутись її тіла.

Очі Суаамона забігали неспокійно.

Сатмі нагадав давнє повір'я (а може, це і правда), що ворожбити знають спосіб, як охоронити бездушне тіло від розкладу. Вони, мабуть, уміють теж своїми штуками запобігти, щоб труп не розложився. Тоді тіло такого мерця зберігає всю свіжість живої людини, більшу, як мумія. Воно виглядає так, мовби воно жило.

Неспокій, з яким Суаамон слухав цих слів, був доказом, що це правда.

– Нефрета мусить залишитись така, як тепер. Нікому не вільно виймати її нутрошків, її мізку, її серця.

Суаамон іще більше захвилювався.

– Це неможливе. Я не можу цього зробити... Царівна не через те вмерла.

– Отже ж ти знав про її смерть?

Сатмі помітив задоволений вигляд Суаамоногового обличчя – такий суперечний із загальною жалобою. Він пригадав часті відвідини ворожбита в Інєнія і в ньому прокинулось підозріння.

– Ти знав про все! Ти навіть сам цього хотів! Говори! Я вб'ю тебе! – кричав Сатмі, сіпаючи ворожбита.

Суаамон схвилювався, але знав свою силу:

– Я допоміг убити Нефрету.

Суаамон ледве теліпався під ногами Сатмія, що душив його і термосив ним. Він готов був розірвати його на кусні і розтрити його череп. Однак не зробив цього. Суаамон важко віддихав і хотів утікати. Сатмі загородив йому дорогу:

– Ти зробиш, Суаамоне, те, що я тобі скажу. Або тіло царівни буде непорушно свіже без бальзамування, або...

Суаамон, мовби хотів звільнитися з рук Сатмія, відповів:

– Ідемо.

Поява ворожбита в палаті наробила метушні: всі його боялись і ніхто не сподівався від нього нічого доброго.

Він оглянув Нефрету і наказав повести себе до тої кімнати, де настигла її смерть. Сатмі йшов за ним. У малій кімнаті було небагато предметів, але кожний із них віддихав індивідуальністю Нефрети. Сатмі знав від неї і від Тутмоса, що вона замовляла навіть найменшу дурничку за власними вказівками у мистців, які виконували все до найменших подробиць після нарад із нею. Нахил до мистецтва вона дістала у спадщині по своєму батькові – еретичному королеві, мистцеві і поетові Ехнатоні.

Суаамон оглянув нервово кімнати. Він нахилився, мовби шукав чогось, натирав рукою долівку і стискав пальці. Коли він устав – пробував щось сховати у фалдах одягу.

Сатмі, що стежив за ворожбитом, ухопив його за руку і видер з неї якусь річ. Це був талісман із зеленої маси – символ життя. У талісмані, надломанім з одного боку, було вирізане ім'я Нефрети.

Суаамон придивлявся спокійно, немов з тріумфальною міною – ото незбитий доказ, що мій експеримент удався!

Сатмі повірив тепер у правду повір'я, що завдяки таємничим силам можна тіло зробити незалежним від розкладу смерті. Хто сумнівався у цьому, той не мав віри. А він вірив тепер твердо, що гарячою молитвою можна в божества виблагати, щоб воно оживило покійника. Він повірив, що тут треба буде тільки особливої жертви, і труп Нефрети наповниться життєдайною міццю – її личко вкриється рум'янцями, її уста промовлять, її ніс пічне віддихати.

Чи є така жертва, перед якою він міг би завагатися? Нехай тільки тіло опреться розкладовій силі і залишиться непорушне до хвилини, коли божество схоче ласкаво прийняти його жертву і вислухати його молитви...

* * *

Суаамон ішов у товаристві одного із храмових прислужників Сатмія, щоб принести все, що треба до великого акту. Він ніс скриньку з талісманами і книгу Тота. Тоді казав зі святині відійти всім з винятком Сатмія, запалив невідоме запашне куриво, одягнувся в шати, що нагадували духовні ризи, і вложив на голову тіяру.

В імлистому димі горіли похмуро лямпі. Відкрите тіло Нефрети блищало, як від місячного світла. Сатмі стояв у ногах покійниці і стежив за рухами ворожбита. Суаамон розпустив віск, і заки віск згустів, він заклеїв ним дірки в носі царівни. Те саме він зробив із вухами. Тільки очі прикрив символами життя з тоненьких золотих бляшок. Зверху перев'язав їх стяжкою, сильно її затягнувши. Третім талісманом закрив Нефретині уста і так само зав'язав їх стяжкою. При кістках зв'язав сильно ноги, коліна і рамена обвив куснями полотна, загорнувши в них клаптики записаних папірусів.

Після цього казав винести тіло до кімнати, де царівна вмерла. Тепер він сказав Сатмію віддати йому зламаний талісман. Сатмі послухав нерado.

– Щоб те, що робимо, мало свою силу, мусить хтось заявити, що готов поділитися своїм життям із царівною. Дуже можливо, що хто згодиться на це – може негайно вмерти.

Сатмі побачив у голові думку, як блискавку, що він сам зголоситься.

– Тільки той, хто хоче взяти на себе жертву, може оживити неживу, – ще раз пояснив ворожбит, спустивши очі.

– Я готовий! – відповів Сатмі скоро.

– Напиши своє імення на другому боці талісману.

Ворожбит передав йому малий штилет і ним вирізав Сатмі своє імення.

Суаамон прикрив талісман двома стисненими долонями, відтягнув хутко руки і підніс угору голову, щось бурмочучи. Потім потирав він одну долоню до другої і передав Сатмію цілий талісман без знаку, де був зламаний.

Це була звичайна штучка вуличних чародіїв, але коли йшло про те, щоб рятувати Нефрету, Сатмі міг погодитися на всякий обман. Суаамон казав дати одну нитку з Сатмієвого одягу. На білій нитці він завісив символ життя і перевісив його на шиї царівни.

Так вона лежала з закритими устами і заплющеними очима.

З наказу Суаамона опорожнили малу яскраво помальовану скриню, де царівна ховала свої сукні. До тої скрині поклали царівну, як у домовину. Її прикрили сухим, гостро запашним зіллям і посипали іскристим порошком.

Суаамон казав прикрити віко, обклеїв його в кількох місцях печатками із глини, витиснувши на них знаки. Пахощі, що йшли з зілля, мусили сімдесят днів проникати у тіло царівни. Сімдесят разів треба було запалювати поставлені по кутках кімнати кадильниці з густим куривом, що його приніс із собою ворожбит. Двері та вікна треба було закрити густими завісами і ніхто без якоїсь винятково поважної причини не мав права за той час порушувати спокою царівни. Той, хто запалював кадильниці зранку, міг вертатися щойно на другий день уранці. Дим запаленого курива міг би зашкодити живим.

За всіма наказами ворожбита стежили якнайточніше. Чужинецькі невільники, яким Сатмі наказав пильнувати ворожбита, не відступали від нього ні на хвилину, бо не боялися його чарів. Суаамон і не збирався втікати. Він читав уважно книгу Тота і виглядав так, мовби хотів якнайчесніше виконати прийнятий на себе обов'язок.

* * *

Служанка, до якої царівна ставилась з безмежним довір'ям і зустрічала Сатмія при його відвідинах у саді, оповіла йому все.

Царівна видала наказ, щоб вона збрала разом усе, що царівна мусить узяти з собою в дорогу. Коли вона внесла скриньку із дзеркальцем, царівна почала зачісуватися. Служниця збирала речі і поралася по кімнаті; вона перейшла до бічної кімнатки, щоб принести всякі дрібниці, близькі серцю своєї пані, – коробочку від малювання обличчя та фляконики з мастями.

Вона почула нараз крик у кімнаті своєї пані. Коли вбігла – побачила царівну на долівці, а у дверях якусь особу, відвернену плечима, у ризах, як саме виходила. Вона гадала, що це Сатмі, який прийшов повідомити про непередбачені труднощі наміреної втечі. Коли вона нахилилася над царівною – не могла й повірити, що має перед собою трупа. Не покидаючи своєї пані, просиділа поруч неї до ранку, переконана, що зранена чи недужа прокинеться. Вона не мала сміливості кричати на весь дім, бо якби це не було нічого поважного, то стягнула б на себе королівський гнів.

Аж зранку холодне тіло виявило їй цілу правду. Нефрету вбив Інєні при допомозі Суаамона. Аж тепер Сатмі зрозумів, що його втягнули у пастку. Інєні прикидався, що дивиться на все спокійно, хоч смерть царівни вважав за єдиний доцільний засіб, щоб не дозволити своєму дорогому учневі зламати святу присягу.

Він тільки з любови до нього спричинив йому такий страшний біль.

Сімдесят днів, призначених Суаамонам на пробу, перемінились у муки. Сатмі молився без упину, щоб божество вернуло йому Нефрету. Для Творця Світу така ласка була дрібничкою...

Сатмі офірував половину життя, щоб Нефрета могла з цієї половини зачерпнути сил і вернутися до нього та створити з ним одне тіло.

А як з його давньою присягою?

Коли Нефрета оживе, він віддасть усі свої сили, і напружить їх до неймовірних меж, щоб зглибити таємницю мудрости.

Чим ближче було до речення – тим ревніше молився перший жрець. Ні, вже не молився, а домагався і погрожував. Він потрясав статуєю божества, як колись ворожбитом і кляв небо, землю та їх володаря. На сімдесятий день зранку він сидів покірливо, знесиленний, на срібній долівці перед образом божества. Золоте обличчя було байдуже, емалеві очі дивились у простір, позолочені уста мовчали.

З'явився Суаамон. Він зняв печатки з труни, вийняв зілля і казав витягнути тіло царівни. Воно не змінилося за той час, тільки трошечки вихуділо. Смагляву шкіру покривав золотистий пісочок, як пелюстки зв'язані із квіття. Тіло стало пружке.

Суаамон прибрав царівну нашійником і двома нараменниками. Потім покликав бальзамовиків і наказав зробити все за святим обрядом.

Нефретою зайнялися похоронні сповивачі. Вони дивилися невдоволені на тіло, що не лежало сімдесят днів у рідині, розпущеній содою, не висохло і не пожовкло, а вкрилося золотавим пилом, гостро пахтіло і все ще було свіже, з прикритими устами та заплющеними очима.

Суаамон не дозволив положити на Нефретине серце жука-скарabeя з карнеолу, ані вирізати в ньому її імення. Він тільки пересунув на її нашійнику захований талісман із символом життя так, щоб імення покійниці було зісподу, а імення Сатмія зверху. Найвищий пророк Амона придивлявся сумно цій церемонії.

На тоненькому пальці царівни лежав той перстенець із золота та зелено-синьої емалії, яким вона так захоплювалася.

Тепер сповивали Нефретине тіло довгими лляними пасами. З-поза них щораз менше було видно золотисте тіло. Ще тільки світився відкритий трикутник на чолі – зворушливий символ прощання і притаєної надії. Його торкнувся Сатмі нервовими устами. Останнє любовне прощання для тої, що переходила у царство тіней на левади блаженних, – жорстоке розстання для живих.

Сатмі збирав в останніх годинах із думок про Нефрету все те, що вона потребувала на далеку дорогу, щоб її душа могла відповісти перед вічним Суддею. Найважливіша з них була про те, що Нефрета не мала змоги у своєму короткому житті напитись із чаші радощів.

У кожному звою, що оперезував її тіло, знаходився один талісман, як товариш подорожі у царство тіней. Святі амулети, вироблені рукою досвідчених майстрів, були із смарагдів, аметистів, гранатів, аквамарин, агатів, яспісів, ляпислазулі, обсидіанів, офіолітів, гематитів, туркусів, бурштинів, коралів, малахітів, перел і золота.

Тут були жуки – символи відродіння і життя, що твориться, бо нове життя повстає з закопаної в землю кулі, яку вони сунуть поперед себе і що містить у собі яйце. Тут були малі колюми як символи постійності та яструби як ознаки сили божої матери Ізиди. Тут були скипетри з папірусів, що зображували силу вічної молодости, соколи з людськими головами – символи з'єдненої душі та мумії, жаби як знак воскресення і нестримного життєвого гону і музичний інструмент, що відповідав іменню покійної як символ щасливого припадку. Нарешті – людське око, що зображало здоров'я і сонце – символ вічності.

Оці та всякі інші символи мали за ціль охороняти життя, допомагати воскресенню, творити разом із перев'язками стіну, що має стримати руїнницький наступ часу.

Нефрету загорнули в лантух, увесь покритий виривками із книги «Про Появу перед Обличчям Світла». Досвідчені руки сповивали її обережно та ніжно тоді, як священник ознайомлений з цим обрядом нахилившись над Тою, що відходить, – нашіптував їй ради, як вона має поводитись у своїй мандрівці.

Тепер прикрили її останнім лантухом з мішкового полотна, зашили червоне полотно на її плечах і затиснули стяжками. Оцею сувій не нагадував уже людського тіла.

«Іди своєю далекою дорогою, Нефрето! Сатмі буде супроводити тебе, бо його імення, вирізане на амулеті, це ж він сам, той, що тебе кохає. Він разом із тобою буде викликати твоє серце, поки твоє життя не вернеться до тебе, буде стукати як курча об шкаралущу яйця, поки твоє серце не заб'ється під цим покривалом.

Серце моє, рідне серце моє! Завдяки тобі я почав жити, о, серце.

Не дозволь, щоб моє імення зів'яло. Не дозволь, щоб брехня впала на мої слова перед могутнім володарем – Аменті, Країни Призахідного Сонця.

Ніколи не втомляться мої уста носити твоє імення, Нефрето, кохана мого серця...»

Так шепотів молитовно Сатмі.

Сімдесят днів приготувляли тіло Нефрети на далеку дорогу. Сімдесят днів працювали до виснаження мистці, щоб вималювати гріб, викований у скелі, приготовлений фараоном для нього самого. Тепер він відступив його своїй улюблениці, що йому молодому заступала сестру.

Від нещастя постарівся фараон і виглядав тепер, як втілення жалоби. Він наказав особистому секретареві Нефрети списати дбайливо все те, що вона йому диктувала, і всі пісні зібрати у дорогоцінну скриньку. Її пісні теж мали піти з нею поза життя, щоб вона могла їх співати по смерті.

Сімдесят днів працювали різьбарі над образами людей – пекарів, прачок, гребців, золотарів, слуг і рабів, щоб усіх їх мала довкола себе Нефрета. На стінах виринали рисунки піль, отар і багатих на рибу потоків, з яких пливають щедрі дари. Сама царівна мала на малюнку сидіти в гурті своїх приятелів, щоб могла їх вічно чути.

Найбільший мистець фараона, хоч і єретик, але звеличник краси розумів горе Сатмія і зумів його передати. Він змалював його у хвилині, як він приймає похоронну процесію при

гробі. Учні майстра подивлялися живучість образу. Імення найвищого жерця з'єдналося навіки з іменням царівни, якої смерть він так глибоко відчув.

Крім зібраних предметів щоденного вжитку з хоромів царівни, ремісники приготували ще чимало вибагливого приладдя. Було це віно царівни, що мало приголомшити її нареченого з варварської країни; щоб і він мусив щиро спочувати з болем короля, коли гляне на красуню, з якою мав одружитись.

Похід до гробівця мав величний вигляд. При вході до скелі поклали мумію на піщаний горбок. Священик молився, голосільниці ридали. Сестра Нефрети – королева прибрала мумію квітами. Фараон поцілував іще раз свою улюбленицю.

– Чи насправду, Нефрето, ти сама хочеш того, щоб я тебе покинув? Коли я відійду, ти залишишся сама і ніхто не піде за тобою. Ти, що так любила співати, – тепер мовчиш. Ти, що мене звеселяла жартами, – нічого не відповідаєш...

І хор голосільниць ридав далі.

«Плачте за нею, дайте волю своїм сльозам! О, ти, що сяяла як обличчя сонця, тепер засуджена на самотність, ти, що так любила танцювати – тепер прив'язана, ти, що залюбки одягалася у дорогоцінні шати, тепер лежиш загорнена у грубі покривала!...

Стовпи диму йшли вгору. Сатмі слухав байдуже голосінь, він чув тільки пісню власного серця:

«Нефрета, яку ти цілував так мало – відходить від тебе...»

Тепер складають мумію у глибині гробівця. Священик обмився звичайною і червоною водою, очистивши себе південним кадилом і північним алуном, віддає Нефреті назад її тінь, що втікла від неї у кількох хвилинах перед смертю, і вертає її м'язам давню ворухкість. Залізним інструментом він відкриває таємничим способом наново її уста. Тепер нема вже перешкоди, щоб вона могла втішатися дарами того життя, повного тіней, до якого її найближчі підготували її у побожній любові.

Нефрету положили в домовину, що нагадувала форму людського тіла. Золота маска тільки блідо натякала на красу обличчя царівни. Домовину закривала золота бляха з орнаментами і нарізами. Всі приявні мусили тепер відійти. Останній вийшов Сатмі. Його ноги тяжіли йому як оливи, його груди були порожні, бо його серце залишилося у труні Нефрети. У руках залишились йому квіти, зірвані з вінка, що прикрашував мумію. Із гробниці доходили ще тільки голоси робітників, які мали замкнути вхід до неї.

Статуя Нефрети була розмальована. Царівна стояла в білій сукні з лотосом у руці. Сатмі схилився перед нею низько-низенько, мало що не впав. Він положив під нею квіти і скоро відійшов. Робітники відсунули підпори і тяжкий злом скелі впав – загородивши вхід. Пересували поспішно нагробну плиту, щоб не спізнилися на тризну.

Тяжко було для Сатмі сидіти за тризною – слухати пісень і дивитись на танці. Як рана пекли його вигуки:

«Тільки одну мить триває наше життя, тому наповняйте щастям свої дні! Наповняйте їх щастям, бо як зійдете до гробу – будете лежати день за днем і на віки вічні в домовині!»

Водночас, щоб цьому покликові занадто визивно-нахабному в обличчі смерти надати святошної поваги, обрядовий арфист ударив у струни великої барвистої арфи і почав співати носовим, безпристрасним голосом:

«Величний наказ великого Озіріса, чудесна від початку віків воля призначення: коли людські тіла розпадаються і нас покидають, нехай інші з рівною силою займають їх місця. Боги й фараони, що були перед нами – спочивають тепер у своїх пірамідах, ми поклали замість них їх подоби та мумії, але із власних палат вони пощезали... Не йди ж і ти за одчаєм, а йди за твого серця тугою і як довго живеш на землі – будь щасливий... – утікай від журби, коли і для тебе не зійде день, а з ним Озіріс – бог, що його серце вже не б'ється, глухий на молитви благальників. Ніякі скарги світу не можуть вернути людям у гробі їх щастя. Проведи ж свої

дні щасливо, не гайся бути веселим! Нема людини, що могла б узяти на той світ своє добро зі собою, нема смертника, що вернувся хоч раз із царства тіней!»

«Я не маю іншого бажання, не знаю іншого щастя крім одного: завернути Нефрету для спільного життя зі мною...»

З цією думкою Сатмі відійшов останній від гробівця. Голоси тих, що йшли попереду завмирили, ніч спускалася на землю. Ніч без надії на світанок налягла на його душу. Коли він переїжджав Ніл на схід, у напрямку святині, повторяв раз у раз:

«Нефрето – Нефрето...»

* * *

Як луна відповів чужий голос:

– Він кличе Нефрету, він живе.

Сатмію здалось, що він знає цей голос.

– Райте! Чи ви не чуєте?!

Райт розплющив очі і побачив нахилені обличчя: лорда та Мері.

Увесь потонулий у минулому, не міг зрозуміти, де він. Його поклали на носі і понесли. Від заколисного руху він заплющив очі і знову старався втекти від сучасності. Він переїжджає човном Ніл, наближається до святині і свого дому. Нефрета – похоронена. Він – самий.

Теплий вітер ударив у Райтове обличчя. Глянув і знову прижмурих очі від ясності сонця. Так, не було сумніву: Мері, лорд, робітники...

– Це могло для вас сумно скінчитись, дорогий Райте, – сказав лорд Кернервон при його ліжку. – Що вам прийшло в голову забарикадуватись у гробі? Навіщо ці секрети? Щастя, що ваша жінка помітила вчас, коли ви щезли. Я, правду кажучи, не був би звернув на це увагу. А ті прокляті сторожі навіть не бачили, як ви просунулись мимо них! Якби не плащ при гробовій плиті не зачепився при вході, ніхто не здогадався б, що ви залізли до гробу Нефрети. Зате ви відкрили прегарну річ... прийміть мої побажання! Мені не пощастило! – директор перевів свою заборону і не дозволив мені доторкнутися гробу фараона, швагра Нефрети. Я вже був майже біля мети і через дурну заборону... Я знайшов потайник... З написів виходить, що там є гроб Сатмія, найвищого жерця Амона. Що з вами, Райте?... Чого ви так нараз поблідли?

– Чи ви вже були у тому гробі? – спитав Райт.

– Ні, ще ні.

– Мій Боже, я прошу вас... – почав гарячково Райт.

– У чому річ? Говоріть же...

– Не рухайте того гробу.

– Але і ви теж ні, Райте!

– Може, пізніше я вам скажу.

– Не хвилюйтесь, прошу вас. Ага, мені здається, що починаю розуміти...

Він поглянув уважно на Райта. Його обличчя було тепер подібне до священика, нарисованого при вході до Нефретової гробниці. Схожість справді цікава і таємнича...

– Добре, добре... Я вам обіцяю, що не доторкнуся того гробу.

Лорд Кернервон сам доглядав працю при очищуванні Нефретової гробниці і придивлявся уважно цінним малюнкам. При образі священика знайшов його імення «Сатмі» і повний титул його по чести.

– Обережно, обережно... – наповідав робітників, коли вони виносили домовину Нефрети. Він сам підтримував її кінець, де лежала голова.

Директор ужив усіх засобів, щоб перепинити розшуки лорда. Тепер прийшла черга на Райта. Але незвичайна пригода молодого вченого, який мало що не згинув при домовині Нефрети, попала у пресу як сенсація. Директор музею, хоч учений, мав свої сентиментальні нахили.

Коли він оглянув гріб, сам переконався про неймовірну схожість священника і Райта. При цьому тішився, що Райт сам вимінив собі кару переживши жах смерті. Йому навіть здавалось, що Райт посивів.

Газетярі хвилювались, яким робом можна б дістати право на репродукцію Райтового портрету і стінних мальовил? Дістати фотографію Райта було легко – досить було причаїтись десь на вулиці... але право репродукувати мальовила мав тільки директор. І директор тішився шумом у пресі: «Чим більше шуму, тим вища ціна. Райт може забрати маловажні дрібнички, навіть саму мумію – мумій у музею і так доволі...».

Якийсь французький учений станув у обороні німецького вченого. «Чому ні? Гарний жест! У війні – вороги, у науці – лицарі».

«Хочете дозволу? Будь ласка, до ваших послуг... І робітників... Можете запакувати, що хочете...»

«Але більше ні один німець не матиме охоти вести тут розкопи... за це я вже ручу, я – директор музею... Лорд може теж іти до сто чортів! Що, він занедужав?... Помста покійників, кажете? Небилиці. Але як умер – то справедливо. Музеї вже повні тої старовини, кожний новий предмет – зайве барахло. Покійний Стакен добре казав, що треба спершу дослідити те, що зібране, заки хто пічне шукати за новим матеріалом. Що таке? Райт нащадком Стакена?! Чи таке призначення трохи не передчасне? Що ж тепер скрізь хаос... і молодь пхається вперед...»

* * *

Райт покинув Єгипет без жалю. З ним їхала на кораблі Нефрета зі своїми численними предметами у скринях.

Звістка про смерть Стакена і лист, що взивав Райта до Берліна, прийшли до Каїра саме тоді, коли Райт лежав засипаний у гробі Нефрети. Якби не те, то Мері, може, не шукала б за ним так нервово. Поет Бособр, що кашляв щораз більше, – наближувався до смерті: не відводив хустини від уст з худорлявими пальцями. Проте не переставав на чердаку корабля фантазувати про Єгипет:

– Єгипет – вічний. Він завмирає, щоб наново відроджуватись... Сам Озіріс прояснює своїм духом увесь світ... І середньовіччя зі своїми подвійними вежами і тваринні голови богів на дзвіницях соборів – це ж ніщо інше як воскреслі єгипетські боги... Колумни в них – це розквітлі пуп'янки... Пальмовий ліс подібний до алеї готицьких колодн. Молитви до Нугсус nocturnus на саббаті чарівниць – Єгипет теж знає це... Готик – це Єгипет, наше століття – це доба, коли все змагає до чогось вищого: обеліски, хмародери, радіові антени...

Мері була змучена цією балаканиною і тулилася до глибоко задуманого чоловіка. Він і не думав про те, чи вірить у відродження їх похороненого щастя. Вона тішилась, що її чоловік видужує. Але тішилась теж поворотом до Берліна. Задуму Райта пояснювала собі клопотами у зв'язку з його новим становищем. Тепер він уже дістане титул професора. «Пані професорова» – звучало непогано.

– Куди ти хочеш дати всі ці речі?

– Частина піде до музею.

– Разом із мумією, очевидно.

– Частину затримаю собі.

– Скриночку дай мені... і дзеркало... Я дам їх виполірувати.

– Але поки що ти ще цього не зробила? – спитав скоро Райт.

– Ні, – відповіла Мері, трохи збентежена його гострим тоном.

– Не треба їх рухати... вони підуть до музею.

– Ти завжди такий: усе, що мені подобається, це не для мене.

Райт глянув на жінку зизом, Мері дивилась на кінчики своїх черевиків.

У Бріндісі вони довідались із часописів про смерть лорда. У довгих статтях про нього була згадка про кару, яка спадала на тих, що зневажали гроби. Одного укусила їдка муха, другого роздушив слон, третього пожер лев, четвертий удушився кісткою з риби. При цьому випадку не говорили ясно, але натякали...

– Люди просто смішні, – сказав Райт відложивши часопис, – коли «гробокрад» попадає три роки пізніше на електричне крісло, то вони зараз пояснюють, що це помста мумії. Лорд помер на запалення легенів і це могло йому притрапитись так само рік раніше.

Мері дивилась на цю справу інакше.

– Роббі! а якби так справді?

– Не маєш чого боятись: я вже був одною ногою на тому світі і я вже забезпечений... Тепер я мушу оживити Нефрету і... написати книжку...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.